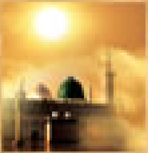
Sünnete Uymanın Engelleri

Dr. Aynur Uraler

Sünnete
Uymanın Engelleri

Aynur Uraler

1960 yılında İstanbul Pendik'te doğdu. Pendik İlkokulu, İstanbul Çapa Öğretmen Lisesi ve Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. (1988)

Hadis alanında yüksek lisans (1990) ve doktora (1998) yaptı. Doktoradan sonra bir yıl Ürdün Üniversitesi'nde araştırma yaptı. Halen yardımcı doçent olarak Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Yayımlanmış eserlerinden bazılarının isimleri şöyledir: Sahabe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık, Orası Başka Bir Yer/Umre Rehberi, Peygamberimizin Hanımı Ümmü Habîbe ve Rivâyetleri ve Gönüllerin Gülü Hz. Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem).

Sünnete Uymanın Engelleri

Yrd. Doç. Dr.
Aynur Uraler

SÜNNETE UYMANIN ENGELLERİ

Editör
Zühdü MERCAN

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Sayfa Düzeni
Bekir YILDIZ

ISBN
978-975-6079-54-6

Yayın Numarası
49

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası / İZMİR Tel: (0232) 252 20 96
Şubat 2007

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey / İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 00 Faks: (0212) 444 85 96

Yeni Akademi Yayınları
Emniyet Mahallesi Huzur Sokak No: 5
34676 Üsküdar / İSTANBUL
Tel: (0216) 522 09 99 Faks: (0216) 328 35 89
www.akademiyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

İkinci Bölüm
SOSYAL ENGELLER

Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi
Hadîs Anabilim Dalı Öğretim Üyelerine
saygı, sevgi ve teşekkürlerimle...

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.y.	: Aynı yer
bk.	: Bakınız
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
s.a.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
trc.	: Tercüme eden

ÖNSÖZ

Bismillahirrahmanirrahim

"Sahâbe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık" adlı çalışmamızda, sünnete sarılmak gerektiğinin delilleri ve sahâbîlerin tatbikatı tetkik edilmişti. Bu çalışmada ise sünnetten uzaklaşmaya yol açan engeller işlenmeye gayret edilmiştir. Mesele, İmam Buhârî'nin, el-Câmiu's-sahîh'inin 96. bölümü olan "Kitab'a ve sünnete Bağlılık"tan hareket edilerek araştırılmıştır. Buhârî, bu bölümde konuyu Kitab'a ve sünnete bağlılığı engelleyen etkenleri dikkate alarak işlemiştir. Onun bâb başlıklarındaki tesbitleri, çalışmamızdaki ana başlıkların belirlenmesinde esas alınmıştır. Böylece Buhârî'nin işaret ettiği sekiz sebep, sünnete Uymanın Engelleri adıyla incelenmeye çalışılmıştır. Sünnete engel olan nedenlerin burada belirtilenlerden daha fazla olması veya daha farklı açılardan incelenmesi mümkündür. Ancak bu kitapta incelenen konular, ana meseleler olduğundan engel olarak akla gelebilecek -çağdaşlık, modernizm gibi- başka etkenleri, belirlenen başlıklar altına almak mümkün olabilir. Fakat önemli olan bu meselenin bir tarafından ele alınıp araştırılması gerektiğidir.

Sünnetin ne olduğuna dair pek çok çalışma bulunduğundan bu araştırmada sünnetin anlamları, sünnetin özellikleri üzerinde durulmamıştır. Aynı şekilde tarih boyunca -bir nevi sünnetten uzaklaşmak demek olan- bazı sünnetlerin daha az uygulanması gibi pek çok mesele de konumuzun dışındadır. Bu çalışmada maksat; sünnete uygun dindar bir hayat yaşamaktan giderek uzaklaşan insanlara, Kur'ân'dan ve sünnetten yola çıkarak önlerinde çeşitli şekillerde beliren engelleri göstermektir. Zira sünnet,

Kur'ân'ın hayata geçirilmiş halidir, sünnete uymadan İslâm'a uygun bir hayat yaşamak mümkün değildir. Bir başka gerekçe ise, "Ey iman edenler! Allah'ın ve Resûlü'nün önüne geçmeyin"[1] ve "Ey iman edenler! Allah'a ve Resûl'e ihanet etmeyin"[2] âyetleri gibi pek çok nassın hakkını verme sorumluluğunun, bu tür çalışmaları gerekli kılmasıdır.

Sünnetin konumunu kavramakta var olan yanlışlar, eksikler bu konunun araştırılmasında etkili olmuştur. Zira özelde ülkemiz, genelde İslâm dünyası; sünneti terk etmenin, sünnete aykırı bir hayat yaşamanın ne büyük tehlikeler taşıdığının yeterince farkında olunmadığını yansıtan bir dönemden geçmektedir. sünnetten uzaklaşmakla Müslümanca yaşayıştan da uzaklaşılmış, zihniyet ve yaşayış açısından yani her bakımdan İslâm'a aykırı kimlikler oluşmuştur. İslâm öncesinin câhiliye denilen döneminin pek çok anlayış ve uygulaması tekrar geri gelmiştir. Ancak pek çok Müslüman bunun farkında değildir. Sünnete uyulmazsa ne olacağı üzerinde düşünen insanların sayısı azalmıştır. Zira insanların gündemi dinin veya sünnetin korunması değildir. Maddî açıdan daha iyi yaşamak öncelikli hedef haline gelmiştir.

Müslüman'ın kimliğinde ve hayat tarzında daha fazla kayıplar olmadan çözümler bulunmalıdır. İlk ve köklü çare; Hz. Peygamber, nasıl her bakımdan bozulmuş insanlığa kurtuluş yollarını öğretmişse bugün de O'nun sünnetinin kurtarıcılığına ihtiyaç olduğuna inanılmasıdır. Sünnetten uzaklaşmış Müslümanların, sünnete uygun bir hayat yaşamaya çalışmaları, tekrar mükemmel insanların ve toplumların oluşmasını sağlayacaktır.

Bu çalışma, sünnet ile inanan insanlar arasına girmiş engellerin en önde gelenlerini inceleyerek sünnete uygun bir hayat yaşamak isteyen kimselere yardımcı olma gayretinin bir sonucudur. "Sünnete Uymanın Engelleri" konusunu çalışmamı tavsiye eden ve kendilerinden akademik çalışmalarımın hemen her aşamasında istifade ettiğim değerli hocalarım Prof. Dr. İsmail L. Çakan ve Prof. Dr. Raşit Küçük Beylere şükranlarımı arz etmek isterim. Mânevî desteklerini her zaman hissettiğim hocalarım

---

1 el-Hucurât (49), 1.
2 el-Enfâl (8), 27.

Önsöz

Prof. Dr. Yümni Sezen Bey'in, Dr. Güneş Yavuz Hanımefendi'nin, sevgili doktorumuz İ.Ü. Tıp Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Dilek Selçukî Hanımefendi'nin ve ailemin de teşviklerini burada yâd etmek gerekir. Ayrıca isimlerini teker teker sayamadığım emeği geçen hocalarıma, arkadaşlarıma ve yazım safhasında teknik konularda yardımlarını esirgemeyen arkadaşım Ayten Kuriş'e teşekkür ederim.

01.11.2006
Üsküdar

GİRİŞ
DEĞİŞİM, DİN VE SÜNNET

A. TOPLUMLARDA DEĞİŞİM GERÇEĞİ

Batı'daki yenilikçi düşünce, İslam dünyasına geleneği dışlayarak aklı merkeze almak şeklinde yansımıştır. Bu düşünceye göre modern dünyanın meydan okumalarına karşı durabilmek için inanç ve amelle ilgili anahtar kavramların yeniden yorumlanması gerekmektedir. Bunun için de yorumsama (hermenötik) yöntemi kullanılmaktadır. Dolayısıyla vahiy, tarihin belirli döneminde o günkü şartlara göre yorumlanmıştır fikri, hermenötikçilerin "bütün okumalar yorumdur" tezi çerçevesinde ele alınmaktadır. Diğer bir ifadeyle bütün anlama ve yorumlamalar tarihseldir. Evrensel olan, yorumsama kuralıdır. Geleneği veya geçmişteki bir olayı ele alış tarzı, her zaman belirli bir bakış açısıyla yapıldığı için her yorum tarihseldir. Dolayısıyla hiçbir felsefe ve bilimin düşünce tarzının genel geçerliliği yoktur.[3] Genel hatlarıyla bu ve benzeri düşüncelerden etkilenme sonucunda, modernizmin bir tesiri olarak geleneklerden kaynaklanan şikâyetlerin tarihe ve ümmetin tecrübesine büyük bir öfke ve nefret duyma şekline dönüşmesi ile gelenek ve tarih düşmanlığı oluşmuştur.[4] Bunun sonucunda her alanda değişim yapma gereği tartışma kabul etmeyen bir mevkie çıkmış,

---

3 Uyanık, "19. Yüzyıl İslâm Yenilikçileri", *Bilgi ve Hikmet Dergisi,* s. 107.
4 Bulaç, "İslâm'ı ve Tarihini Okuma Biçimi", *Bilgi ve Hikmet Dergisi,* s. 16.

değişim yükselen bir değer olmuştur. Öyle ki bu yaklaşım, dinde değişim yapmak gerektiği anlayışına kadar varmış bu durumdan en çok etkilenen de sünnet olmuştur.

Hayatta değişimin kaçınılmaz olduğu bilinen bir gerçektir. Değişim, kâinatın yaratılışı ile var olan bir ilkedir. İnsanların farklı zekâ ve kanaatleri, gösterilen hedefler değişimi zorlar. İnsan ve toplum değişmektedir. Hatta değerler bile nesilden nesile aktarılırken değişmektedir. Toplumlar statik değil, dinamik bir yapıya sahiptir. Bu dinamizm, peşinden değişmeyi de getirir. Değişimler başka değişimlere kapı açar.[5] Ancak değişim ne kadar revaçta olursa olsun her değişim doğru ve iyi değildir. O halde değişim, nasıl bir değişim olmalıdır?

Sosyal hayatta değişim olması gerçeği, dine zarar verecek biçimde olmamalı, kimliği korumaya engel teşkil etmemelidir. Değişim, toplumun inançlarına, değerlerine -burada Kitab ve Sünnet- dokunmamalı, onlara ters düşmemelidir. Bu durumda değişiklik ile kurallardan sapma arasındaki farkı iyi değerlendirmek gereği ortaya çıkmaktadır. Toplumlardaki ilerleme fikri, arzusu bazen temel unsurların en aza indirilmesini veya ortadan kaldırılmasını isteyebilir. Bu artık sosyal değişme değil başkalaşmadır. Değişme, farklılaşmaya dönüşebilir. Değişimin dine uygun olup olmadığını anlamak için din ve sosyal değişme ilişkisini iyi anlamak gereklidir. Din, tarihin ve tabiatın bir ürünü olarak kabul edilerek; inançlar, âyinler, temayüller manzumesi sayılırsa dinde değişmenin sınırı yoktur. Oysa İslâm dininin geleneği vahiyden doğar.[6]

İslâm, başkalaşmaya ve farklılaşmaya varan bir değişime izin vermemektedir. İslâm'ın vazgeçemeyeceği temel özellikleri vardır.[7] "Din bir kanundur. Vâzıı Allah'tır. Onu ancak vâzıı değiştirebilir."[8] Çünkü dinin değişmesi, dinin özünün ortadan kalkmasına, dinin din olmaktan çıkmasına kadar varır ve bunun sonucunda din, insanlar arasında saygınlık uyandırma,

---

5 Değişim hakkında geniş bilgi için bk. Zeki Arslantürk-Tayfun Amman, *Sosyoloji* s. 385-411, İstanbul, 2001.

6 Sezen, *İslâm'ın Sosyolojik Yorumu* s. 347-349.

7 Sezen, *a.g.e.* s. 352-353.

8 Bu ifade, Bayezid Dersiâmlarından M. Saffet Bey'e aittir. Peyami Safa, *Seçmeler* s. 171.

insanları tatmin etme özelliğini kaybeder.[9] Diğer yandan Kur'ân ve sünnetin toplumda yaşanmış olması, vahyin sosyal hayata geçmesi, İslâm'ın kaynak olarak beşeri olduğu mânâsına gelmez. Allah'ın kanunlarında değişme yoktur. İnsanların onu idraki, fert ve toplumun ona uyması, terbiye edilmesi şeklinde bir olgunluğa gidiş söz konusudur.[10]

İslâm, din olarak istikrar ve değişimi birarada bulundurmaktadır. İstikrar, değişkenliğin sadece mevcut hallere göre bir uyarlama olarak yapılmasına imkân verir ve ilkelere zarar vermez. Aslında bu uyarlama da o ilkelerden çıkmıştır.[11] Değişen şeylerin varlıklarını devam ettirebilmeleri, değişmeyen bir öze sahip olmaları ile mümkündür. "Allah, hak ve bâtıl için misâl verir. Köpük uçup gider, insanlara fayda veren ise yerde kalır"[12] âyetinde hakkın kalıcı olduğu belirtilir.[13]

İslâm'da kesinlikle değişmeyen bazı konular vardır. İman ve ibadet esaslarıyla İslâm'ın ilkeleri değişmez. Bunlar, değişen şeylerin içinde yer alabilirler ve onları ıslah eder, sapmaları önlerler. Ayrıca İslâm'a uygun sosyal değişmede model, örnek aranır. Bir modelin, dindeki öz olmadan var olması mümkün değildir. Dinin şu özelliğini de gözardı etmemek gerekir. Din, değerlendiricidir. Din, deneme yapmadığı gibi din denemeye tâbi tutulmaz. Dînî tecrübe insan ve toplum içindir, din için değildir. Dolayısıyla dinin aslında değişim söz konusu olamaz. Tekrar ifade etmek gerekirse bu, dinin değişmeye kapalı olduğu mânâsına gelmez. Aksine İslâm dini dinamizmin merkezini teşkil eder. Kur'ân, her devrin ihtiyaçlarına cevap verecek ilkeler belirlemiştir.[14] Bazı konularda da ilkeler belirlenip teferruatta bilinçli boşluklar bırakılmış olması[15]

---

9 Auguste Bebel, *Hz. Muhammed ve Arap Kültürü* s. 11.
10 Sezen, *İslâm'ın Sosyolojik Yorumu* s. 349-350.
11 Sezen, *a.g.e.* s. 352-353.
12 er-Ra'd (13) 17.
13 Sezen, *İslâm'ın Sosyolojik Yorumu* s. 346.
14 Sezen, *a.g.e.* s. 184, 347-349, 351.
15 Konuyla ilgili olarak şu âyeti zikretmek mümkündür: "Ey iman edenler! Açıklandığı takdirde sizi sıkıntıya sokacak şeyleri sormayın. Zira Kur'ân vahyedilirken onlar hakkında soru sorarsanız size açıklanır. Allah bu konuda sizi (sorumluluktan) azad etmiştir. el-Mâide (5), 101. Bir hadîste ise şöyle buyurulmuştur: "Allah Teâlâ, bazı şeyleri unutmaksızın ihmal etmiştir. Bunların üzerine düşmeyin." Heysemî, Mecmeu'z-zevâid I, 171.

da sosyal şartlara göre tavır almayı kolaylaştırır. Diğer yandan Hz. Peygamber'in görevinin, toplumda bir değişim gerçekleştirmek olduğu; O'nun (sallallâhu aleyhi ve sellem), Allah'ın irade ettiği değişime rehberlik ettiği,[16] sünnetinin toplumda değişimlere yol açtığı göz önüne alınırsa dinin bu konuda da örnekler verdiği görülür. İslâm'da nasslar, sosyal değişime, yeni şartlara uygundur. İslam, toplumlara gerek kültürel gerek diğer sosyal sahalarda yeni hamleler ve hedefler veren dinamik bir dindir. Ancak her değişmeyi gelişme olarak kabul etmemiştir. İslâm'ın bu özelliği ona sosyal değişmedeki etkisini ve dinamizm gücünü vermektedir.[17] Nitekim sahâbîlerin, sünneti değişen şartlarda uygulanabilir kılmaları, sünneti yaşayan bir gelenek haline getirmeleri[18] de bu tesbitleri doğrulamaktadır.

Toplum yapısında bir ölçünün varlığı zorunludur. Nitekim sünnet, bir standart oluşturmuştur. Her şeyin hatta teknolojinin bile dinin emirlerine[19] ve kültüre olan etkisi araştırılmalıdır. Bir Müslüman, aklı veya ilmi kullanırken dinini göz önüne almak zorundadır. İnsan hayatına giren maddî-mânevî her şey insanı etkiler. Bu, yeniliğe kapalı olmak demek değildir.

Anlaşıldığına göre değişimin bir sınırı olmalıdır. Çünkü sosyal hayat, değişen ve değişmeyen ahengi içinde bulunursa varlığını korur. Toplumu şekillendiren sistemin korunma mekanizması ile değiştirme amacını güden mekanizmalar birlikte çalışmalıdır.[20] Belirli bir nizam üzerinde olmayan değişmeler, ancak kaosa yol açar. Nizam için ise değişmezlerin mevcudiyeti zorunludur. Değişme, değişmezlerden kaynaklanan ilkeler doğrultusunda olduğu sürece olumlu sayılabilir.[21] Daha açık bir şekilde ifade etmek istersek yeniden yapılanma için kaynaklara dönmek gerekir. Başka dinlerde ise reform için kaynaklardan uzaklaşmak gerekebilir.

---

16 Polat, *Hadis Araştırmaları* s. 281.
17 Sezen, *İslâm'ın Sosyolojik Yorumu* s. 357.
18 Polat, *a.g.e.* s. 283. Müellifin günümüzde sünnetin değişimler karşısında nasıl rehberlik edeceği teklifleri için bk. a.g.e. s. 283-284.
19 Kitle imha silahları örnek olarak zikredilebilir. Ayırım yapmadan insanları öldürmek dinde yasaktır.
20 Sezen, *İslâm'ın Sosyolojik Yorumu* s. 339.
21 Polat, *a.g.e.* s. 279.

Dolayısıyla değerleri korumadan, kaynağa bağlı kalmadan -burada dinin, insanın dünya kurmasında stratejik bir rol oynama özelliğinden[22] de söz etmek uygun olacaktır- gelişme göstermek mümkün değildir. Çünkü değerlerden uzaklaşmak, başıbozukluğa yol açmaktadır.

Nitekim toplumdaki olumsuz değişimlerin nereye varacağına hadîslerde işaret edilmiştir. Sünnetle ilgisi açısından bakarsak Hz. Peygamber'in, sünneti terk şeklindeki bir değişimden haber verdiği şu hadîsi zikredebiliriz: *"Kim benim terk edilmiş (öldürülmüş) sünnetlerimden bir sünneti ihyâ ederek insanların onunla amel etmelerine vesile olursa, o insanların kazanacağı sevaplardan bir katını almış olacaktır."*[23] Gerçekten de zaman geçtikçe İslâm'ın ilk, aslî vasfı üzerindeki uzlaşma azalmış, muhalefet çoğalmıştır. Sünnetin izleri silinmiştir. Bu durum İslâm'ın garip olarak başlayıp sonunda garipliğe dönmesi[24] demektir.[25]

B. DİNİ KORUMA GEREĞİ

Olumsuz değişimlerin yol açacağı muhtemel zararlar, dini koruma gereğinin gerekçesidir. Dolayısıyla Müslümanların görevlerinden biri, İslâm'ı muhafaza etmek, dini Allah'ın indirdiği şekilde hayatta geçerli kılmaktır. Toplumda İslâm dininin geçerli kılınışı, etkin bir konuma yükselmesi, farklı zaman ve mekânlarda ortaya çıkabilecek ihtiyaçlara çözümler bulunması ancak aslı muhafaza edilmiş İslâm ile mümkündür. Diğer yandan İslâm toplumu ve İslâm kültürü dînî temeller üzerine oturmuştur. Bu temelin zayıflaması, ondaki kültürel yapının da zayıflamasına hatta temelden çökmesine sebep olur.[26]

---

22 Peter L. Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği* s. 58-59.

23 İbn Mâce, Mukaddime 15. Hadîs, bazı sünnetlerin terk edileceğini haber vermektedir. Bununla beraber sünneti ihya edenlerden bahsedilmesi ise o sünnetin tamamen yok olmayıp bazı insanlar tarafından bilineceğini ve yaşanacağını gösterir. Konuyla ilgili başka rivâyetler de bulunmaktadır. Bk. Ahmed b. Hanbel I, 458, 461-462; Müslim, İman 80.

24 Hadîsin tamamı şöyledir: "İslâm garip olarak başladı ve başladığı gibi garip olacaktır. Yılanın deliğine çekilip kıvrıldığı gibi iki mescidin (Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebevî'nin) arasına çekilecektir." Müslim, İman 232.

25 Şâtıbî, *İ'tisâm*, I, 23.

26 Muhammed Esed, *Yolların Ayrılış Noktası* s. 15.

Fert veya toplumlarda din şuuru ve onun devamını mümkün kılan şey hafızadır. Her şuurlu varlık hafıza vasıtasıyla kendi kendini unutmaktan kurtulur ve kendini tanır, itiyadları vasıtasıyla kendi kendini tesis eder. Fertler için hafıza ve itiyad ne ise cemiyetler için din, tarih ve gelenek odur. Bunları kaybeden millet, hafızasını ve şuurunu kaybetmiştir. Geleneklerini tepen bir millet, kazanılmış itiyadlarını kaybetmiş, hayat karşısında şaşkın ve beceriksiz, kendini reflekslere ve hayvani içgüdülere terk etmiş bir millettir. Dolayısıyla kendini unutma ve kendini kaybetme tehlikesini önleme anlayışı içinde olmak gerekir. Her türlü ölçüsüz değişmeye karşı mukavemeti, ancak bu anlayış tesis eder. Bu bakımdan değerleri muhafaza etme taraftarı olanlar, birtakım yeniliklere karşı koymamak zorundadırlar. Fertler, değerlerin tahrip edilmesine, şahsiyete tecavüz edilmesine meydan vermemekle mükelleftirler.[27]

Nitekim tarih boyunca İslâm dünyasında görülen iç gelişmeler veya dıştan gelen tesirler sonucunda İslâm'ın farklı yorumlanıp yeniden şekillendirilme girişimlerinin olması, İslâm'ı aslî şeklinde tutmanın ve onu böylece devam ettirmenin lüzumunu daha iyi göstermiştir. Günümüzde de İslamî olmayan kültür ve medeniyetlere bulaşmamış bir İslâm'ın ne derece önemli olduğu açıkça görülmektedir. Asıl İslâm ise, Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) tebliğ ettiği esaslar ve Hz. Peygamber'in yaşadığı İslâm'dır. "Hz. Peygamber'in yaşadığı İslâm" ifadesi önemlidir. Çünkü O'nun yaşayış biçimi, dinin kaynaklarından biridir ve dinin korunmasında esastır. Müslüman için Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), hayatın her safhasında modeldir. Zira Müslüman'ın hayatında din ile ilgili her meselenin dünya ile; dünya ile ilgili her meselenin de din ile ilgisi vardır. Teşri' bir bütündür.

Dinin aslını korumak açısından bakıldığında Hz. Peygamber'in İslâm'ı yaşama biçimi olan sünnetin, bir kimlik oluşturması yönüne temas etmek gerekir. Sünnet, aslında Müslüman kimliğidir. Bir toplum için kimlik, ister doğru ister yanlış olsun vazgeçilmezdir. Kimliksiz bir fert ve toplum, kültürler ve uygarlıklar arasında kaybolmaya mahkûmdur. Bütün medeniyetlerin dinsel olduğu,[28] kültür dediğimiz şeyin de tarih boyunca toplumda

[27] Bk. Peyami Safa, *Seçmeler* s. 158-159

[28] Atilla İlhan, *Ulusal Kültür Savaşı* s. 48, (Malraux'dan naklen).

yaratılan bütün maddi ve manevi değerler; bu değerlerden faydalanılması ve bu değerlerin gelecek nesillere iletilmesi[29] anlamına geldiğine göre kimlik sahibi olmak ve onu korumak kesinlikle gereklidir.

Diğer yandan dinin, Peygamber tarafından yorumu ile bir kültür oluşmuştur. Hz. Peygamber'in yaşayışı ile toplumda yerleşik hale gelen kurallara sünnet adı verilmiştir. İslâm kültürü, var olan Arap kültürüne yenik düşmemiş, yeni bir kültür oluşturmuştur. İslâm, kendini koruyacak tedbirleri de bünyesinde muhafaza etmiştir. Zira kültürün dinin yerini alma ihtimali mevcuttur. Nitekim daha önceki dinlerde bu olmuştur. Kültür sistemleri ve sosyal düşünceler arasında sürekli bir etkileşim vardır.[30] İki kültür tipinden kuvvetli olandan zayıf olana önce kültürel akım başlar, daha sonra onu cezbederek temelden sarsar.[31] Gerçek hâkimiyetin inanç ve kültür egemenliği oluşu sebebiyle dünyada bu konuda yoğun bir gayret bulunmaktadır.[32] Günümüzdeki evrensel kültür ise bir tuzak gizlemektedir. Evrensel kültür denilen şey birkaç yüzyıldır Yahudi/Hristiyan tabanlı Batılı emperyalizmin, dünyaya evrensel diye cebren ve hile ile kabul ettirmeye uğraştığı, Yunan/Latin kökenli Batı kültürüdür.[33] Müslümanlar, Batı kültürünün diğer kültürlere üstünlüğünü ileri sürüp kendi koyduğu kıstaslarla (kriter) öteki kültürleri yargılayıp mahkûm ettiği,[34] haksız, yanlış ve dayatmacı bir tutum ile karşı karşıyadırlar. Kısaca bahsedilen bu ortam bile dini yaşamanın ve dini aslî şekliyle korumanın sürekli uyanık kalmayı, bilinçli olmayı gerektirdiğini göstermektedir.

Allah Teâlâ'nın her yüzyılda müceddid göndermesi,[35] ile ilgili hadîse de burada temas etmek gerekir. Öncelikle belirtmek gerekir ki tecdîd, bir yıpranma olduğunun ifadesidir. Çünkü tecdîd bozulmadan sonra olur.[36]

---

29 Atilla İlhan, *a.g.e.* s. 11, (M. Rosenthal ve P. Yudin'in Felsefe Sözlüğü'nden naklen).

30 Bayrakçı, *İslam Medeniyetinin Devam Eden Tesirleri* s. 8.

31 Bayrakçı, *a.g.e.* s. 9.

32 Çakan, *Müslüman Kimliği,* s. 11.

33 Atilla İlhan, *a.g.e.* s. 11, (M. Rosenthal ve P. Yudin'in Felsefe Sözlüğü'nden naklen).

34 Bk. Atilla İlhan, *Ulusal Kültür Savaşı* s. 55, (Temmuz 1983'de yapılan Unesco'nun düzenlediği bir kültür konferansının kararlarından). Buradan hareketle İslam dinine ve İslam kültürüne yapılan eleştirilerin haksız ve ön yargılı olduğunu vurgulamakta fayda bulunmaktadır.

35 Ebû Dâvûd, Melâhim 1; Hâkim, *Müstedrek* IV, 522.

36 İbn Teymiye, *İlmu'l-hadîs* s. 211.

Daha ilk dönemlerden itibaren sünnetten uzaklaşıldığına dâir tesbitler bunu göstermektedir. Ancak tecdîd ile İslâm'ın yapısında bir değişime gidilmeden gereken düzeltme yapılır. Tecdîd, aynı esaslar üzerinde kalmak şartıyla hurafe ve bid'atler tarafından istila edilen alanları tamir etmek, dinin berrak vahyî yüzünü yeniden ortaya koymaktır.[37]

Aslı korunmuş İslâm'a uyma gereği, pek çok kötülükle karşı karşıya kalmış günümüz Müslüman'ı ve toplumu için çok acil ve önemli bir ihtiyaç olmuştur. Bu ihtiyaçtan hareket ederek bu çalışmada sünnete engel olan etkenlerden bazıları incelenerek sünnete ulaşmanın, sünnete kavuşmanın yolu açılmaya çalışılacaktır. Çünkü sünnetin önünde birtakım engeller olduğunda insanın yapısı gereği muhakkak yön değiştirme olacak ve Müslümanlar başka yollara sapacaklardır. Ayrıca sünnetin dindeki vazgeçilmez konumu, sünnetin de korunması gerektiğini göstermektedir.

C. SÜNNETE YÖNELİK ENGELLERİN TEMELLERİ

Sünnetin yaşanmasına engel olan âmillerin incelenmeye gayret edildiği bu çalışmada, tespit edilen engellerin nelerden kaynaklandığına da temas edilecektir. Bu konuda fertten ve toplumdan kaynaklanan etkenler diye bir ayırım yapılabilir. Aslında sünneti ihmale yol açan sebeplerin, burada sayılanlardan çok daha fazla olduğu, farklı sınıflandırmaların da yapılabileceği rahatlıkla söylenebilir. Bunların hepsini bir çalışmada incelemek fevkalâde zordur.

1. Kişilerle İlgili Yönü

Kişinin sünnetle iletişim kuramamasının, sünneti yaşayamamasının sebeplerine baktığımızda insanın bulunduğu mekânın, zamanın, eğitiminin, kültürünün, zihniyetinin, algılayışının, alışkanlıklarının, psikolojik yapısının ve sünnete ulaşmakta bazı problemlerin bulunmasının etkisi vardır. Toplumda görülebilecek olumsuz değişimde kişilerin halini Abdullah b. Mes'ûd şöyle anlatmıştır: "Büyüklerin güçsüz kalacağı küçüklerin yükselecekleri, kendisinden bir şey terk edilince 'sünnet terk edildi' denilecek

[37] Çakan, *Hadîslerle Gerçekler* s. 296-297.

bir fitne ortalığı kapladığı zaman haliniz ne olacak? Orada bulunanlar 'Bu ne zaman olacak?' diye sorarlar. Abdullah b. Mes'ûd şöyle cevap verir: 'Âlimler ölüp gidecek, cahiller çoğalacak; fakîhler (dînî konularda anlayışlı kimseler) azalacak anlamaksızın bilgi sahibi olanlar artacak; emredenler (idareciler) çoğalacak, güvenilir kimseler azalacak; âhiret ameli karşılığında dünyalık şeylerin peşine düşülecek, ilim dinden başka şey için öğrenilecek."[38] Yukarıda da belirtildiği gibi sünnetten uzaklaşmaya varan yolda, kişilerden kaynaklanan sebeplerin en önemlilerinden biri bilgisizliktir. Bilgisizlik; nassları, olayları anlamakta ve algılamakta sorun çıkarır, tabiatıyla kişinin yaşayışını da etkiler. Binâenaleyh Kur'ân'ı ve sünneti iyi bilmemek, sünneti yaşamaya engeldir. Konumuz sünnetle ilgili olduğu için sünnete göre bir tesbit yaparsak bilgisizlik, sünnetten uzaklaşmanın sebebidir. Sünnetin câhili olmak, sünnetten ayrılmaya sebeptir.[39]

Hadîslere önem vermeyen bir anlayışa sahip olmak da başlı başına bir engeldir. "Benim emrettiğim veya nehyettiğim bir konu kendisine iletildiğinde sakın sizden birinizi koltuğuna yaslanmış olarak 'biz onu bunu bilmeyiz. Allah'ın Kitabı'nda ne bulursak ona uyarız, o kadar' derken bulmayayım"[40] hadîsi ile Hz. Peygamber, bu anlayışı tenkit etmiştir. Bu anlayış, sünnetin yerini bilmemek, peygamberlik makamını kavrayamamak, peygambere olan ihtiyacı idrak edememek demektir. Zira sünnete itibar, Nebi'ye (sallallâhu aleyhi ve sellem) itibardır.[41] Kur'ân'la yetinmek isteyen kimseler şu gerçekten de habersiz görünmektedirler. Sünnette, Kitab'ın etkisi vardır, Kitab yönlendiricidir. Hz. Peygamber, Kitab'a bağlıdır. Şâfiî, emir olmadan hiçbir şeyin sünnet olmadığı kanaatindedir. Hz. Peygamber, ya tilâvet olunan vahiyle emir almıştır ya da Allah'tan gelen bir emirle. Kur'ân dışı vahiy aldığının örnekleri bunu gösterir. Bunun sonucunda Şâfiî, bütün sünnetlerin vahiyle ilgili olduğunu söyler.[42] Kur'ân'la

---

38 Dârimî, Mukaddime 22. Geleceğe mâtuf olan bu haberin Hz. Peygamber'den alınmış olması kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla hükmen merfu' bir hadîstir.

39 Şâtibî, *İ'tisâm* I, 22.

40 Dârimî, Mukaddime 49; İbn Mâce Mukaddime 2; Ebû Dâvûd, Sünnet 5; Tirmizî, İlim 10.

41 Ahmed Kemal Ebu'l-Meced, "Vazifetu's-Sünne", es-Sünnetü'n-Nebeviyye ve Menhecuha fî Binâi'l-Ma'rife ve'l-Hadâra adlı sempozyumda sunulan tebliğ, II, 758.

42 İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* XV, 225.

yetinmek şeklinde bir anlayışın dayanaksız olduğu pek çok yönden izah edilebilir. Meselâ, sahâbîlerin ne Hz. Peygamber'in sağlığında ne de ondan sonraki günlerde "Kur'ân'ı biz anlarız, ondan anladığımız da İslâm'ın ta kendisidir" diyerek Hz. Peygamber'e ve sünnete başvurmamak gibi bir tavırları asla görülmemiştir. Aksine bütün işlerinde ve karşılarına çıkan yeni olayları ve durumları değerlendirmede Kitab ve sünneti esas almışlardır. Öte yandan Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) sünnetinden yüz çeviren kimselerin Kur'ân'a tâbi oldukları da sadece bir iddiadır. Onların Kur'ân'a uygun olarak nasıl yaşadıkları ayrı bir inceleme konusudur.[43]

Daha önceki inanışlarının veya toplumda yerleşmiş yanlış inanışların etkisinde kalmak bir başka sebeptir. Böyle kimseler Kur'ân ve sünnetin hükümlerine öncelik vermezler. Ancak delillerin kendilerine tâbi olduğuna inandıkları zaman onların öncelik hakkı bulunduğuna inanırlar.[44]

Dini zorlaştırmak bir engeldir. Allah Teâlâ'nın emretmiş olmadığı zor amelleri üstlenmek[45] başlı başına sünnete uygun yaşamaktan uzaklaşmaktır.

Din konusunda samimi olmamak da bir başka nedendir. Zira insanları sapık tevillere sürükleyen kötü amaçlar dinin ve sünnetin ihmaline sebep olur.[46]

Dini yaşamada ihmal ve lâkaytlık bir etkendir.[47] Dinin temelleri sayılan konularda gerekli hassasiyeti göstermemek, dini yaşamadaki eksikliklere devam etmek, sünnete uygun bir hayat sürmeye imkân bırakmaz. Ayrıca sünnetle amel etme konusundaki ihmal, insanın yapıcı, olumlu bir kişi olmaması gibi zararlara yol açtığından çevreyi de etkiler.[48]

---

43 Ayrıca bk. İbn Teymiye, Mecmûu Fetâvâ III, 368.

44 Bk. Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 506.

45 Sürekli oruç tutmak, devamlı namaz kılmak, uzlete çekilmek gibi. Konuyla ilgili izahlar için bk. Dihlevî, *Huccetullâhi'l-bâliğa* I, 442.

46 "Allah'ın indirdiği kitaptan bir şeyi gizleyip onu az bir baha ile değişenler (onu maddi karşılık ile satanlar) var ya, işte onların yiyip de karınlarına doldurdukları ateşten başka bir şey değildir." (el-Bakara (2), 174) âyeti buna delildir. Bk. Dihlevî, *a.g.e.* I, 441.

47 Bk. Dihlevî, *a.g.e.* I, 440.

48 Muhammed Esed, *Yolların Ayrılış Noktasında İslâm* s. 117.

2. İlim Adamları ile İlgili Yönü

Günümüzde dini ilimler alanında, tam mânâsıyla yetişmiş ilim adamı sayısının fazla olmaması önemli bir sorundur. *"Allah ilmi, insanlara lutfettikten sonra onu (hafizalardan) çekip almaz. İlmi, ulemâyı almak suretiyle kaldırır"*[49] hadîsinin devamında, âlimlerin eksileceğinden onların yerine câhillerin önder kabul edileceğinden söz edilir. Gerçek mânâda ilim adamının eksikliği sebebiyle meselelerin çözümünde ve insanlara izahında yetersiz kalınmaktadır. Bundan daha vahimi, aklına estiği gibi konuşanlar artmış, dinin kaynaklarına dayanmayan şahsî görüşler İslam adına takdim edilir olmuştur. İctihat gereken konular veya usûle ait düzenlemelerde birinci şart din âliminin müdahalesidir. Mesele, günlük gazete mevzuu veya meraklıları arasında sohbet ve münakaşa mevzuu olmamalıdır.[50]

Diğer yandan ilim ile meşgul olanların kötü örnek olması da sünnete yönelik engellerin temelindeki önemli bir etkendir. Halk, kendilerinden daha bilgili olanları örnek alır. Meselâ, ilim adamlarının yanlış davranışlar ve sünnet karşıtları karşısında susmaları kötü gidişatı kolaylaştıran ve onu tabii gösteren bir anlayışa sebep olur. Aynı şekilde kötülükler yayıldığında ulemânın halka uyması, kötülükleri önleme yolunda gayret göstermemesi de sünnete uymayanların işinin kolaylaşmasına, bu durumun yaygınlaşmasına vesiledir.[51]

İlimle uğraşan kimselerin yanlış yöntemler kullanması da olumsuzluklara sebep olmaktadır. Meselâ, bazı ilim adamlarının hadîs ilminde uzmanlık

---

49 Ahmed b. Hanbel II, 162, 190, 203; Dârimî, Mukaddime 26; Buhâri, İlim 34; İ'tisâm 7; Müslim, İlim 13, 14; İbn Mâce, Mukaddime 8; Tirmizî, İlim 5.

50 Peyami Safa, *Seçmeler* s. 172.

51 Konuyla ilgili âyet ve hadîsler bulunmaktadır. Bir âyette Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: «Sizden önceki asırlarda yeryüzünde insanları bozgunculuktan alıkoyacak faziletli kimselerin bulunması gerekli idi. Fakat onlardan kurtuluşa erdirdiğimiz az bir kısım müstesnadır. Zulmedenler ise kendilerine verilen refahın peşine düştüler. Zaten günahkâr idiler.» (Hûd (11), 116). İsrâiloğullarının günahlara dalması hakkındaki Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) şu hadîsi de konuyla ilgilidir: «âlimleri onlara yasakları belirtmişler, fakat onlar geri durmamışlardır. Buna rağmen âlimler onlarla düşüp kalkmışlar, beraber yemişler, içmişlerdir. Bunun üzerine Allah Teâlâ, onların kalplerini birbirine benzetmiş, Dâvud ve Meryem oğlu İsâ'nın dili üzere onları lânetlemiştir. Zaten onlar hakkı tecavüz ediyorlardı.» (Ahmed b. Hanbel I, 391; Tirmizî, Tefsîr (5) 6, 7). Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa* I, 441.

isteyen konuları halkın gündemine getirmeleri sünnetin yetersiz olduğu intibaını vermekte ve sünnete şüphe ile yaklaşmaya sebep olmaktadır.

Aynı şekilde ilimle meşgul olanların ilmî olmayan bir tavır göstererek konuları iyice araştırmadan görüş belirtmeleri, toplumun din anlayışında karmaşaya sebep olmaktadır. Dolayısıyla ilimle uğraşan kimseler, ihtilafları nakletmekten kaçınmalı, aynı konudaki farklı görüşlerden kendi seçtiği görüşte ihtiyat göstermeli, her duyduğu fikri taklit etmemelidir.[52]

İlim adamı olarak bilinen ancak iyi yetişmemiş bir kimsenin zorda kaldığı zaman kendi aklına göre konuşması, önemli bir sebeptir. Hz. Ömer, şu sözüyle onları tanımlamıştır: "Ashâb-ı rey (kaynaklara dayanmadan görüş belirtenler), sünnetlerin düşmanıdır, sünneti muhafaza onlara güç geldi, anlamak da ellerinden kaçtı. Onlar, kendilerine soru sorulduğunda "bilmiyorum" demekten utandılar, sünnetleri kendi görüşlerine göre söylediler, onlardan kaçın. Çünkü onların kendileri sapmış ve başkalarını da saptırmışlardır."[53]

Bazı ilim adamlarının sünnetin kaynak oluşunu gözardı etmeleri de sünnetin ihmaline yol açmıştır. Bu kimseler, bazı mesnedsiz kurallar koymuşlar bu kurallara göre sünneti değerlendirmişlerdir. Sünnet kendi koydukları kurallara uygunsa kabul etmişler, sünnet onlara ters düştüğünde ise sünneti reddetmişlerdir. Aynı şekilde mukallid fakîhler delilsiz fetvalar vermişlerdir. Bunun sonucunda sünneti ihmal eden nesiller gelmiş, sünnetin büyük kısmından şüphe edilmiştir. Sünnet, temel alınmayınca âyetler de yanlış anlaşılmıştır.[54]

İlimle meşgul olan bazı kişilerin kendilerini her konuda konuşmaya yetkili görmeleri de bir başka etkendir. Öyle ki bu durum, dinde kanun koymaya/teşrie varacak dereceye ulaşır. Meselâ, böyle bir kimse dinin emir ve yasaklarındaki hikmetleri kendi kendine tesbit eder. Bunun sonucunda o kişi, aklınca maslahat gördüklerini hükümleştirmeye koyulur. Yahudilerin bu şekilde hareket ettiğinin örnekleri vardır. Onlar, Allah Teâlâ'nın hadleri (cezaları), insanların ıslahına yönelik olmak üzere günahlardan caydırıcı

---

52 Beğavî, *Şerhu's-sünne* I, 203-204.
53 İbn Abdilber, *Câmi* II, 135.
54 Albânî, *el-Hadîsu Huccetun* s. 37.

mahiyette koymuş olduğunu görmüşler, recmin ise, insanlar arasında ihtilaflara ve birbirini öldürmelere sebebiyet verdiğini, maksadı gerçekleştirmenin ötesinde büyük fitne ve fesada müncer olduğunu düşünmüşler ve recimden vazgeçerek, zina eden kimselerin yüzlerinin ve vücutlarının karalanarak teşhir edilmesini güzel bulmuşlardı. Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), bunun bir tahrif ve bizzat Allah'ın Tevrât'ta koymuş olduğu ilâhî hükmün, şahsî görüşlere dayanarak atılması olduğunu açıklamıştır.[55] Aslında bu durum, "Kişiye cehâlet olarak re'yini beğenmesi yeter"[56] hadîsinde belirtildiği gibi bir nevi cehâlettir.

Toplumda Batılı olma gayretleri içindeki aydın kesimin, gelişmişliğin, medeniyetin ancak Batı'da olduğu şeklindeki kesin inançları da bir başka sebeptir. Onların din hakkındaki görüşleri arasında dine/sünnete uygun yaşamanın bir engel olarak kabul edilmesi toplumu olumsuz etkilemekte ve yönlendirmektedir. Meselâ bu kimseler, "Hem sünnete uymak hem de Batı'nın hayat tarzına ayak uydurmamız mümkün değildir" demektedirler.[57]

İlim adamlarından kaynaklanan hatalar, güven problemi oluşturmuş ve bazı kişi veya gruplar kendi başlarına Kur'ân ve sünnetten hüküm çıkarmaya başlamışlardır. Sonuç da başıbozukluk, ihtilaf ve bölünmeden başka bir şey olmamıştır.

3. Toplumdaki Anlayışlarla İlgili Yönü

Toplumlarda zaman zaman bazı meseleler gündemde daha fazla yer kaplar veya bazı değerler, anlayışlar yükselir. Günümüz için çağdaşlık ve modernizm kabul gören konumdadır. Halk da rağbet gören tarafa, özellikle idarecilerin bulunduğu tarafa meyleder. Öyle ki dinde yeri olmayan, dine aykırı işlerin idareciler katında revaç bulması halkın dindarlığını olumsuz olarak etkiler.

İleri gelenlerin Batı dünyasını her konuda örnek almak gerektiği şeklindeki anlayış ve uygulamaları pek çok olumsuzluğa sebep olmuştur.

55 Buhârî, Hudûd 24. Konuyla ilgili izahlar için bk. Dihlevî, *Huccetullâhi'l-bâliğa* I, 442-443.
56 İbn Abdilber, *Câmi* I, 21.
57 Muhammed Esed, *Yolların Ayrılış Noktası* s. 106.

Başka toplumları taklidin temelinde ise, maddî açıdan üstün olanların, savaşlarda galip gelenlerin daha üstün olduklarına dair insan nefsinde bulunan inanç vardır. Öyle ki onların üstün gelmelerinin sebeplerini onların âdet, anlayış ve takip ettikleri metotlardan kaynaklandığını düşünür.[58] Geri kalmışlıktan kurtulmak için tenbellikten, durgunluktan kaçınmak yerine dinde değişime gitmek gerektiği fikri öne çıkar. Çağdaş ve medeni olarak takdim edilen Batı medeniyetinin üstünlüğüne gönülden ve fikren bağlı olanlar, tabiatıyla başka bir medeniyetin üstünlüğüne inanmayıp dinine bağlı yaşamak isteyenleri tek tip yaşantıya zorlamaktadırlar.

Batı'yı örnek almak, dine bakışı da etkilemiştir. Batı'da 19. yüzyılda Allah'a ve ilahi doktrinlere inanç zayıflamış ve din hurafe olarak görülmüştür. Darwin nazariyesi veya fen sahasındaki ilerlemeler, kiliselerden kurtulmak için bir fırsat olarak kullanılmış ve din fikri çökmüştür.[59] Müslüman toplumlarda bazı kişiler bu konuda da Batı'yı örnek almışlar ve İslâmiyet'e aynı gözle bakmaya başlamışlardır. Sonuçta aydın olarak bilinen kimselerin din konusunda yaydığı anlayışlar, toplumun bazı kesimlerini olumsuz etkilemiştir. Ülkemizden bir örnek verirsek İslâmiyet, devrimci Türk hümanistlerine göre geri ve ilerlemeye engeldi. 1931 tarihli tarih kitabında şöyle deniyordu: "Türkler, Orta Asya'da çeşitli asırlarda, İslâmlık ve diğerleri gibi hariçten gelen birçok dinin tesiri altında kalmışlardır." O halde İslâm'ı aradan çıkarmak gerekirdi. Fakat tarihî kimlik kazanmış ve halka mal olmuş Müslümanlığa, doğrudan cephe almak değil, "sonradan bozulmuş Müslümanlık" kavramı öne çıkarılarak gösterilecek tepki, Türk-Yunan hümanist sentezini tercihe yarayabilirdi.[60] Çağdaşlaşma, modernleşme ihtiyacı da Batılılaşma arzusunun bir neticesi olarak ortaya çıkmış ancak toplumun değerlerini inkar şekline dönüşmüştür. Oysa çağdaşlaşma, yaşanan çağın özelliklerini fark edebilme, kavrayabilme, metot hatalarından ve gelişmeyi önleyici zihniyet bozukluklarından sıyrılabilme, maddi kültür unsurlarını ülkenin ihtiyaçlarına göre kullanabilme sanatıdır. Çağa uygun yaşamak demek başkalarını taklit etmek demek değildir.

---

58 İbn Haldun, *Mukaddime* 375-376.

59 Muhammed Kutub, *Taklitlerin Çarpışması* s. 19.

60 Sezen, *Hümanizm* s 191.

Çağdaşlaşabilmek için önce bir toplumun kendi kültürünü ve var olma sebebini kavraması gerekir. Çağdaşlaşma ile geleneksellik arasında sürekli olarak ters bir orantının bulunduğunu varsayarak sosyal değişmeye bakmak, kimlik aramak bir yanılgıdır. Zira modernleşmiş bir toplumun bütün geleneksel unsurlarından arınmış olacağı düşüncesi anlamsız bir soyutlaştırma ve hayalden başka bir şey değildir.[61]

Ayrıca başka toplumlarla karışmak, basın, yayın gibi araçlarla her din ve kültürün etkisi altında kalmak da fazla bilgili olmayan kimselerin dine uygun yaşamalarını olumsuz etkilemektedir.

Müsteşriklerin, İslâm dini ile ilgili gerçeğe dayanmayan görüşlerini çeşitli şekillerde müslüman toplumlara sızdırması da sünnetten uzaklaşmanın temellerindeki bir başka sebeptir. Meselâ müsteşrikler, Müslümanlara göre bir problem olmayan sünnet konusunda şüphe uyandırmayı başarmışlardır. Bunun sonucunda yukarıda değinildiği gibi Hz. Peygamber'in haber verdiği Kur'ân'la yetinmek diye İslâm'da kabul edilmeyen bir anlayış toplumun bazı kesimlerinde yayılmıştır. Bu anlayışın ne kadar büyük bir tuzak olduğunu Kur'ân'la yetinenler bilmemektedir. Çünkü dinin yok olması sünnetlerin terk edilmesi ile başlayacaktır. Halatın liflerinin tek tek kopup gitmesi gibi din de tek tek sünnetlerin terki ile kaybolup gider.[62]

İslâmî olmayan düşüncelerin etkisiyle sadece sünnet değil diğer İslâmî ilimlerin de otoritesi yok edilmeye çalışılmaktadır. Böylece ilme ve dolayısıyla ilim adamlarına güvensizlik başlayacaktır. Sonra oluşturulan zihniyet ile bencillik ön plana geçecektir. Bazı kimseler, başkalarının kendilerinden daha akıllı veya bilgili olduğunu kabullenmeyecek, bu kendini beğenmişlik sonucu, gerçek mânâda ilim adamı olmadığı halde Kitab ve Sünnet'ten kendi kendine hüküm çıkarmaya kalkanların sayısı artacaktır. Nitekim günümüzde bu türlü yaklaşımlar görülmektedir. Müslüman ilim adamlarınca halledilmiş meseler, tekrar gündeme getirilip tartışma konusu

61 Bk. Mustafa Erkal, *XXI. Yüzyıla Doğru Millî Kültürlerin Geleceği Ve Bazı Çelişkiler* s. 44. Son bilgi (Bendix, R., "Sanayileşme, Moderleşme ve Kalkınma", Sosyoloji Yazıları (Düzenleyen: İ.Sezai) Bursa 1983, s. 81-82.)'den naklen.

62 Dârimî, Mukaddime 16.

yapılmaktadır. İlmî açıdan o âlimlerle kıyaslanamayacak kimseler, istedikleri gibi konuşup onlara itiraz edebilmektedirler. Meselâ, geniş hadîs külliyâtını İmam Şâfiî veya Ahmed b. Hanbel gibi yorumlayacaklarına inanıp hata edeceklerini, yanlış yorumlayacaklarını akıllarına getirmemektedirler. Böylece dinin, işi ehline sorma emri dolayısıyla oluşturulan gelenek silinmeye çalışılmaktadır. Bu da müslümanlar arasında karmaşa ve bölünmekten başka bir işe yaramamaktadır.[63]

Dînî şuurun kaybı, hem kişi hem de toplum için dini/sünneti yaşamaya engel teşkil eder. Nasların hikmetlerinin düşünülmemesi sonucu İslâm, kafa ve gönüllerden koparılıp pratiklere dökülerek kalıplaştırılmıştır. Böylece dînî öğretiler, dinamiklerini yitirmiş, insanların içinde değil, dışında yaşayan toplumsal nesnelere dönüşmüştür.[64] Bu ortamın, bu hayat tarzının yeni nesilleri de aynı anlayışla yetiştireceği bellidir.

D. SÜNNETİN YERİ

Zaman zaman toplumlarda gerileme, zulüm, haksızlıklar, kötülükler daha baskın hale gelir, bir karmaşa oluşur, yani câhiliye dönemine geri dönülür. Bu durumda öteden beri çözüm, dinde aranmıştır. Toplumdaki kirlenme; ister sosyal, ister ekonomik, ister ahlakî olsun çözüm, özellikle inanç noktasından başlamaktadır.[65] Sünnete engel olan işlerin temelinde de inançla ilgili eksiklikler veya yanlışlıklar bulunduğu için bu konuya temas etmek gerekir.

Bir Müslüman'ın Kur'ân-ı Kerîm'in ve Sünnet'in yol göstericiliğine inanması ve güvenmesi gerekmektedir. Din; itaattir, güvenmektir, bağlanmaktır. Nitekim sahâbîler, sünnete uyarken rehber bir irâdeye kendilerini teslim etmenin anlayışı içinde hayatlarının her dakikasının Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) hayatına uyması için gayret sarf etmişler, sünnete

63 Bk. Winter (Abdulhakim Murad), *Kıbleyi Bulmak* s. 178, 194-197.

64 Sezen, *Hümanizm* s. 7, (Orhan Türkdoğan'ın yazdığı Sunuş'tan). Ayrıca bk. Muhammed Esed, *Yolların Ayrılış Noktası* s. 116.

65 Çakan, *Müslüman Kimliği* s. 45.

göre yaşama imkânlarını sonuna kadar kullanmışlardır.[66] Diğer yandan bir hareket noktası olacaksa ilkeler belirlenmelidir. Dinimize göre bunlar, naslardır. "Kim bizim işimizden olmayan bir iş yaparsa o reddedilir"[67] hadîsine göre ortada bir nass olması gerekir ki uymayanlar reddedilsin. İslâm âlimlerine göre dinin üçte biri sayılan bu hadîs, Hz. Peygamber'in emrine muhalefet edilmemesi gerektiğini de ifade etmektedir.[68] Çünkü doğruya ve kurtuluşa ancak kendisi doğru yolda olan birisi götürebilir. Dolayısıyla bütün hayırlı işlerin Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) getirdiklerinde olması[69] ve Hz. Peygamber'in hidâyet üzerinde bulunması[70] sebebiyle O'na uymak gerekir. Bu inanç içinde olduktan sonra kaynaklardan hareketle çözümler üretmek zor değildir. Aksi halde Abdullah b. Mes'ûd'un (r.a.) ifadesiyle "sünneti terk ederseniz dalâlete düştünüz demektir."[71]

Ancak toplumda görülen gerileme, bozulma için bu şekilde bir yola başvurulmadığı olmuş, başka yollar da denenmiştir. Bazen reformcu diyebileceğimiz kimseler, ıslahat yolunda eskiyi atmak, geçmişi değiştirip onun yerine yeniyi koymak metoduyla hareket etmişlerdir. Halbuki ıslahat, ilk cevheri arayıp bulmak, cehalet asırları boyunca onun üzerine çökmüş ve İslâm'ın gerçek mânâsını Müslümanların anlamalarına mâni olmuş bulunan bid'at ve yanlış gelenekleri atıp temizlemektir.[72] Bir başka çare olarak yabancı kültürün dikkatsiz ve ihtiyatsız iktibası yoluna gidilmiştir. Oysa bu faaliyet, yabancı hakimiyetini beraberinde getirir. Kültürünü kaybedenler, kavmî ve dinî varlıklarını koruyamamışlardır. Bunun bilincinde olan bir kısım İslâm âlimleri, geçmişten beri yabancı akımlara Kitab ve Sünnet'le karşı çıkmışlardır.[73] Asıl kaynaklarda –konumuz sünnetle ilgili olduğu için sünnette- çözüm arama anlayışı, Hz.

66 Bk. Muhammed Esed, *Yolların Ayrılış Noktası* s. 116.
67 Ebû Dâvûd, Sünnet 5.
68 Bk. Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 52.
69 İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâvâ* IV, 14.
70 el-En'âm (6), 90.
71 Ahmed b. Hanbel I, 382, 414-415, 455; Müslim, Mesâcid 257; İbn Mâce; Mesâcid 14; Nesâî, İmâme 50.
72 Subhi el-Mahmasani, "Müslümanların Geri Kalmaları" *İslam Üzerine Düşünceler,* s. 136.
73 Çakan, *Müslüman Kimliği* s. 43.

Peygamber'in bizzat kendisini kurtuluş için çözüm olarak göstermesinin[74] bir sonucudur.

Burada sünnetin konumuna işaret etmekte fayda vardır. Kur'ân'a ittibâ, ancak sünneti takip ile gerçekleşebilir. Sünnet, bir Müslüman'ın hayatından koparılıp alınırsa o kişi için Kur'ânî emirler, anlamsızlaşır, uygulanamaz hale gelir. Zira Sünnet, Kur'ânî öğretinin davranışlar kalıbıdır.[75] Hz. Peygamber'in hayatı, Kur'ân'ın yönlendirmelerinin tatbikatıdır. Onun sîreti, yaşayan Kur'ân'dır. Sünnet, risâletin ayrılmaz bir parçasıdır.[76] Dolayısıyla hayatın Kur'ân'a uygun Muhammedî oluşumu demek olan sünneti yok saymak mümkün değildir. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı açıklama görevinin olması, sünnetin İslâm'da hayâtî bir yeri olduğunu göstermektedir.[77] Diğer bir ifade ile Hz. Peygamber'in İslâm'daki yeri ne ise sünnetin İslâm şeriatindeki yeri odur. Peygambersiz bir İslâm

---

74 Konuya şu hadîsi örnek göstermek mümkündür: "Benim ve Allah'ın benimle gönderdiği İslâm'ın durumu, bir topluluğa gelip şöyle diyen kişinin durumuna benzer: «Ey milletim, gerçekten ben, üzerinize gelmekte olan bir orduyu gözlerimle gördüm. Ben, size bu tehlikeyi haber veren apaçık bir haberciyim. Kendinizi kurtarmaya bakın. Bu sözler üzerine ahâlinin bir kısmı ona itaat etti ve akşamdan yola çıkarak rahat bir şekilde bulundukları yeri terk edip gittiler, kurtuldular. Bir kısmı da onu yalanladı, yerlerinde kaldılar. Ordu onlara sabaha karşı baskın yaptı ve hepsinin kökünü kazıdı. İşte bu durum, bana itaat edip, getirdiklerime ittiba edenler ile bana isyan edip Hak'tan getirdiklerimi yalanlayan kimselerin durumunun ta kendisidir." Buhârî, İ'tisâm 2.

75 M. Ahsen, "Mevdûdî'nin Sünnet Müdafaası", Aylık Dergi, s. 79-80.

76 Muhammed el-Gazzâlî, "Mulahhas", *es-Sünnetu'n-Nebeviyye ve Menhecuha fi binâi'l-ma'rife ve'l-hadâra,* II, 744.

77 Sünnetin konumu ve Kur'ân'ın hayata geçirilmiş hali olması ile ilgili şu değerlendirmeye yer vermek uygundur: "Kur'ân bile anlaşılması açısından sünnete muhtaçtır. Bu gerçeği Mekhûl, "Kur'an'ın sünnete olan ihtiyacı sünnetin Kur'ân'a olan ihtiyacından daha fazladır" diyerek pek çarpıcı biçimde dile getirmiştir. Hemen belirtelim ki bu, asla Kur'ân'a bir noksanlık ya da acz nisbet etmek değildir. Sadece Kur'ân'ın insanlar tarafından doğru algılanması ve anlaşılması açısından söylenmiş bir sözdür. Bunu, Abdurrahman b. Mehdî'nin şu sözünde açıkça görmekteyiz: "Kişi hadîse yemek içmekten daha fazla muhtaçtır. Çünkü hadîs Kur'ân'ı açıklamaktadır." Sünnet de sünnet olabilmek için Kur'ân gibi bir asl'a dayanmak zorundadır. Kur'ân prensiptir, sünnet de açıklaması ve uygulamasıdır. Açıklamanın, açıklanandan daha vâzıh daha net ve daha detaylı olması da pek tabiîdir. Kur'ân'daki prensiplerin pratiğe dönüştürülmesi, uygulama biçimi kazanması bakımından ilk ve en doğru örnek olarak sünnet birinci dereceden önem arz etmektedir. Bu amelî noktadan bir değerlendirmedir. Hukûkî açıdan meseleye baktığımız zaman elbette sünnet, Kur'ân'dan sonra ikinci derece hukuk kaynağıdır." Çakan, Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi I, s. XX-XI (Mukaddime)

dini düşünülebilirse, sünnetsiz bir İslâm dini de düşünülebilir. O'nun yorumuna muhtaç olmadan getirdiği dini anlamak ve yaşamanın imkânı yoktur.[78]

Sünnet önemlidir. Çünkü Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) üzerinde bulunduğu yol olan sırat-ı müstakim/doğru olan yolun tanınması sünnet ile olur. Sünnet, İslâmî olmayan kültür ve medeniyetlere dayalı fikrî akımlardan etkilenmekten, çeşitli fikrî akımların yol açtığı karışıklıklardan toplumu kurtarmakta ve doğru olan itikadı korumakta önemli bir görev yerine getirmiştir. Sünnet, İslâmî çizgiyi korumuştur. Aynı zamanda sünnet, inanç ve ibadet konularına ilavelerde bulunmak veya tebdil etmek girişimleri karşısında durmuş, ibadet ve inançları ilk haliyle muhafaza etmiştir. Nitekim sahâbîler, sünnetin bu özelliğinden istifade etmişlerdir. Hz. Ali, İbn Abbas'ı Hâricîlerle görüşmek üzere gönderirken onlara Kur'ân'dan delil getirmemesini, sünnetten delil getirmesinin yeterli olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: "Onlarla Kur'ân'ı öne sürerek tartışma, sünnetteki delillerden istifade et. Çünkü Kur'ân'ın farklı yorumları vardır. Sünnete dayanarak onlarla tartışırsan, kaçacak yer arayacaklardır, ama bulamayacaklardır."[79]

Bunun için sünneti fikrî ve günlük hayatın içine yerleştirmek gerekir. Sünnet, bir hayat tarzı olarak kişilerin dünyasına ve topluma yerleşirse örneği gerçekleştirilmiş olan mutlu insanların bulunduğu gelişmiş, huzurlu bir toplum oluşur. İlk müslüman nesil olan sahâbîlerin sünneti vazgeçilmeyecek bir konumda görüp imkânsızlıklarda dahi sünneti uygulama gayretleri,[80] sünneti bir hayat tarzı olarak görmelerinin sonucudur. Hz. Peygamber'in ve sahabîlerin sünnet konusundaki tutumları ve titizlikleri, sünneti İslâm medeniyeti ve kültürünün temeline oturtma gayretlerinin göstergesidir. Müslüman kimliği, medeniyeti Kitab ve Sünnet'ten beslenir ve bu kaynağa uygunluğu ölçüsünde özgünlüğünü korur.[81] Bu iki asla dayanmayan görüş ve uygulamalar İslâmî değildir. Dünya görüşünün ve zihniyetin İslâm'a uygun olması için sünnetin yol göstericiliğine ihtiyaç vardır.

---

78 Çakan, "Hadîs Soruşturması", *Mektep Dergisi,* s. 30-31.

79 Suyûtî, *Miftâhu'l-cenne* s. 59.

80 Konuyla ilgili örnekler için bk. Uraler, *Sünnete Bağlılık* s. 194-206.

81 Çakan, *Müslüman Kimliği* s. 11.

Sünnet çözüm olarak gösterildiğinde sünnetin her dönem için geçerli olup olmadığı sorusu da sorulabilir. Sünnet, vahiyden hareket ederek anahatlarıyla veya teferruat vererek ölçüler koymuştur. Dolayısıyla vahiyle ilgili bir hakikatin güncel olan ile çatışması mümkün değildir. Gündelik hayattaki uygulamalar ve tarihteki tecrübe bunu ortaya koymuştur. Diğer bütün dinlere nazaran güncelle ilgisi en yoğun olan din İslâmiyet'tir. Hadîs de bunun somut örnekleri ile doludur.[82] Çünkü sünnetin genel karakteristiği, uygulanabilir oluşudur. Sünnet, her türlü şart altındaki insanların meselelerine çözüm getirmekte ve müslümanlar arasında inanç ve davranış birliğini sağlamaktadır.

Binâenaleyh toplumda yenilenmeye, canlanmaya ihtiyaç duyulduğunda tam bir azim ve şuurla Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) sünneti ile amel etmekten başka bir yol gözükmemektedir.[83] Bu noktadan hareket ederek geçmişten beri sünnetle ilgili yapılan çalışmaların pek çoğunun gerekçesi, İslâmî çizginin dışına çıkıldığında toplumu uyarmak ile dindeki unutulmuş prensip ve uygulamaları canlandırma gayretlerinin sonucudur.[84] Meselâ, Buhârî'nin Câmii'nin son bölümü olan Tevhîd bölümünün Müstemlî nüshasındaki adı "Kitâbu't-Tevhîd ve'r-Red ale'l-Cehmiyye ve ğayrihim"dir.[85] Bu adlandırma, İslâm'a aykırı fikirler taşıyan fırkalara bir cevap niteliğindedir. Sünnetten uzaklaşıldığı için çözümler üretme ihtiyacıdır. Gerek bilgi gerek yaşama olarak ulaşılmak istenen son nokta sünnettir. Yapılan araştırmalar, bir nebze de olsa Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) anlayışına ulaşma çabalarıdır.

Buraya kadar dinin orjinal pratiği demek olduğuna işaret ettiğimiz sünnete uymak ve onu yaşamakta "engel" niteliği taşıyan sebepler ferdî ve sosyal çerçevede yoğunlaşmış görünmektedir. Dolayısıyla bundan sonraki bölümlerde ferdî ve sosyal engelleri tetkik etmeye çalışacağız.

---

82 Bk. Bulaç, *"Kitâbî İslâm"*, s. 12.

83 Muhammed Esed, *Yolların Ayrılış Noktası* s. 128-129.

84 Çakan, *Müslüman Kimliği* s. 23.

85 Ahmed Naim- Kâmil Miras, *Tecrîd Tercemesi* XII, 414. Prof. Dr. Ali Akyüz'ün *"İmam Buhârî'nin Yabancı Tesirlere Karşı Tavrı ve Bunun Eserlerine Yansıması"* adlı Türkiye I. İslâm Düşüncesi'nde sunulan tebliğ konuyla ilgili görülmesi gereken incelemelerden biridir. Tebliğ, Prof. Dr. İsmail L. Çakan'ın *Müslüman Kimliği* adlı kitabının 265-282. sayfaları arasında yer almaktadır. İstanbul, 2003.

Birinci Bölüm

FERDÎ ENGELLER

FERDÎ ENGELLER

Mesnetsiz hevâ ve heves hakkında Hz. Mevlânâ şöyle der: "İstediğine göre Kur'ân'ı tevil ediyorsun. Yüce mânâ senin tevilinden ötürü aşağılandı, aykırı bir şekle girdi. Senin ahvalin o tuhaf sineğe benzer ki, o kendisini bir adam sanırdı... O sinek, eşek sidiği birikintisindeki saman çöpünün üstünde gemi kaptanı gibi baş kaldırıp, "ben, deniz ve gemi hikâyesini okumuş bir zaman bunu düşünmüştüm. İştu şu deniz, şu gemi, ben de ehliyetli rey ve tedbir sahibi bir kaptanım" dedi. Deniz üstünde salını sürüp durmaktaydı. O kadarcık bir su ona haddinden fazla göründü. O sidik, sineğe göre hudutsuzdu. Sinek de onu olduğu gibi görecek göz nerede? Onun âlemi kendi görüşüne göre olur. Gözü, bu kadardır, denizi de ona göre! Bâtıl tevilci sinek gibidir. Vehmi eşek sidiği, tevil ve tasavvuru saman çöpüdür." (Mevlânâ, Mesnevî I, 87-88)

I. NEFS/HEVÂ

Sünnete tâbi olmayı, sünneti izlemeyi ve İslâm'ı sünnetteki yorumuyla yaşamayı engelleyici unsurların bulunduğuna değinmiştik. Bir kez daha işaret edelim ki sünnete uygun yaşamanın mümkün ve tabiî oluşu gibi sünneti yaşamanın birtakım engellerinin varlığı da bir gerçektir.

Sünneti engelleyen veya olumsuz etkileyen unsurların önde gelenlerini, bu engellerin yekdiğerini etkileyen yönü veya yönlerinin bulunabileceğini dikkatten uzak tutmadan incelemek gerekmektedir.

Kişinin kendisinden, şahsından kaynaklanan -irâdî olmayan tesirler konumuzun dışındadır- engeller söz konusu olunca; zorunlu olarak nefs konusuna temas etmek gerekir. Dinî literatürdeki tanımına bakılacak olursa Kur'ân'da nefs; insanın ruh ve beden birleşimi olarak can, şahıs, zat, insanın kendi varlığı,[1] iç âlemi, kalbi,[2] istek ve dürtülerin kaynağı[3] olarak kullanılmıştır. Nefsin, ruh ve aklın yerine kullanıldığı da olmuştur.[4] Nefsin insanın içgüdü ve eğilimlerinin tümü olduğu da söylenebilir.[5] Buna göre nefs, daha çok insanda gazap ve şehvet kuvvetini birleştiren manâsı ile öne çıkar ve tasavvuf erbâbı da bu manâyı kullanır.[6] Nefs, iç âlemin duygusal değişikliklerinde emredici bir kuvvet[7] olarak gözükmektedir. Nefs, emredicidir, bir şeyin yapılmasını istediğinde insana ısrarla emreder. "Ben nefsimi temize çıkarmam. Çünkü nefs daima kötülüğü emreder"[8] âyetinde kötülüğü emretme özelliği ön plana çıkmış olan nefse karşı mücadele edip başaranlar cennetle müjdelenir.[9]

Nefs, kötülüğü emredici olarak nitelenmekle birlikte üzerine yemin edilecek bir konumda da tutulmuştur. Kendini kınayan nefse yemin edilir.[10] Çünkü nefs, terbiye edildiğinde iyi bir ruh haline gelir,[11] nefs-i mutmainne[12] düzeyine ulaşır. Nefs-i mutmainne huzura ermiş ruh demektir.[13] Hz. Peygamber, "Mücahid, Allah için nefsiyle mücadele edendir"[14], "Gerçek babayiğit, güreşte rakibini yenen değil; öfkelendiği

---

1 Bk. Âl-i İmran (3), 93; el-Maide (5), 32; en-Necm (54) 32; Muvatta, Ukûl 1; Gazzâlî, *İhya* III, 4.

2 er-Ra'd (13), 12.

3 el-Kıyamet (75), 2.

4 Çamdibi, *Gazzali* s. 130.

5 Peker, *Din Psikolojisi,* s. 187.

6 Gazzalî, *İhya* III, 4. Hz. Ali tarafından "Senin en azgın düşmanın iki böğrün arasındaki nefsindir" (Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-ummal* IV, 431.) şeklindeki niteleme de bu mânâdadır.

7 Bk. Yusuf (12), 18, 53; el-Kıyamet (75) 2; -28.

8 Bk. Yusuf (12), 53

9 Bk. en-Nâziat (79), 40-41.

10 Bk. el-Kıyamet (75), 2.

11 Ögke, *Kur'ân'da Nefs Kavramı* s. 37.

12 Bk. el-Fecr (89), 27.

13 Bk. Elmalılı, *Hak Dini* VIII, 5815.

14 Ahmed b. Hanbel VI, 20.

zaman nefsine hâkim olan kimsedir"[15] ve "Cehennem nefse hoş gelen şeylerle kuşatılmıştır"[16] hadislerinde nefsi terbiye etmekten söz etmektedir. Naslarda nefsi tamamen yok etmekten bahsedilmez. Hatta "nefsin, kişinin üzerinde hakkının bulunduğu"[17] bildirilir. Nasların tamamı göz önüne alındığında nefs, pek çok ayrı manâlar taşımakta ancak genel anlamda kötü huyların, çirkin hareketlerin; ruh ise iyi huyların güzel hareketlerin kaynağı olarak gösterilmektedir. Bu sebeple nefs ile ruhun istekleri arasında zıtlık ve mücadele vardır.[18] Aslında zemmedilen nefs, gazap ve şehvet manâsındaki nefs; makbul olan nefs ise insanın zâtı, kendisi manâsındaki nefstir[19] ki o insan, erdemin sembolüdür.

Dînî meselelerde, nefsin öne geçirilmesi kesinlikle yasaklanmıştır. Hatta dinin Peygamberi'ne dahi bu yetki verilmemiştir. "Sana gelen her iyilik Allah'tandır. Sana gelen her fenalık ise kendindendir. Seni insanlara peygamber olarak gönderdik. Allah'ın (buna) şahit olması yeter"[20] âyetinde Hz. Muhammed'in, insanlara resûl olarak gönderildiği bu sebeple de insanlara nefsini değil, Allah Teâlâ'nın iradesini, kudretini göstermesi gerektiği ifade edilmiştir.[21] Dolayısıyla nefsin denetim altında tutulması gerekmektedir. Günlük hayatla ilgili işlerden başlayarak her konuda yapılan işler iradeli olmalıdır. Allah Teâlâ'yı görüyormuş gibi kulluk etmek,[22] Peygamber Efendimiz'in nefsi murakabe için tavsiye ettiği bir yoldur.

Bu tespitlerden anlaşıldığına göre nefsin hoşuna giden işler ve âdetler insanın fikir ve ruh dünyasını olumsuz etkilemektedir. İnsanın psikolojik yönü de diyebileceğimiz bu âmilin bizi ilgilendiren yanı sünneti anlamakta, algılamakta ve yaşamakta problem oluşturmasıdır. Nefsin terbiyesi ise, eğitim, ahlâk ve tasavvuf disiplerinin öncelikli meselesidir. Çalışmamızın

15 Buhârî, Edeb 102.
16 Buhârî, Rikâk 28.
17 Bk. Buhârî, Savm 51.
18 Peker, *Din Psikolojisi* s. 186.
19 Gazzalî, *İhya,* III, 4.
20 Bk. en-Nisâ (4), 79.
21 Elmalılı, *Hak Dini* II, 1399.
22 Bk. Buhârî, İman 37.

bundan sonraki kısmında İslâmî ıstılahta nefsin olumsuz yönünü ifade eden hevâ kelimesi kullanılarak mesele incelenecektir.

Özellikle günümüzde Müslümanlar arasında gözlemlenen gerçeklerden biri, pek çok kişinin, kendi his ve heveslerine göre Müslümanlığı yaşamaya özenmesidir. Konular "bana göre" diye yorumlanmakta, İslâm'a göre Müslüman olma görevi ihmal edilmektedir.[23] Oysa dini muhafaza etmek, dinde hevânın tahakkümünden sakınmakla başlar.[24] Bu demektir ki dinin kendisi, aslî özellikleri başkalarının müdahalesi olmazsa korunabilir. Aksi halde hevâ sahibi olan insanoğlunun her bir nesilde dine ekleyebilecek veya çıkarabilecek pek çok şeyi olabilir. Halbuki kulluk biçimini kimsenin tayin etme hakkı yoktur.

Hevânın, dinin aslı ile olan bu hayati ilgisi ve oluşturduğu tehlike sebebiyle onun iyice tetkik edilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Kötülüklerin kaynağı olarak gösterilen hevâ, maksadına bakmadan nefsin heveslendiği şey,[25] nefsin hakka ve fıtrata aykırı arzuları,[26] nefsin alışkın olduğu şeylere meyletmesi[27] diye tanımlanmıştır. Hevâ, "nefsin kötü arzularının dürtüsüdür ve insanı akıl dairesinden çıkarıp delilik dairesine götürür"[28] tanımlaması ise, hevanın insan için ne denli zararlı olabileceğine işaret etmektedir.

Dinin kaynaklarıyla ilgi kurularak ifade edildiğinde insanın hevâya tâbi olması, Allah'tan bir hidâyet olmaksızın istediği fiili ve sözü benimsemesi, beğenmediği sözü ve fiili reddetmesi,[29] nefsin isteklerine göre hareket edip süfliyâta eğilim göstermesidir. Hevânın; dini, kaynaklarına dayanmaksızın anlama ve anlatma yönü vardır. Bunun sonucunda naslarda "Arzularına uyanlar" olarak tanımlanmış ve tenkit edilmişlerdir. Hatta onlar, çeşitli dereceleriyle küfre varıncaya kadar haktan yan çizmiş, doğru

23 Bk. Çakan, *Müslüman Kimliği* s. 45.
24 Ahmed Kemal Ebu'l-Mecd, "Vazîfetu's-sünne", es-Sünnetün'n-Nebeviyye ve Menhecuha fî Binâi'l-Ma'rife ve'l-Hadâra adlı sempozyumda sunulan tebliğ, II, 759.
25 Muhammed b. İsmail es-San'anî, *Sübülü's-selâm* IV, 196.
26 Aydınlı, *Darimi Tercemesi* I, 410,
27 Gazzâlî, *İhya* I, 34.
28 İbnu'l-Cevzî, *Zemmu'l-hevâ,* s. 16.
29 İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâva* IV, 189.

yoldan sapmış, fâsık, bid'atçı, kâfir ve münâfık olmuşlardır. Çünkü bu kimseler, inanç ve kanaatlerinde dinin temel kaynakları yerine mücerred akıl ve nefislerinin arzularını esas alır, Kur'ân ve sünneti dikkate almaz, onları akıl ve nefislerine göre anlamaya ve yorumlamaya çalışırlar.[30] Aynı şekilde ehl-i ehvâ tâbiri, inanç ve davranışlarını, peygamberlerce tebliğ edilen ilâhi buyruklara dayandırmaksızın sadece beşerî görüş ve arzulara göre oluşturanlar şeklinde tanımlanmıştır.[31] Sapkınlığın (dalâlet) en ileri derecesinin hevâya uymak olması[32] da hevânın nasıl algılandığını göstermektedir. Genel bir ifade ile İslâm kültürüne, yani Kitab ve Sünnet verilerine yabancı her duygu ve anlayış hevâ olarak tanımlanmıştır.[33]

Hevânın aldatıcı bir yanı olduğunun da üzerinde durmak gerekir. Kişi, hata yaptığında hatalı olduğunu anlamasını engeller. Yaptıkları kişiye

---

30 Bk. Aydınlı, *a.g.e.* I, 410.

31 Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 399; Yavuz, "Ehl-i Ehvâ", *DİA* X, 505. Ehl-i ehvânın kimler olduğuna dair değerlendirmelere burada yer vermek faydalı olacaktır. İtikâdi fırkaların doğmaya başladığı II. (VIII.) yüzyıldan itibaren ortaya çıkıp literatüre geçtiği anlaşılan ehl-i ehvâya ilişkin görüşler iki noktada toplanmaktadır. 1) Ehl-i ehvâ, ehl-i sünnet dışında kalan bütün İslâmî fırkaların ortak adıdır. 2) Bu tâbir inanç konularında ilâhi bir kitaba dayanmayan beşerî görüşleri benimseyenlere verilen addır. Ancak Kur'ân'ı Kerim'in yanı sıra bazı hadîslerde hevâ ve ehvâ kelimelerinin, semâvî kökenli de olsa muharref olduklarından, İslâm dışında kalan bütün dinleri veya ilâhi kaynaklı olmayan inançları içine alacak şekilde geniş bir muhteva kazanması dikkate alınarak ehl-i ehvânın, müslüman olmayan herkesi ifade eden bir tâbir olarak kabul edilmesi gerekir. Selefiyye'ye mensup olan hadîs âlimleriyle, onların etkisinde kalan bazı ehl-i sünnet kelâmcıları ehl-i ehvâyı bid'at fırkalarından oluşan ehl-i kıbleye hasretmek istemişlerdir. Onlar bu kanaatlerini bazı bid'at fırkalarının görüşleri arasında benzerliğin bulunması ehl-i bid'atın, cennete sadece kendilerinin gireceğini savunan ehl-i bid'at kelâmcılarının İslâm'a aykırı felsefî görüşleri savunmaları gibi delillerle temellendirmeye çalışmışlardır. Hadîs âlimleri ise, ehl-i ehvâ tâbirini başta Cehmiyye ve Mu'tezile kelâmcıları olmak üzere genellikle selef çizgisi dışında kalan İslâmî fırkaları içine alacak şekilde geniş bir anlamda kullanmışlar, hatta onunla daha çok ehl-i bid'atı kastetmişledir. Bu anlayışın etkisiyle olacaktır ki, III. (IX) yüzyıldan sonra itikâdi mezhepler hakkında yazılan kitaplarda ehl-i ehvâ tamlaması ehl-i bid'atla eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Nitekim Eş'âri, kabirde sorgu meleklerinin mevcûdiyetini inkâr edenler için ehl-i ehvâ tâbirini kullanmış ve bunu muhtemelen ehl-i istikâmet yâni Ehl-i Sünnet karşıtı olan bid'at fırkalarını ifade etmek amacıyla zikretmiştir. (Yavuz, "Ehl-i Ehvâ", *DİA* X, 506.)

32 Kur'ân-ı Kerîm'de hevâya uymanın, sapıklık olduğu belirtilmektedir. Bk. Sâd (38), 26. Ayrıca bk. İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâvâ* III, 384.

33 Çakan, *Müslüman Kimliği* s. 43-44.

normal gelir, kendisinin hidayet üzerinde olduğunu zanneder.[34] Nitekim "Onların kötü işleri kendilerine güzel gösterilmiştir"[35] âyetinde bu noktaya işaret edilir.

Kur'ân-ı Kerîm'in hevâya yaklaşımı açıktır. Allah Teâlâ, hevâya uymayı kesinlikle yasaklamıştır. Hatta İbn Abbas, "Allah Teâlâ, Kitabı'nda hevâyı nerede zikretmişse zemmederek zikretmiştir" der.[36] Kur'ân-ı Kerîm'de Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) hevâsından konuşmadığı, vahye göre hareket ettiği, bilgilerinin vahiyden kaynaklandığı belirtilmek suretiyle[37] dinin arzulara göre belirlenmediğine ve belirlenemeyeceğine dikkat çekilmiştir. Bahsi geçen âyetlerin bir öncesinde de Hz. Peygamber'in hevâsına tâbi olmadığı ifade edilmektedir.[38] "Emrolunduğun gibi dosdoğru ol, onların heveslerine uyma"[39] âyeti ise, hevâ sebebiyle tahrif edilmiş başka dinlerin etkisinde kalmadan İslâm üzerinde olmayı emreder. Konuyla ilgili âyetler, insanlara his ve heveslere göre müslüman olmak değil, Kitab ve Sünnet'e göre müslüman olmak görevi vermiştir.[40] Hevâdan uzaklaşmanın sonunun cennet olduğu müjdesi[41] de hevâdan kaçınma gereğini gösteren bir başka delildir.

Hadîslerde de hevâdan sakındırılmıştır. Öncelikle belirtmek gerekir ki Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), hevâya karşı ilk tedbir olarak kendisine uyulmasını istemiştir. "Hevâsı (duyguları) benim getirdiğime uymadıkça hiçbiriniz (olgun) mü'min olamaz"[42] buyurmak sûretiyle

---

34 İblis, Âdemoğullarının istiğfar etmesini önlemek için hevâlarını kullanır. Bk. İbn Ebî Âsım, *Sünne* I, 9; Dârimî, Mukaddime 30.

35 et-Tevbe (9), 37.

36 İbnu'l-Cevzî, *Zemmu'l-hevâ* s. 12.

37 en-Necm (53), 3, 4. Hevâya uymayı yasaklayan âyetlerle ilgili bk. el-Bakara (2), 213; en-Nisâ (4), 135; el-Mâide (5), 49; el-A'râf (7), 45; el-En'âm (6), 112; Yunus (10), 24; er-Râd (13), 37; eş-Şûra (44), 14; el-Câsiye (45), 17.

38 İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâvâ* III, 384. İbn Teymiye, Necm Sûresi'nin 2. âyetinde geçen "ğava" kelimesini hevâya tâbi olmak şeklinde tefsir etmiştir.

39 eş-Şûra (42), 15.

40 Çakan, *Müslüman Kimliği* s. 45.

41 Bk. en-Nâziat (79), 40.

42 İbn Ebî Âsım, *Sünne* I, 12 (Muhakkik Albânî, hadîsin isnadının zayıf olduğunu belirtmiştir); *el-Hasen b. Süfyân (v. 303) ve "Kitâbu'l-erbaîn" Adlı Hadîs Cüzü,* hzr. Mustafa Sares (Ertürk), s. 10 (metin kısmı); Beğavî, *Mesâbîhu's-sünne* I, 160; *Şerhu's-sünne* I, 212-213; Tebrizî, *Mişkâtu'l-Mesâbih* I, 59; Suyutî, *Miftahu'l-cenne* s. 47; İbnü'l-Cevzî, *Zemmü'l-hevâ*, s. 18.

imanın kemali için getirdiği kurallara uymanın şart olduğunu ifâde etmiştir. Hadis, hevadan kurtulmanın imanla ilgisi olduğuna dair bir bakış açısı ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber, bizzat kendisi de hevâdan,[43] doymayan nefisten Allah'a sığınmış[44] ve "Ümmetim hakkında korktuğum şeylerden biri de tâbi olunan hevâdır",[45] "Hevâsı kendisini saptıran kul ne kötü kuldur"[46] gibi hadislerle de ümmetini uyarmıştır. "Akıllı kişi nefsine hâkim olan, ölümden sonrası için çalışandır. Âciz ise, nefsini hevâsına tâbi kılar hem de Allah'tan mağfiret temenni eder"[47] hadisinde de hevâya kapılanların aklını kullanmaktan âciz kimseler olduğu ifade edilmiştir.

Ayrıca Hz. Peygamber, hevâsına göre iş yapanlara tepki göstermek suretiyle de onları uyarmıştır. Meselâ O (sallallâhu aleyhi ve sellem), sünnette olmayan ve sünnete de muvâfık düşmeyen bir şey yapanlara selâm vermemiştir.[48] Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) bu tavrına göre O'nun (sallallâhu aleyhi ve sellem) emrine uymayan kimse, hevâsına uymuş olmaktadır.

İslâm dışı inançlar için de hevâ teriminin kullanılmış olması, onun olumsuzluğunu göstermesi açısından önemli, hatta yeterlidir.[49] Tâbiîn âlimlerinden Ebû Kılâbe'nin (v. 107) "Hevâ ehli, dalâlet ehlidir" deyip Hz. Peygamber'i sadakaları taksiminde tenkit eden münafıklarla ilgili âyetleri delil göstermesi[50] aynı gerçeği vurgulamaktadır.

Bununla birlikte hevâ, yaratılışın gereğidir, onun yok edilmesi beklenemez. Naslarda yerilen, olumsuz mânâda kullanılan hevâ, insanın hisleri mânâsında değil, hislerin yanlışlıklara sebep olması halidir. Nitekim Hz. Peygamber, "Sizin hakkınızda en çok korktuğum şeylerden biri saptırıcı

---

43 Tirmizi, Deavât 126.

44 Tirmizî, Deavât 68.

45 Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid* I, 187.

46 Tirmizî, Kıyamet 17; İbn Ebî Âsım, *Sünne* I, 10, 11.

47 Tirmizî, Kıyamet 25; İbn Mâce, Zühd 31.

48 Ebû Dâvûd, Sünnet 3. Hadisin bulunduğu bâb «Hevâ ehline selâmı terk» olarak isimlendirilmiştir. Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), Tebük savaşına bir mazeret olmaksızın katılmayan üç kişi ile de konuşmayı yasaklamış. Sahâbîler, onların selâmını dahi almamışlardır. Bk. Ebû Dâvûd, Sünnet 2.

49 Bk. Yavuz, "Ehl-i Ehvâ", *DİA* X, 506.

50 Dârimî, Mukaddime 16. Ebû Kılâbe'nin okuduğu âyetler Tevbe Sûresi'nin 58-61. âyetleridir.

hevâdır"[51] buyurarak bu noktaya dikkat çekmiştir. Öte yandan bir kimse İbn Abbas'a "Hevâmızı, hevânız kılan Allah'a hamd olsun" deyince o "Her hevâ, dalâlettir" cevabını vermiştir.[52] İbn Abbas, bu cevabıyla kendi yolunun değil, İslâm'ın yolunun tercih edilmesi gerektiğine işaret etmek istemiştir. Çünkü hevâ sahibi olan insanın hataya düşmesi mümkündür.

A. Hevâya Uymanın Yasaklanmasının Sebepleri

Hevâya uymak, öncelikle Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'e uymayı engellemesi sebebiyle yasaklanmıştır. Nitekim "Eğer sana uymazlarsa bil ki onlar, sırf heveslerine uymaktadırlar"[53] âyeti bu noktayı açıkça belirtmektedir.

Hevâ, ilimle bağdaşmadığı için de sakınılması emredilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de konu şöyle ifade edilir: "Rabbinden apaçık bir delil üzerinde bulunan kimse, kötü işi kendisine güzel görünen ve hevâlarına uyanlar gibi olur mu?"[54] Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta da delile, bilgiye sahip olmadıkları halde hevâlarına göre iş yapan bu kimselerin, aslında yetkilerini aştıkları gerçeğidir.[55]

Dine aykırı işlerin temelinde de bilgi ve delile dayanmaksızın hevâya kapılmak vardır. Âyetlerde; ayrılığa düşmenin,[56] hevâya uyarak saptırmanın[57] insanları saptırmak için Allah'a karşı yalan uydurmanın[58] sebebi hep ilimsiz ve bir delile dayanmadan hevâya uymak olduğu gösterilmiştir. Kur'ân'da "uymak" için delil aranmasının şart olduğu bildirilir.[59]

---

51 Ahmed b. Hanbel IV, 420, 423; İbn Ebî Âsım, *Sünne* I, 12; Bezzâr, *Müsned*, IX, 292.
52 el-Lâlekâî, *İtikâdu ehli's-sünne* I, 130.
53 el-Kasas (28), 50.
54 Muhammed (47), 14. Ayrıca bk. el-En'âm (6), 119; er-Rûm (30), 29; el-Mü'min (40), 35.
55 Bk. İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ* IV, 200.
56 eş-Şûra (42), 14.
57 el-En'âm (6), 119
58 el-En'âm (6), 144. Ayrıca bk. er-Rûm (30), 29.
59 «De ki: Eğer doğru sözlüler iseniz, Allah katından bu ikisinden (bana ve Mûsa'ya inen kitaplardan) daha doğru bir kitap getirin de ben ona uyayım.» (el-Kasas (28), 49) âyeti, burada delil olarak gösterilebilir.

Hevâsına uyan kimsenin, Allah'tan bir yol gösterici olmaksızın kendi hevesine uyduğu belirtilmiştir.[60] Nitekim yol gösterici olan Hz. Peygamber'in delile uyduğu ve delilin gerekliliği "O, hevâsına göre konuşmaz. (Bildikleri, söyledikleri) vahyolunan vahiyden başka bir şey değildir"[61] âyetleriyle ifade edilmiştir. Yol gösterici var iken onun getirdiği delillere uymamak, zanna ve hevâya uymak demektir.

Hevâ, din uydurmaya sebep olduğu için de yasaklanmıştır. "Bunlar (putlar), sizin ve atalarınızın taktığı isimlerden başka bir şey değildir. Allah, onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir. Onlar ancak zanna ve nefislerinin arzusuna uyuyorlar"[62] âyetinde hevânın etkisinin hangi noktaya varacağı gösterilmiştir.

Ehl-i kitabın dinleri için hevâ ifadesinin kullanılmasına da dikkat çekmek gerekir. Dini tahrif, hevâ ile yapıldığı için ehl-i kitabın dinleri için hevâ denilmiştir. "Dinlerine uymadıkça Yahudiler de Hristiyanlar da asla senden razı olmayacaklardır… Sana gelen ilimden sonra onların hevâlarına uyacak olursan andolsun Allah'tan sana ne bir dost ne de bir yardımcı vardır"[63] âyetinde diğer din mensuplarının hevâsına uyup onların rızasını kazanmak isteğine karşı şiddetli bir vaîd vardır.[64]

Hevânın etkisinin ve tehlikesinin en çok hissedildiği nokta hevâ ile hükmetmek konusudur. Çünkü bu, dinin temelleri ile ilgilidir. Kur'ân ve sünnete göre hüküm vermek gereği çerçevesinden bakıldığında, hevânın ilmî bir dayanağı olmadığı için hüküm vermekte hevâya göre hareket etmek kesinlikle yasaklanmıştır. Allah Teâlâ, Peygamber'ine kendi gönderdiği Kitab'ın gereğince hükmetmesini, başkalarının hevâ ve hevesine uyarak kendisine gelen haktan dönmemesini emretmiştir.[65] Herkesten önce bir peygamber olarak Hz. Muhammed'den Kitab'a bağlanması

60 Bk. el-Kasas (28), 50.
61 en-Necm (53), 3, 4.
62 en-Necm (53), 23.
63 el-Bakara (2), 120, Ayrıca bk. el-Bakara (2), 145; el-Mâide (5), 48; el-Mü'minun (23), 71.
64 Şevkânî I, 135.
65 el-Mâide (5), 48.

istenmiştir. Çeşitli defalar bu meselenin üzerinde ısrarla durulmuştur. "Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana Kitab'ı hak ile indirdik; hainlerden taraf olma"[66] âyetinde de Allah Teâlâ, Peygamberi'nden, içine doğduğu şekilde değil kendisinin gösterdiği şekilde hüküm vermesini istemiştir. Diğer insanlar için ise, içine doğduğu şekilde hüküm vermek evleviyetle mahzurludur.[67] İnsanlar bilmedikleri konularda Allah'tan gelen yol göstericiye yani Peygamber'e, ilme müracaat edeceklerdir. "Eğer bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz, onun hallini Allah'a ve Peygamber'e götürün"[68] âyeti ihtilâflı meseleler hakkında, hevâ ve heveslere uymayı kesinlikle reddeden Kur'ânî bir kıstastır.[69] "Eğer bilmiyorsanız ehl-i zikre (ilim ehline) sorun"[70] âyetinde de bilmedikleriniz veya ihtilâf ettiklerinizi haber versin diye "ehl-i zikre sorun" buyrulmuş, "nefsinize sorun" denilmemiştir.[71] Aynı şekilde şûra ile ilgili âyet,[72] dinde keyfiliğin olmadığını, danışma gereğini gösterir.

Hevâya göre hükmetmek, dinde sanki hevâya bırakılmış bir alan varmış manâsına gelir. "Seni din konusunda bir şeriat sahibi kıldık. Sen ona uy, bilmeyenlerin hevalarına uyma"[73] âyeti, var olan bir şeriat sebebiyle hevaya gerek olmadığını ifade etmektedir. Nitekim "Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet, sana gelen hakkı bırakıp da onların (ehl-i kitabın) hevâlarına uyma"[74] âyetinde de İslâm'ın yeterli olduğu, dolayısıyla başka dinlere göre hükmetmemek gereğine işaret edilmiştir.

Bu çerçevede selef âlimleri; istidlâlde keyfi davranan, beğendiklerini alan, beğenmediklerini almayanlara ehlü'l-ehvâ ve'l-bid'a demişlerdir.[75]

---

66 en-Nisâ (4), 105.
67 Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 383.
68 en-Nisâ (4), 59.
69 Şâtıbî, *Muvâfakât* IV, 132.
70 en-Nahl (16), 43. Âyetin tamamı şöyledir: "Senden önce de kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başkasını peygamber olarak göndermedik. Eğer bilmiyorsanız zikir (ilim) ehline sorun" Aynı konuyla ilgili bir âyet için bk. el-Enbiyâ (21), 7.
71 Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 384.
72 eş-Şûra (42), 38.
73 el-Câsiye (45), 18.
74 el-Mâide (5), 48.
75 İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâva* IV, 190.

Onlar, hevâlarına tâbi olmuşlar, şer'î delilleri kaynak ve dayanak olarak görmemişlerdir. Görüşlerine dayanmışlar, şer'î delilleri hevâlarına göre değerlendirmişlerdir.[76] Akıllarına göre nasları reddetmişlerdir. Şeriatle ilgili olsun olmasın akıllarını şâri yapmışlardır.[77] Hevâlarına uyanların akıllarını şâri' yapmaları, meselenin imanla ilgisinin başka bir vechesidir. Akıl, şeriate tâbi olmazsa geriye hevâ ve istekler kalır. Zira hak ve hevâdan başka üçüncü bir şık yoktur.[78] Akıl, hevâya tâbi olursa iman da zayıflar. İman kuvvetli ise kişi hevâsına tâbi olmaz. Hevâsına uyanlar, Nebi'den (sallallâhu aleyhi ve sellem) gelen sahîh haberlere sû-i zân, kendi fâsid görüşlerine ise hüsn-i zan göstermiş olmaktadırlar.[79] Bu kimseler aklı, yanlış kullanmaktadırlar.[80]

Bu tarz bir yaklaşım içinde olan ehl-i ehvâ, ehl-i sünnet dışında kalan bütün İslâmî fırkaların ortak adı olmuştur. Bu tâbir, aynı zamanda inanç konularında ilâhi bir kitaba dayanmayan beşerî görüşleri benimseyenlere de verilen addır.[81] Dolayısıyla hevâ ve heves; te'vile, bu yolla ulaşılmak istenilen hükümlere temel olarak kabul edilmemiştir.[82]

Hevâ, mesnedsiz olduğu içindir ki Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) hâriç herkesin sözü alınabilir de alınmayabilir de sonucuna varılmıştır.[83] Yani görüşlerin isabetli olup olmaması herkes için söz konusudur. Nitekim

---

76 Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 398.

77 Bk. Şâtıbî, *a.g.e.* II, 399.

78 Bk. el-Kehf (18), 28; Şâtıbî, *a.g.e.* I, 39.

79 Şâtıbî, *a.g.e.* II, 399.

80 Cafer b. Muhammed'in "Kim aklına itaat ederse onu korur ve irşad eder. Kim hevâsına meylederse onu helak eder" tesbiti örnek gösterilebilir. Bk. Beyhaki, *Şuabu'l-iman* IV, 163.

81 Yavuz, «Ehl-i Ehvâ», *DİA* X, 506.

82 İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâva* III, 378. Mesnetsiz hevâ ve heves hakkında Mevlânâ (1207-1273) şöyle der: "İstediğine göre Kur'ân'ı tevil ediyorsun. Yüce mânâ senin tevilinden aşağılandı, aykırı bir şekle girdi. Senin ahvalin o tuhaf sineğe benzer ki, o kendisini bir adam sanırdı... O sinek eşek sidiği birikintisindeki saman çöpünün üstünde gemi kaptanı gibi baş kaldırıp, "ben, deniz ve gemi hikayesini okumuş bir zaman bunu düşünmüştüm. İştu şu deniz, şu gemi, ben de ehliyetli rey ve tedbir sahibi bir kaptanım" dedi. Deniz üstünde salını sürüp durmaktaydı. O kadarcık bir su ona haddinden fazla göründü. O sidik, sineğe göre hudutsuzdu. Sinek de onu olduğu gibi görecek göz nerede? Onun âlemi kendi görüşüne göre olur. Gözü, bu kadardır, denizi de ona göre! Bâtıl tevilci sinek gibidir. Vehmi eşek sidiği, tevil ve tasavvuru saman çöpüdür. Mevlânâ, *Mesnevî* I, 87-88.

83 İbn Teymiye, *a.g.e.* III, 378.

"Hevâsı, benim getirdiğime tâbi olmadıkça kişi iman etmiş olmaz"[84] hadisinde de Peygamber'in konumu ve O'na uymak gerektiğine işaret edilir. Hevâya uymak yerine kul için gerekli olan O'na ittibadır. Delillere uymayınca hevâ ve heveslerin gâlip geleceği muhakkaktır. Halbuki şeriat, insanı hevâsının çağrısından kurtarmak için va'zedilmiştir ki kişi ancak bu suretle Allah'a kul olur.[85]

B. Hevâya Uymanın Zararları

Hevâ yasaklanırken zararlarına da işaret edilmiştir. Aslında yukarıda geçen nasslar, bir taraftan bu zararları da göstermektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in ifadesine göre hevâ ve hevese uymak, kişiyi Allah'ın yolundan saptırır.[86] "Her nefis hevâsına göre haşrolacaktır. Küfür, kimin hevâsı olursa o kâfirlerle beraber olur"[87] hadisinde de aynı noktaya işaret edilir.

Hevâya uymak, ilk anda önemsiz gibi gelse de hevâsına uyan kişi, sonunda hevâsını kendine tanrı edinmeye kadar gider.[88] Hatta Allah Teâlâ'nın katında Allah'ı bırakıp tapılan ilahların en kötüsü tâbi olunan hevâdır.[89]

Hevâya uymanın sonu, zanna ve nefsin arzularına uyarak putlara tapmaya varır.[90] Puta tapan heva-i nefsine tapmış olur. Çünkü gönül, atalarının dinine meyleder, o kimse de nefsinin meyline uymuş olur.[91]

Peygamberleri inkarın sebeplerinden biri hevâdır.[92] Meselâ, İsrailoğulları, gönüllerinin arzulamadığı şeyleri söyleyen bir elçi geldikçe onu inkar etmişlerdir.[93]

---

84 *el-Hasen b. Süfyân (v. 303) ve "Kitâbu'l-erbaîn" Adlı Hadîs Cüzü,* hzr. Mustafa Sares (Ertürk), s. 10 (metin kısmı); Beğavî, *Mesâbîhu's-sünne* I, 160; *Şerhu's-sünne* I, 212-213; Tebrizî, *Mişkâtu'l-Mesâbih* I, 59; *Suyutî, Miftau'l-cenne* s. 47; İbnü'l-Cevzî, *Zemmü'l-hevâ,* s. 18.

85 Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 499.

86 el-En'âm (6), 56, 119; el-A'raf (7), 175-176; Sâd (38), 26.

87 Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid* I, 113.

88 el-Furkan (25), 43; el-Câsiye (45), 23.

89 İbn Ebî Âsım, *Sünne* I, 8; Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid* I, 188.

90 Bk. en-Necm (53), 23; el-Mâide (5), 103.

91 Gazzâlî, *İhya* I, 34.

92 Bk. el-Kasas (28), 50.

93 Bk. el-Bakara (2), 87; el-Mâide (5), 70.

Hevâ, toplumda karmaşaya, fesada sebep olmaktadır. "Eğer hak onların hevâlarına tâbi olsaydı gökler ve yer ve onlarda bulunanlar fesada uğrardı"[94] âyetinde bu nokta açıkça ifade edilir. Zu'n-Nûn el-Mısrî de fesadın başlamasının sebepleri arasında, insanların sünneti bir kenara atıp hevâlarına tâbi olmalarını göstermiştir.[95] Buna göre sünneti terkin sonucu hevâya uymak, hevânın bedeli de toplumda fesadın yayılmasıdır. Hz. Peygamber, gelecekte olacak olumsuz işleri haber verdiği bir hadiste hevâya tâbi olmak ve zanla hükmetmeyi de saymıştır.[96]

Hevâ haksızlık ve adaletsizliğe sebep olmaktadır. "Hevânıza uyup adâletten sapmayın..."[97] âyetinde hevânın bu olumsuz yönü haber verilir. Hz. Ali'nin "Hevâya ittiba, haktan saptırır"[98] sözü bu çerçeveye dahildir.

Hevâya uymak ihtilafı getirir. "Allah'ın rahmet ettikleri dışında ihtilaf etmeye devam edecekler"[99] âyeti hakkında İkrime "İhtilaf edenler, ehl-i hevâ, Allah Teâlâ'nın rahmet ettikleri de ehl-i sünnettir" demiştir.[100] Âyetteki ihtilaf, hevâda ihtilaf edenler olarak da tefsir edilmiştir.[101] "Onlar kendilerine ilim geldikten sonra sadece aralarındaki çekememezlik yüzünden ayrılığa düştüler"[102] âyeti, bu meyanda zikredilebilir. Ebû Kılâbe'ye göre hevâ ehli, ihtilaf halindedirler, ancak şek, tekzib ve savaşmakta icma ederler.[103] Ehl-i ehvâya "ashâbu'l-husumât" isminin verilmiş olması, onların bu tutumlarının sonucudur.[104]

Kur'ân-ı Kerîm'de hevâsına uyanlar, aşırılığı iş-güç edinen[105] ve sapıklıkta en aşırı kimseler olarak diye nitelendirilmişlerdir.[106]

---

94 el-Mü'minun (23) 71.
95 Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 68.
96 Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid,* VII, 324.
97 en-Nisâ (4), 135.
98 İbn Ebî Şeybe, *Musannef* VII, 100.
99 Hûd (11), 118-119.
100 Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 47; II, 398.
101 Said b. Mansur, *Sünen* V, 368.
102 eş-Şûra (42), 14.
103 Dârimî, Mukaddime 16.
104 Dârimî, Mukaddime 35.
105 el-Kehf (18), 28.
106 el-Kasas (28), 50.

Hevânın önemli zararlarından biri Hz. Peygamber'in yolundan uzaklaşmaya sebep olmasıdır. Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Ehl-i kitab hevâlarında yetmiş iki fırkaya ayrılmışlardır. Bu ümmet de hevâlarında yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Biri hâriç hepsi cehennemdedir. O da cemaattir. Ümmetimden kuduzun vücuda yayılması gibi hevânın onlara sirâyet ettiği bir kavim çıkacak. Girmediği ne damar, ne de mafsal kalacaktır."[107] Âlimlere göre bu hadîs, hevâsına uyanlarla ilgilidir.[108] Hadiste hevâ, tedâvisi mümkün olmayan bir hastalığa benzetilmiştir. Hevâsına uyanlar da böyledir. Kalbine hevâ girer ve yerleşirse nasihat dinlemez, delil kabul etmez, muhâlifine aldırmaz.[109] Hevânın kuduza benzetilmesi, insanı azdırması ile ilgilidir. Hevânın sirâyet etmesi demek ise hevânın kötü tesirlerinin yayılması demektir. Dolayısıyla hevâlarına uyanlardan kaçınmak gerektiği belirtilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber, gelecekte hevânın yaygınlaşacağını haber vermiş ve "Uyulan hevâ gördüğün zaman kendi üzerine düşene bak" buyurmuştur.[110] Onların, sapık düşüncelerini başkalarına bulaştırmalarından endişe edilmiştir. Hevâ sahiplerinin, muhatap oldukları kişinin bilgilerini karıştırmaları ihtimalinden de söz edilmiştir.[111] Meselâ, Muhammed b. Sirin, ehl-i ehvânın kendisine hadis rivâyet etmesine, hatta âyet okumasına izin vermemiş. "Âyet okumasının ne zararı olurdu?" sorusuna "Okudukları âyeti, mânâsının dışına çıkarmalarından (tahrif) ve bunun da kalbime yerleşmesinden korktum" demiştir.[112]

Ümmetin fırkalara ayrılmasıyla ilgili hadîsin bir rivâyetinde[113] belirtildiğine göre Hz. Peygamber'in yolundan uzaklaşmak, yani hevâya uymak

---

107 İbn Ebî Âsım, *Sünne* I, 7, 35. (İbn Ebî Âsım'ın Kitâbu's-Sünne"sini tahkîk eden Nâsıruddin Albânî, hadîsin sahîh olduğunu belirtmiştir. Albânî, hadîsin Ahmed b. Hanbel'deki rivâyetinin de sahîh olduğunu belirtmiştir. İbn Ebî Âsım, *Sünne* I, 7-8.) Ahmed b. Hanbel IV, 102; Hâkim, *Müstedrek* I, 128. Hadîsin farklı rivâyetleri için bk. Ahmed b. Hanbel II, 332; III, 120, 145; İbn Mâce, Fiten 17; Ebû Dâvûd, Sünne 1; Tirmizî, İmân 18.

108 Şâtıbî, *a.g.e.* I, 17.

109 Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 454.

110 Bk. Ebû Dâvûd, Melahim 17; İbn Mâce, Fiten 21.

111 Bk. Dârimî, Mukaddime 35.

112 Dârimî, Mukaddime 35.

113 Tirmizî, İmân 18; Hâkim, *Müstedrek* I, 129.

fırkalaşmaya sebep olmaktadır. Hevâlar belirginleşip ayrılır ve gruplaşmalar doğar. Alçaltıcı hevâlar, Nebi'nin (sallallâhu aleyhi ve sellem) sakındırdığı düşmanlıklar ortaya çıkınca, müslümanlar bölük bölük olmuş ve gruplara ayrılmıştır.[114] Nitekim Allah Teâlâ, "Dinlerini parça parça edip gruplara ayrılanlar var ya senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur"[115] buyurmuştur. Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), bu âyette sözü edilenler hakkında "onlar bid'at ve hevâ ehlidir" açıklamasında bulunmuştur.[116]

Hevânın asıl tehlikesi, sünnetin zıddı olan bid'ata sebep olmasıdır. Hevâya ittiba etmenin, şeriatte uydurma sebeplerinden olduğu belirtilmiştir.[117] Ehl-i bid'ata, ehl-i ehvâ denmesinin nedeni, bidatçıların hevâlarına tâbi olmaları, şer'î delilleri kaynak olarak görmemeleridir.[118] "Bid'ate çağıran hevâ sahibi",[119] "(bâtıl) re'y, hevâ demektir"[120] gibi ifadeler de hevânın sebep olduğu olumsuzlukları gösterir.

Bu doğrultuda hevâ, sünnete muhâlif davranmaya sebep olur. Sünnet muhalifleri bu tutumları ile aslında kendi hevâlarına uymaktadırlar.[121] Hz. Peygamber'e itaat ve sünnetine ittiba zorunluluğu vardır. Hevâsına tâbi olan kimse ise, Resûlullah'a (sallallâhu aleyhi ve sellem) itaatı terk etmiş olur.[122]

Bütün bunların sonunda hevâya uymak, helâk olmaya kadar varır. Hz. Peygamber helâk edici şeyler arasında "tâbi olunan hevâ"yı saymıştır.[123]

Anlaşılmaktadır ki bütün bu olumsuz gelişmelerin temel noktası, hevâdır. Sünnete uymayınca hevâ ve hevesler gâlip gelir. Buradan hareketle hevâ, sünnetin karşıtıdır denilebilir. Dikkat çekici olan bir diğer nokta da hevânın şahsî bir engel olmasına rağmen toplumsal zararlara kaynaklık etmesidir.

---

114 Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 428-429.
115 el-En'âm (6), 159.
116 Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid* I, 188. Ayrıca bk. Kurtubî, VII, 5114.
117 Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 470.
118 Şâtıbî, *a.g.e.* II, 398.
119 Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* III, 218.
120 Kurtûbî, *Tefsîru'l-Kurtûbî* I, 32.
121 Şâtibî, *İ'tisâm* I, 22.
122 İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâva* IV, 200-201.
123 Taberânî, *el-Mucemu'l-evsat* V, 328.

Dînî anlayış ve uygulamalara karşı kimi kesimlerce ileri sürülen "çağdaşlık" da bir tür toplumsal hevâ olarak değerlendirilebilir.

Yukarıdan beri zikredilen deliller ve İslâm âlimlerinin tesbitleri, "hevâ"nın sünnete engel olduğunu açıkça ortaya koymaktadır ve aynı zamanda meselenin çeşitli yönlerinin bulunduğunu göstermektedir. Deliller, sünnetin de hevâya engel olduğunu, İslâm'ın aslî şeklini korumakta ve İslam'a uygun yaşamayı sağlamakta koruyucu bir görev üstlendiğini göstermektedir. Hz. Peygamber, fırkalara ayrılmakla ilgili hadîsin başka bir rivâyetinde kurtuluşa eren fırkanın kendisi ve ashâbının yoluna uyanlar olduğunu belirtmiş,[124] böylece hevâya karşı sünnetini tavsiye etmiştir. İbn Abdilber'in, "Nebi'nin (sallallâhu aleyhi ve sellem) sünneti, hevâya tâbi olmayı önler"[125] ifadesi de konuyla ilgili naslardan çıkarılmış bir başka tesbittir. Ayrıca Şeriatte, hevânın tahakkümüne götüren re'yin karşıtı olarak sünnetin gösterilmiş olması,[126] sünnetin, hevâya karşı bir kalkan vazifesi yaptığını göstermektedir. Bundan dolayı selef, hevâ ve bid'atin şerrinden sığınıp Resûl'e ittiba konusunda Allah'ın emrine sarılmışlardır.[127] Hatta eski âlimler; Nebi'nin (sallallâhu aleyhi ve sellem) sünnetiyle, hevâya tâbi olmaktan korunmak için dua etmişlerdir.[128]

Meselenin başka bir vechesi de hevâsına uyan kişinin aslında sünnete, dolayısıyla Nebî'ye (sallallâhu aleyhi ve sellem) itibar etmemiş bir konuma düşmesidir.[129] Halbuki Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve sünneti, bu dinin temellerinden biridir. Sünnet, hayatı yaşama biçimlerinden biridir. Hayat ya hevâ ile yaşanacaktır ya da sünnete uygun yani dinin gösterdiği şekilde yaşanacaktır. Hevânın zemmine rağmen onun varlığı da inkâr edilemez. Hevânın tabiîliği gibi insanın örnek arama ve ittibâ ihtiyacı da tabiîdir ve gereklidir. Bir şeye ittiba ihtiyacı duyan insandan, Kur'ân'a ve sünnete tâbi olması istenmektedir.

---

124 Tirmizî, İmân 18; Hâkim, *Müstedrek* I, 129.

125 *Câmi* II, 188.

126 Ahmed Kemal Ebu'l-Mecd, "Vazifetu's-Sünne", es-Sünnetün'n-Nebeviyye ve Menhecuha fî Binâi'l-Ma'rife ve'l-Hadâra adlı sempozyumda sunulan tebliğ, II, 758.

127 el-Lâlekâî, *İtikâdu ehli's-sünne,* I, 20.

128 İbrahim et-Teymî'nin bir duası için bk. İbn Abdilber, *Câmi* II, 188.

129 Ahmed Kemal Ebu'l-Mecd, "Vazifetu's-Sünne", es-Sünnetün'n-Nebeviyye ve Menhecuha fî Binâi'l-Ma'rife ve'l-Hadâra adlı sempozyumda sunulan tebliğ, II, 758.

Konuyla ilgili deliller şunu da ortaya koymuştur ki hevâ sebebiyle Resûlullah'tan (sallallâhu aleyhi ve sellem) başka herkesin sözüne ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Kitab ve sünnet bilgisi sağlam olmayanların sözüne ise hiç itibar edilmez. İlk dönemden uzaklaştıkça hevâlar artmış, görüşler çoğalmış, ihtilâflar iyice belirginleşmiştir. Bu yüzden sonrakilerin görüşlerini alırken dikkatli olunması gerektiği belirtilmiştir.[130]

Hevânın bid'at, fırkalaşma gibi dinin yasakladığı durumlara sebep olması, birliği sağlama özelliği olan sünnetin önemini ve gereğini bir kez daha ortaya koymaktadır. Sonuç olarak söylemek gerekirse İslâm kültürüne, yani Kitab ve Sünnet verilerine yabancı her duygu hevâ, her uygulama da bid'attır. Kitab ve sünnete uygun yaşamanın tabiî sonucu, hevâdan uzak kalmaktır.[131] Zira sünnete sahip çıkılmadığı zaman kişilerin görüşleri sünnet yerini alır. Hevesler, istekler, te'viller, arzular din olur ve bunların sayısı kadar sünnet ortaya çıkar.

II. AŞIRILIK

Sünnete engel olan davranışlardan biri de dindeki sınırları aşmaktır. İslâmiyet'te sınırlar, naslarla belirlenir. Allah'ın ve Resûlü'nün (sallallâhu aleyhi ve sellem) koyduğu sınırları aşmak ve dinde aşırılık yasaklanmıştır.[132] Kur'ân'da haddi aşanların yerilmesinin[133] yanı sıra Hz. Peygamber de bu konunun üzerinde ısrarla durmuştur. O (sallallâhu aleyhi ve sellem), "Allah, farz kıldığı şeylerin yerine getirilmesini farz kıldı, onları zâyi etmeyin! Sınırlar koydu, onları aşmayın!"[134] uyarısında bulunmuştur. Hz. Peygamber, ümmetine Kur'ân'la belirlenen sınırlara uyma konusunda dikkatli olmayı tavsiye ettiği gibi sünnetle belirlenen sınırlara da riâyet edilmesini istemiştir. Abdest aldıktan sonra "Abdest böyle alınır, kim benim bu yaptığımdan daha fazlasını yaparsa, kötülük etmiş, hakka tecavüz etmiş ve zulmetmiş

130 İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâva* III, 378.
131 Bk. Çakan, *Müslüman Kimliği* s. 43-44.
132 Bk. Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 223.
133 Bk. el-En'âm (6), 119. Ayrıca bk. el-Mâide (5), 77.
134 Dârekutnî, *Sünen* IV, 184.

olur"[135] buyurmuş, sünnetinin dışına çıkılmasına müsaade etmemiş, onu kötülük ve hakka tecâvüz saymıştır.

Dine uygun yaşamanın, iyi müslüman olmanın ancak kişinin kendisini zorlamasıyla olacağını zannedenlerin bu düşüncelerinin yanlış olduğu Kur'ân'da ve hadislerde açıklanmıştır. Meselâ, "Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez",[136] "Dinde size bir güçlük yüklemedi"[137] âyetleri ilk anda hatıra gelen âyetlerdir. Hz. Peygamber de konuyla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: "Din kolaylıktır. Dini aşmak isteyen (amellerim eksiksiz olsun diye kendini zorlayan) kimse, ona yenik düşer. O halde orta yolu tutunuz."[138] Din, kolaylıktan ibarettir. Dini zorlaştırmak, ibadette haddi aşmak daha iyi dindarlık değil, kendi nefsine eziyet ve başkalarının dinden soğumasına sebep olmaktır. İnsan ne kadar çok ibadet etse dini aşamaz, Allah Teâlâ'yı da usandıramaz.[139] Dinde azimet vardır. Ancak ruhsat da vardır. Dolayısıyla ifrat ve tefrite düşmemek gerekir. Özellikle hadislerde, daha fazlasını yapacağım diye aşırı gayret içinde olmak yasaklanmıştır. Çünkü neticede farzların dahi yerine getirilemeyeceği bir durum oluşabilir.

Üzerinde durulması gereken önemli nokta, dini bilinçli olarak yaşamaktır. "Aranızdan öyle bir grup çıkacak ki onların namazlarının yanında kendi namazlarınızı, onların oruçları yanında kendi oruçlarınızı, onların iyi işleri yanında kendi işlerinizi küçük göreceksiniz. Onlar Kur'ân okurlar ancak Kur'ân onların gırtlaklarından aşağı geçmez. Bu kimseler okun avı delip geçtiği gibi dinden çıkarlar"[140] hadisinde, amelde aşırılık yarışı anlatılmaktadır.[141] Şuursuz yapılan çok fazla ibadetin, dini korumakta yeterli olmadığı görülmektedir.

Hz. Peygamber'in hayatına bakıldığında onun hiçbir konuda aşırılığı olmayan mutedil bir kimse olduğu görülür. Sünnet, itidalli olmanın

---

135 Nesâî, Tahâret 105.
136 el-Bakara (2), 185.
137 el-Hac (22), 78.
138 Buhârî, İman 29.
139 Bk. Buhârî, İman 32, Teheccüd 18, Savm 52, Libas 43; Müslim, Müsafirîn 215, 221.
140 Buhârî, Fedâilu'l-Kur'ân 36.
141 Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 418.

örnekleriyle doludur. Aşırılıklar karşısında Hz. Peygamber'in tutumu da bu tesbiti doğrulamaktadır. Bunun için sahabîler arasında aşırılık sayılabilecek olaylardan bahsetmek gerekir. Hz. Peygamber'e itaatsizlik anlamına gelmeyen ancak Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) farklı konumundan, insanoğlunun tabiatından, dinin ilk uygulayıcıları olmalarından vs. kaynaklanan sebeplerle aşırılığa düşüldüğü olmuştur. Bu sebeplerden ilki yani sahabîlerin Hz. Muhammed'in peygamber oluşu sebebiyle O'nun farklı bir konumda olduğunu düşünüp bazı şeyleri yapmaktan çekinmelerine dair örneklerden biri şudur: Hz. Peygamber bazı amelleri emretmiş, ancak sahabilerden birtakım kimseler onları yapmaktan çekinmişler ve "Biz senin durumunda değiliz! Şüphe yok ki Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamıştır" diyerek gerekçelerini belirtmişler. Hz. Peygamber de bu duruma, öfkesi yüzünden belli olacak şekilde kızmış ve "Muhakkak ki, sizin en muttakiniz ve Allah'ı en iyi bileniniz benim!" buyurmuş,[142] kendisinden daha ileri müslüman olunamayacağını ilân etmiştir. Her ne kadar sahabîlerin kötü bir niyeti olmasa da konu, bir nevi Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile takva yarışı yapmaya benzetilmiştir. Hadisten anlaşılması gereken, azimette olsun, ruhsatta olsun sünnete ittibada hayır olduğudur. Çünkü Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) ruhsat verdiği bir şeyden kaçınma, kişinin kendisini Resûlullah'tan (sallallâhu aleyhi ve sellem) daha muttaki görmesine kadar varabilir.[143]

A. Aşırılığın Alanları

Hadislerde aşırılığın çeşitli yönleriyle ilgili beyanlar bulunmaktadır. Buharî, *Sahîh*'inde "Çok soru sormanın ve gereksiz şeylerin üzerine düşmenin kerâhati"[144] ve "Haddi aşmanın, ilimde zorlamanın, dinde aşırı gitmenin… kerâhati"[145] gibi bâb başlıklarıyla bu konulara temas etmiştir. Örneklere bakıldığında meselenin farklı alanlarda ortaya çıktığı görülür. Aşırılığın neleri kapsadığı, doğrudan konumuz olmamakla birlikte

142 Buhârî, İmân 13; İ'tisâm 5; Müslim, Fedâil 127.
143 Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* XV, 210.
144 İ'tisâm 3.
145 İ'tisâm 5.

meselenin daha iyi anlaşılabilmesi için bunların bir kısmını gruplandırmak mümkündür. Örneklerdeki ortak nokta Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem), hiçbir konuda aşırı gitmeyi hoş görmediğidir.

1. Dînî Konuları İrdelemek

Dînî konuları gereksiz yere irdelemek Hz. Peygamber tarafından hoş görülmemiştir. Böyle bir tutumun ilk belirtisi, çok soru sormaktır. Sahabiler açısından bakıldığında onların böyle davranmaları normal sayılabilir. Hz. Muhammed bir peygamberdi ve ğaybdan haber veriyordu. Yeni, bilmedikleri bir din geliyordu ve emirler, yasaklar birdenbire değil, tedrici olarak bildiriliyordu. Bununla beraber Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), çok soru sormayı yasaklamıştır.[146] Çünkü bu, bazı olumsuz durumlara sebep oluyordu. Meselâ, "Günah bakımından müslümanların en ileri gideni, haram kılınmayan bir şeyin, kendi sorduğu soru sebebiyle haram kılınmasına sebep olan kimsedir"[147] hadisinde görüldüğü gibi vahyin gelmeye devam ettiği bir sırada Allah Teâlâ'nın o konuda bir hüküm bildirmesi ihtimali söz konusu idi. Nitekim bir gün ashâb, Resûlullah'a (sallallâhu aleyhi ve sellem) bazı şeyler sormuş. Ancak sorular çoğalınca Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) bu durumdan hoşlanmamış, hatta kızarak "haydi bana sorun" buyurmuştur. Daha sonra "Ey iman edenler, açıklanırsa hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın. Eğer Kur'ân indirilirken onları sorarsanız size açıklanır. (Açıklanmadığına göre) Allah onları affetmiştir"[148] âyeti nâzil olmuştur.[149] Bu olaylardan, her akla gelen konunun sorulmasında ve her konuda nihâi bir açıklama getirilmesinde insanlar için fayda olmadığı, Kitab ve sünnetin bazı hususlarda bilerek sınırlama getirmediği ya da başka bir ifade ile bilinçli boşluklar bıraktığı, onları böylece kabullenmenin de Kitab ve sünnete bağlılık gereği olduğu sonucu çıkmaktadır.[150]

---

[146] Ahmed b. Hanbel IV, 250-251, 254-255; Dârimî, Rikâk 38; Buhârî, Zekât 18; İstikraz 19; Rikâk 22; İ'tisâm 3; Müslim, Akdiye 14.

[147] Ahmed b. Hanbel I, 176, 179; Buhârî, İ'tisâm 3; Müslim, Fedâil 132, 133; Ebû Dâvûd, Sünnet 6.

[148] el-Mâide (5), 101.

[149] Buhârî, İ'tisâm 3. Ayrıca bk. Buhârî, Mevâkît 11; Müslim, Fedâil 136.

[150] Çakan, *Müslüman Kimliği,* s. 98.

Ayrıca Hz. Peygamberin açıklamalarına itiraz ya da temyiz hakkı bulunmadığı için verilecek cevaba uyma şartı bulunduğundan mesele, sonucu itibariyle gayet ciddi bir konudur.

Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), çok soru sormanın yasaklanmasındaki bir başka hikmeti ise şöyle açıklamıştır: "İnsanlar, her şeyi yaratan Allah'tır, Allah'ı kim yarattı diyecek (hale gelinceye kadar birbirlerine soru sormaya devam edeceklerdir)."[151] Bu hadiste de pratik faydası olmayan konulardaki soruları Hz. Peygamber'in hoş karşılamadığı görülmektedir. "Allah'ı kim yarattı?" sorusunda da şeytanın vesvesesine kapılmak söz konusudur. Ayrıca soru soranların içinde münafık kimselerin bulunduğu da bir gerçekti.

Bunlardan ayrı olarak Hz. Peygamber, bazı sorulara cevap vermiyordu. Bu gibi durumların sonunda da vahiy geliyordu[152] veya ruh konusunda olduğu gibi bazı sorulara, soranların istediği ölçüde cevap verilmiyordu.[153]

Abdullah b. Mes'ûd, dine uygun yaşamadıkları halde Kur'ân'a çağıran bazı kimselerin olacağını söyledikten sonra "İlme sarılın, bid'at işlemekten sakının, aşırılıktan sakının, (meseleleri) didik didik etmekten sakının" tavsiyesinde bulunmuştur.[154] Burada gereksiz yere konuları konuşmaktan öteye gitmeyenler tenkit edilmektedir. Çünkü onların tavrı ilmî araştırma ve derinlemesine araştırmadan ayrı olup, faydası olmayan kurcalamadan ileri gitmemektedir.

Olması gerekeni, Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle açıklamıştır: "Ben sizi kendi halinize bırakıp size herhangi bir şeyi yasaklamadığım sürece siz de beni kendi halime bırakın. Sizden önceki ümmetler çok soru sormaları ve peygamberleri hakkında ihtilaflara düşmeleri sebebiyle helâk

---

151 Buhârî, İ'tisâm 3.

152 Bk. Buhârî, İlim 47; İ'tisâm 3; Tevhîd 29. Uveymir el-Aclânî, Âsım b. Adiy'den Resûlullah'a (sallallâhu aleyhi ve sellem) gidip kişinin karısının yanında bir adam bulursa ne yapacağını sormasını istemiş. Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem), bu soruları hoş karşılamamış ve ayıplamış. Âsım geri dönmüş. Uveymir ise gelip bu meseleyi Hz. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) kendisi sormak için gittiğinde liân âyetlerinin (en-Nur (24), 6-9) nâzil olduğunu öğrenmiş. Bk. Ahmed b. Hanbel V, 334; Buhârî, İ'tisâm 5; Tefsîr 24/1; Talâk 30; Hudûd 43; İbn Mâce, Talâk 27; Ebû Dâvûd, Talâk 27.

153 Buhârî, İ'tisâm 3.

154 Dârimî, Mukaddime 19.

olmuşlardır. Size bir şeyi yasakladığım zaman ondan sakınınız. Size bir şey emrettiğim zaman da gücünüz yettiği kadar emrime uyunuz."[155] Hz. Peygamber, bu sözleriyle ihtilaftan kaçınmayı ve dinin teslimiyet demek olduğunu hatırlatmış olmaktadır. Ayrıca O (sallallâhu aleyhi ve sellem), örnek oluşunun bir gereği olarak dînî meselelere nasıl yaklaşmak gerektiğini öğretmektedir.

2. Günlük Hayatta

Günlük hayatla ilgili konularda da aşırılık uygun görülmemiştir. Lüzumsuz işlerle uğraşmak,[156] boş yere çok konuşmak yasaklanmış[157] hatta bunlar helak olmaya sebep sayılmıştır.[158] Aynı şekilde Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), güneşte durmayı, oturmamayı, gölgelenmemeyi, konuşmamayı, sürekli oruç tutmayı adayan bir kimseye bunlardan vazgeçmesini söylemiş,[159] böyle aşırılıklara izin vermemiştir. Karısını bin talâk ile boşayan Ubâde b. es-Sâmit'in (v. 34/654) babası hakkında "O, Allah'tan korkmaz mı? Onun üç hakkı vardır. Dokuz yüz doksan yediye gelince o aşırılık ve zulümdür. Allah Teâlâ isterse azap eder, isterse affeder" buyurmuş,[160] böyle bir hareketi aşırılık olarak nitelemiş ve bunun azapla neticelenebileceğini belirtmiştir. Hz. Peygamber'in aşırı davranışlarda kendisinin örnek olduğunu hatırlatması, sünnetinin aşırılığa karşı olduğunun delilidir. Meselâ, O (sallallâhu aleyhi ve sellem), hanımlarını boşayıp, arazilerini satıp silah ve binek alarak Allah yolunda savaşmak için kendisine gelen bir grubu, "Bende size örnek yok mu?" buyurarak geri göndermiştir.[161]

---

155 Buhârî, İ'tisâm 2.
156 Buhârî, İ'tisâm 3.
157 Buhârî, İ'tisâm 3.
158 İbn Abdilber, *Câmi* II, 99.
159 Buhârî, Eyman 31.
160 Abdurrezzâk, *Musannef* VI, 393. Abdullah b. Abbas (68/687) kendisine, "Ben karımı yüz talâk ile boşadım. Hakkımdaki görüşün nedir?" diye soran kimseye, "Karın senden üç talâk boş oldu. (Geri kalan) doksan yedi talâkla da Allah'ın âyetlerini alaya almış oldun" (Muvatta, Talâk 1) diyerek âyetlerin sınırını aşmayı onlarla oynamak olarak değerlendirmiştir.
161 Bk. Ahmed b. Hanbel VI, 53-54; Müslim, Müsâfirîn 139; Nesâî, Kıyâmu'l-leyl 2.

3. İbadetlerde

Aşırılığın en fazla görüldüğü alan ibadetlerdir. Çünkü insanoğlu arzu ettiği, sevdiği konularda en mükemmele ulaşmak ister ve sonunda aşırı gidebilir. Hz. Peygamber, ibadetlerde aşırılığa gidenleri uyarmış, kendi emrinin dışına çıkılmasını hoş karşılamamıştır. Konuyla ilgili çarpıcı örnekler bulunmaktadır. Mesela, bir grup sahâbî, Osman b. Maz'ûn'un (v. 2/624) evinde toplanarak devamlı oruç tutmaya, döşek üzerinde uyumamaya, et ve yağlı yemek yememeye, hanımlarıyla beraber olmamaya, koku sürünmemeye, dünyayı terk etmeye, eski püskü giyinmeye topluca karar verince haddi aşma yasağı ile ilgili âyet[162] nâzil olmuştur.[163] Hz. Peygamber, Osman b. Maz'ûn'a "Bize ruhbanlık emredilmedi. Benim üsve-i hasene olmam senin için geçerli değil mi? Vallahi, ben Allah'tan en çok korkanınız ve Allah'ın hadlerini (çizdiği sınırları) en iyi muhafaza edeninizim" buyurmuş,[164] kendisinin, dolayısıyla sünnetinin sınırları korumada ölçü ve örnek olduğunu belirtmiştir. Aşırı bir şekilde ibadet etmek isteyen Abdullah b. Amr'ın (v. 63/683) tutumu da bu konuda önemli bir örnektir. Babası, Abdullah b. Amr'ı evlendirmiş, fakat o, gündüzlerini oruç, geceleri de namazla geçirdiği için hanımıyla biraraya gelmemiş, durumu öğrenen babası onu Nebi'ye (sallallâhu aleyhi ve sellem) şikâyet etmiş. Hz. Peygamber, Abdullah b. Amr'ı çağırtmış ve yaptıklarını bir de onun ağzından dinledikten sonra kendinden örnek vererek şöyle buyumuştur: "Ben oruç tutarım, iftar da ederim (yâni bazen tutmam), uyurum, kadınların yanında da gecelerim. Kim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir." Hz. Peygamber daha sonra Abdullah b. Amr'ın ibadetlerini azaltmaya başlamış, Abdullah b. Amr'ın çok fazla oruç tutmak isteğine "Bir gün tut, bir gün tutma, bu oruçların en faziletlisidir, kardeşim Dâvûd aleyhisselâmın orucudur"[165] buyurarak sınır koyma hakkının

---

162 Âyetin meâli şöyledir: "Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz şeyleri, haram kılmayın ve haddi aşmayın. Allah haddi aşanları sevmez." [el-Mâide (5), 87].

163 İbn Kesîr, *Tefsîr* II, 88; Elmalılı, *Hak Dini* III, 1800.

164 Abdurrezzâk, *Musannef* VI, 167-168; VII, 150-151; Ahmed b. Hanbel VI, 226; Dârimî, Nikah 3; Ebû Dâvûd, Tatavvu 27; İbn Hıbbân, *Sahîh* I, 169-170.

165 Ahmed b. Hanbel II, 158, 187-188, 195, 205, 225; V, 409; Buhârî, Savm 56, 57, 59; Enbiya 37; Müslim, Sıyâm 181, 182; Nesâî, Sıyâm 76, 77, 78, 80.

peygamberlere ait olduğunu hatırlatmış, onlardan daha dindar olunamayacağını belirtmiştir. Peygamberlerin koyduğu sınırları aşmanın ve ibadet de olsa onların yaptığından fazlasını yapmanın geçersiz olduğunu ifâde eden bu sözlerden sonra şu prensibi koymuştur. "Her kulun coşkulu dönemleri vardır, her coşkunun da gevşemesi vardır, gevşeme dönemi ya sünnete ya bid'ate doğru olur. Kimin gevşeme dönemindeki hali sünnete olursa hidâyete ermiştir, gevşemesi bunun dışında olursa helâk olmuştur. Kim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir."[166] Hz. Peygamber, bu sözleriyle Abdullah b. Amr'a coşkulu dönemin geçebileceğini, önemli olanın sünnet çizgisini muhafaza etmek olduğunu ifâde etmiştir. Ayrıca bu hadîste Hz. Peygamber, ölçünün kendisi olduğunu açıkça belirtmiştir. Abdullah b. Amr'ın yaşlanınca bu kadar fazla ibadeti yapmakta zorlanması ve Hz. Peygamber'in tavsiyelerini kabul etmediğine pişman olması,[167] aşırıya gitmenin yanlışlığını göstermektedir. Farz ve sünnetle belirlenen ibadetler dışında daha fazla ibadet yapmak için ölçü, rahat zamanların ve istekli olunan anların tercih edilmesidir. Önemli olan Hz. Peygamber'in yaptığı gibi ibadetlerin az da olsa devamlı olmasıdır.[168] Ayrıca hiçbir kimsenin kendiliğinden ibadet koyma hakkı ve görevi yoktur. Konuyla ilgili hadîslerdeki temel nokta, kul olarak insanın duracağı yeri bilmesi gerektiğini göstermektedir. İslâm ümmetinin her konuda önderi Hz. Peygamber'dir. O'nun yolundan uzaklaştırıcı hiçbir yorum veya uygulama ciddiye alınamaz.

Hz. Peygamber'in, aşırı gidenleri uyarmak veya gerekirse cezalandırmak yoluyla tedbir almasına temas etmek gerekir. O, böylece ashâbının aşırılığa kaçmasını kontrol altına alıp kendi yaşayış çizgisinin dışına taşmasını engellerken bir yandan da ümmet olmanın gereklerini öğretmiş olmaktadır. Konuyla ilgili en açık örneklerden biri visal orucu ile ilgili örnektir. Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem), Ramazanda visâl orucu tuttuğunu gören sahâbîler, aynı şekilde hareket etmişler. Hz. Peygamber, bunu yapmamalarını söylemiş. Ancak bazı sahâbîler, ikaza rağmen visal

---

166 Bk. Ahmed b. Hanbel II, 158, 165, 188, 210; V, 409; Müslim, Fedâil 127, 128; İbn Ebî Âsım, *Sünne* I, 28.

167 Bk. Ahmed b. Hanbel II, 158; Buhârî, Savm 55; Müslim, Sıyam 182.

168 Buhârî, İman 32, Teheccüd 18, Savm 52, Libas 43; Müslim, Müsafirin 215, 221.

orucu tutmaktan vazgeçmemişler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, onların oruçlarını iki gün veya iki gece birbirine ekletmiş ve hilâl görününce "Hilâl gecikseydi, siz cayana kadar orucunuza devam ettirecektim, aşırılığa dalanlar da ondan vazgeçerlerdi" buyurmuştur.[169] O (sallallâhu aleyhi ve sellem), kendisine benzemek gâyesiyle yapılan bu davranışı, aşırılık olarak nitelendirmiş ve bunu hoş görmediğini belirtmiştir. Hz. Peygamber'in niyetinin aşırılara, aşırılıklarını bıraktırıncaya kadar bu cezaya devam etmek olduğu açıkça görülmektedir. Ayrıca bu uygulama, olması lâzım gelenin Hz. Peygamber'e itaat olduğunu göstermektedir. Diğer yandan aşırılık, sünnetin orjinalliğini bozmak, sünneti aslî halinin dışına çıkarmak demektir. Ayrıca ilk neslin sonrakiler tarafından örnek alınacağı bir gerçektir. Hz. Peygamber, dini en doğru biçimiyle ortaya koymasını engelleyecek her türlü duruma müdahale etmiştir.

B. Aşırılığın Zararları

Hz. Peygamber'in emrettiği bir şeyi yerine getirmekte tereddüt eden sahabilere "Allah'ı en iyi bileniniz benim!" buyurmasının üzerinde durmak gerekmektir. Onun bu sözü, yaptığı işleri bilerek ve Allah'ın rızasına uygun olarak yaptığını göstermektedir. Dolayısıyla aşırılığın Peygamber'in önüne geçmeye varan bir zararı ortaya çıkmaktadır.

Aşırılığın bir başka zararı helâke sebep olmasıdır. "Dinde haddi aşmaktan kaçınınız. Sizden öncekileri dinde aşırılık helak etti"[170] hadisi dini konularda aşırılığın sonucunu haber verirken "Söz ve davranışlarında aşırı gidenler helâk oldular"[171] hadisinde ise konu, umumi şekilde ifade edilmiştir.

---

[169] Muvatta, Sıyâm 38; Ahmed b. Hanbel II, 21, 23, 102, 143, 231, 237, 244, 253, 257, 261, 281, 315-316, 345, 377, 417-418, 495-496, 516; III, 8, 57, 124, 170, 200, 202, 218, 235, 247, 253, 276, 289; IV, 314, 315; V, 364; VI, 126, 242, 258; Dârimî, Savm 14; Buhârî, Savm 20, 48, 49, 50; Hudûd 42; Temenni 9; İ'tisâm 5; Müslim, Sıyâm 55-61; Tirmizî, Savm 62; Ebû Dâvûd, Savm 25, 30. Yukarıdaki rivâyetlere göre bu olay, bir Ramazan ayının sonunda olmuştur. Ramazan ayı bitip diğer ayın hilâli görününce Hz. Peygamber, visal orucuna son verdirmiştir. Visâl orucu, iftar ve sahur yapmadan üst üste oruç tutmak demektir.

[170] İbn Mâce, Menasik 63.

[171] Müslim, İlim 7.

Aşırılık, dinden sapmaya sebep olmaktadır. İsrailoğulları'nın dinden sapmaları aşırılıkla başlamıştır. Hz. Peygamber'in ifadesine göre yanlış bir iş yapanlar uyarılmamış, zamanla Allah onların kalplerini birbirine benzetmiştir. Daha sonra Hz. Peygamber, "İsrailoğulları'ndan kâfir olanlar Dâvûd'un ve Meryem oğlu İsa'nın diliyle lanetlenmişlerdir. Bunun sebebi baş kaldırmaları ve aşırı gitmeleri idi. Birbirlerinin yaptıkları fenalıklara mâni olmuyorlardı..."[172] âyetini okumuştur.[173]

Aşırılık, dinde tahrife sebep olur.[174] Şöyle ki aşırılık, insanların bir şeye dört elle sarılmalarını gerektirir. Arkadan bir nesil gelir ve o şeyin kendi üzerlerine yazılmış ilâhi bir yükümlülük olduğunu zannetmeye başlar. Sonra bir nesil daha gelir ve o şey hakkında mevcut bulunan zan, artık kesin bilgiye dönüşür, ihtimalli olan bir mevzu, kalplerin kabullendiği şey haline gelir. Bunun sonucunda din muharref bir hal alır. "Uydurdukları ruhbanlığa gelince onu biz yazmadık. Fakat kendileri Allah rızasını kazanmak için yaptılar"[175] âyeti bu mânayı ifade etmektedir.[176] Aynı şekilde "Bu ilmi, her kuşağın adalet sahibi olanları yüklenir ve aşırıların tahrifini ondan uzak tutarlar"[177] hadîsinde Hz. Peygamber, aşırı davranışların dini tahrif ettğini haber verir.

Hz. Ali'nin yanında Kitab ve Sünnet'te bulunmayan bazı bilgiler olduğu dedikoduları ve Hz. Ali'nin de böyle bir şeyin olmadığını hutbede ilanı,[178] aşırılığın boyutlarını göstermekte ve bunun hem dini tahrife hem de helâke sürüklenmeye sebep olacak hale geldiğini göstermektedir.

Dinde zorlama ve tekellüf yasaklanmıştır.[179] Yukarıda zikredilen naslar, kendine külfet ve zorluk aramanın yanlışlığına vurgu yapmaktadır. Sahabîlerin, teravih namazını cemaatle kılma isteklerini "farz kılınır"

---

[172] el-Mâide (5), 77-81.
[173] Ebû Davûd, Melâhim 17; Tirmizî, Tefsîru Sûre (5) 6, 7.
[174] Dihlevî, *Huccetullâhi'l-bâliğa* I, 441.
[175] el-Hadîd (57), 27.
[176] Dihlevî, *a.g.e.* II, 62.
[177] Hâtîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'* I, 129; Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-ummâl* X, 176.
[178] Bk. Abdurrezzak, *Musannef* X, 99; Buhârî, İ'tisâm 5.
[179] Buhârî, İ'tisâm 3.

endişesi ile kabul etmeyen Hz. Peygamber,[180] bu suretle külfet yüklenmelerini önlemiş oluyordu. Aynı çerçevede bir meselede ruhsat verilirse bunları yapmamakta direnmek de yanlıştır ve bir nevi aşırılıktır. Böyle kimseler, yaptıklarının Allah katında daha faziletli olduğunu sanmaktadırlar. Halbuki faziletli olan şeyler Hz. Peygamber tarafından bildirilmiştir. Bu suretle Hz. Peygamber'den ileri Müslüman olunamayacağı, ümmetin görevinin kendinden istenenden ibaret olduğuna vurgu yapmak gerekir. Ayrıca ruhsatları kabul etmemek şeklinde başlayan itaatsizlik zamanla din dışına taşmaya sebep olur.[181] İnsan hayatında bir "coşkulu dönem" gerçeği vardır. Ancak bu, sünnete aykırı olmayacaktır. Hz. Peygamber, bunun aksi hareket edenleri sünnetine çağırmış ve aşırı davrananları kendisinden saymamıştır.[182]

Aşırılık, kendini ilgilendirmeyen konularda yük almak manâsına da gelmektedir. Ayrıca meseleleri, gereksiz yere kurcalamak yönünden sakıncalıdır. Nitekim tartışma, ilimde nizalaşmak dahi yasaklanmıştır. Hz. Ebû Bekr ve Ömer'in, Rasûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) huzurunda tartışmaları Hucurât Sûresi'nin 2. ve 3. âyetlerinin nâzil olmasına sebep olmuş ve bu tür davranışlar helâke ve amellerin boşa gitmesine sebep sayılmıştır.[183] Aynı şekilde Hz. Âişe ve Hafsa'nın Rasûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) hastalandığı zaman O'nun, "Ebû Bekr'e söyleyin namazda imamlık yapsın" emrine ilk anda uymamaları da aşırılık olarak değerlendirilmiştir.[184]

Konu, hangi yönden ele alınırsa alınsın aşırılık ile sünnet birbirleriyle bağdaşmamaktadır. Aşırılık, sünnet üzere yaşamaya engel olmakta,

---

[180] Buhârî, İ'tisâm 3.

[181] Bk. Çakan, *Müslüman Kimliği* s. 112, 115.

[182] Abdulmuttaliboğullarının âzadlı kölesi olan bir hanımın (bütün) gece ibadet ettiği, gündüzleri oruçlu geçirdiği söylenince de Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) «Fakat ben, (geceleri) uyurum, namaz da kılarım; oruç tutarım, iftar da ederim (bazı günler oruç tutmam). Kim bana uyarsa bendendir, kim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir. Her amelin bir coşkusu, sonra da durgunluk (fetret) dönemi vardır. Kimin durgunluk dönemi bid'ate doğru olursa dalâlete düşmüştür. Kimin durgunluk dönemi sünnete doğru olmuşsa hidâyete ermiştir» buyurmuştur. Ahmed b. Hanbel V, 409. Hadîsin benzer rivâyetleri için bk. Ahmed b. Hanbel II, 165; III, 259; 285.

[183] Buhârî, İ'tisâm 5.

[184] Bk. Buhârî, İ'tisâm 5.

sünnete uygun yaşamak da aşırılığa düşmeyi engellemektedir. el-Hasen (el-Basrî), şöyle bir tesbitte bulunmuştur: "Sünnetleriniz, aşırılar ve terk edenler arasında kalmıştır. Sünnet ehli, ne haddi aşanların azgınlıklarına ne de bid'atçıların bid'atlerine uymamış, Rabblerine kavuşuncaya kadar sünnete (uymada) sabretmiş olan kimselerdir."[185]

Âyet ve hadîslerden çıkarılan sonuç, Müslüman'ın dengeli, tutarlı bir hayat yaşamasıdır. Aşırı davranışlar ise, sünnetin aslî/özgün halinin dışına çıkmaktır. Sünnet dışıdır, sünnette olmayandır. Oysa İslâm'a uygun yaşamak ancak sünnete uygun yaşamakla mümkündür. Sünnet, ifrat ve tefriti önler. Sünnet, her türlü davranışında, işinde ve sözünde aşırılıktan ve taşkınlıktan sakınan ölçülü ve dengeli bir insan tipi oluşturmaya çalışır. Hz. Peygamber'in aşırılık konusundaki sözleri ve uygulamaları, O'nun (sallallâhu aleyhi ve sellem) fiilinden öteye geçmenin yanlışlığını açıkça göstermektedir.[186] Diğer yandan Hz. Peygamber'in aşırılığa kaçanlara kendisini örnek göstermesi[187] ve cezalandırma yoluna gitmesi, aşırılığa kendisinin bile gerekçe yapılmayacağının ifadesidir.[188]

Müslüman olan herkesin "Rab olarak Allah'tan, din olarak İslâm'dan, Peygamber olarak Muhammed'den razıyız"[189] ilkesine uygun bir anlayış içinde olması gerekir. Hz. Muhammed'in bir peygamber olarak algılanması ve O'nun konumu her zaman dikkat edilmesi gereken bir noktadır. Hz. Peygamber'i izleme ümmet olmanın ilk ve temel gereğidir. Bu sebeple ne gerekçe ile olursa olsun İslâm'ı sünnetteki yorumu dışında kavramaya ve yaşamaya çalışmak ümmet olmakla bağdaşmaz. Zira "Peygamber, müminler için kendi nefislerinden önce gelir"[190] âyeti, Hz. Peygamber'i ve dolayısıyla sünnetinin önceliğini gerektirir.[191]

---

185 Dârimî, Mukaddime 23.
186 Bk. Buhârî, Vudu' 1.
187 Müslim, Fedâil 127, 128; Nesâî, Nikah 4; İbn Hibban, *Sahih* I, 174-175.
188 Çakan, *Müslüman Kimliği* s. 27.
189 Buhârî, İlim 29; İ'tisâm 3; Müslim, İman 56.
190 el-Ahzâb (33), 6.
191 Bk. Çakan, *Hadîslerle Gerçekler* s. 311-315

III. SOYUT/MÜCERRED AKIL

Akıl, insanı diğer canlılardan ayıran temyiz gücü, düşünme ve anlama melekesidir. Akıl, maddeden şekilleri soyutlayarak kavram haline getiren ve kavramlar arasında ilişki kurarak önermelerde bulunan, kıyas yapabilen güçtür.[192] Akıl, eşyanın hakikatini bilmeye yarar.[193] Akıl; düşünmek, anlamak, hüküm çıkarmak, ibret almak, doğruya/hidayete ermek, cehalette kalmamak için gereklidir. Akıl, insanın sahip olduğu en önemli meleke, hayatı devam ettirebilmesinde en gerekli kabiliyet olmakla birlikte işlevinin sınırları üzerinde de durulmuş ve bilgi edinme vasıtalarından biri olan akıl, duyu kategorisine dahil edilmiştir. Bu suretle Allah'a, âhirete ve peygamberlere ilişkin her türlü mâlumat bu sınıflamadan ayrı tutulmuştur.[194]

Akıl, önemine rağmen sünneti yaşamaya engel olan etkenlerden biri olmuştur. Mesele; kişinin aklını, nasların önüne geçirmesinden kaynaklanmıştır. Başlangıçta belirtmek gerekir ki aklın önemini reddeden kimse yoktur. İslâm kültüründe akıl, tek bilgi kaynağı kabul edilmediği gibi mutlak olarak da yerilmemiştir. Akla karşı söylemler de mutlak olarak akla karşı

---

192 Bolay, "Akıl", *DİA,* II, 238.

193 Cürcânî, *Ta'rifât* s. 151, 152; Gazzâli, *İhya* III, 4. Gazzalî'de aklın, ilimleri anlama mânâsı da vardır ki o da kalbin kendisi olarak tanımlanmıştır. "(Sana karşı çıkanlar) hiç yeryüzünü dolaşmadılar mı? Zira dolaşsalardı elbette düşünecek kalpleri ve işitecek kulakları olurdu" (el-Hac (22), 46) ve "Şüphesiz bunda kalbi olan veya hazır bulunup kulak veren kimseler için öğüt vardır." (Kaf (50), 37) ve "Kalpleri vardır, onlarla kavramazlar" (el-A'raf (7), 179) âyetlerinde kalp, aklın yerine kullanılmıştır. Buna göre kalp, aklın mahallidir. Konuyla ilgili şöyle bir açıklama da vardır: Akleden, anlayan demektir. Araplar, anlayışı akıl olarak isimlendirmişlerdir. Aklın yaptığı zapt u rapt ve bunların muhafazası kalpde gerçekleşir. Akıl, kalp uzvunun fiili ve fonksiyonudur. Buna göre kalp akletmenin âletidir. Bk. Câbirî, *Arap-İslâm Kültürü* s. 274-275. Kalbin beyni olduğuna dair günümüzde yapılan bir araştırmaya burada yer verilebilir:
KALBİN BİR BEYNİ VAR
HeartMath Enstitüsü bilim adamları "kalp beyni" adı verilen bir bölgenin varlığını ortaya çıkardı. Kalpteki bu bölge beyinden bağımsız bir belleğe sahip. "Kalp beyni" aynı türden olaylarla tekrar karşılaştığında stres veya mutluluk hormanları salgılayarak hislerin bir anda değişebilmesine yol açıyor. Daha önce bu hormanların sadece beyin tarafından salgılandığı düşünülüyordu…. Enstitünün en çarpıcı bulgusu ise kalbin beyne göre 60 kat daha fazla elektromanyetik enerji ürettiğinin ortaya konması oldu…. Vatan Gazetesi, 16.2.2003.

194 Bk. Alvâni, *Çağdaş Düşünce Krizi* s. 23.

değil, kullanım alanına veya kullanan kişilere duyulan tepki şeklindedir.[195] Aklın, naklin karşısındaki konumu ve aklın ortaya koyduğu bilginin değerinde tartışma olmuştur. Bu mesele, ümmeti zayıflatıp parçalayan düşünce problemlerinin başında kabul edilmiş ve aslında akıl ve nas arasında bir sorun olmadığı fakat sunî bir çatışma oluşturulduğundan bahsedilmiştir. Böyle bir problem, Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) döneminden uzun bir süre sonra tercüme faaliyetleriyle ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber döneminde, hatta sahâbe döneminde, ismi nas olan ve ismi akıl olan birbirinden farklı, çatışma ve tenâkuz halinde olan iki kavram söz konusu değildi. Nas ve akıl beraberce Allah'ın mutlak hâkimiyetine boyun eğiyor; nas, akla yol gösteriyor ve yönlendiriyor, akıl da nassı kavrayıp tatbikini yapıyor ve hiçbir tartışmaya yol açmaksızın dış gerçeklikle bağlantısını sağlıyordu.[196]

Akılcılık anlayışına, akımına gelince: Akılcılık, doğru bilginin tek kaynağı olarak aklı görmekte ve akıl dışında bir bilgi kaynağı kabul etmemektedir.[197] Bu anlayış bulunduğumuz çağlara kadar gelmiş, Modern Batı'da akılcılık hep mutlak şekliyle kabul edilmiş ve aklı bilgi kaynağı kabul edenlerin, başka bir bilgi kaynağı kabul etmemesi gerektiği savunulmuştur.[198] Dinî ilimlerde de akılcılık anlayışı bulunmaktadır. Ancak daha dar bir anlam yüklenmiştir. Teoloji, kutsal ve aşkın olana inanmayı gerektirdiği için orada her şeyi rasyonel olarak değerlendirmek zordur. İlahiyat çevrelerinde akılcılık, akla itimat edilmesi gerektiğini, onunla elde edilen bilgilerin doğru ve gerçek olduğunu savunur. Dolayısıyla onun onayladığı şeylerin kabulünün gerekli olduğunu ve dinî konuları da onun onayladığı şekilde yorumlamak gerektiğini savunan bir akımdır.[199]

---

[195] Çelebi, *Akılcılık* s. 40. Müellif, burada Mutezile'nin dinî metinleri aklı ön plana alarak okuma metodunun, Selefiyye tarafından reddedilmesi örneğini vermiştir.

[196] Alvâni, *a.g.e.* s. 25.

[197] Çelebi, *Akılcılık* s. 30.

[198] Çelebi, *a.g.e.* s. 33-34. Müellif, Batı'nın bu anlayışının kaynağı hakkında şöyle bilgi verir: "Akılcılık iki değer'li bir anlayışa sahip olan Aristo mantığının ürünüdür. Bu mantığın savunduğu aynîlik, zıdlık gibi köşeli ilkeler Batı insanını tekçi düşünmeye itmiştir. İki değer'li mantığa göre insan ya materyalist ya da idealist olmak durumundadır. Eğer ampirist değilseniz rasyonalist olmak durumundasınız. Bunlardan birine mensup olmak, diğerinin karşısında yer almayı gerektirir." *a.g. e.* s. 33.

[199] Çelebi, *Akılcılık* s. 31.

İslâm düşünce tarihinde aklın yeterliliğine dayanarak Nebi'nin getirdiği hususların akla aykırılığından bahseden gruplar olmuş ve sonuçta nübüvveti inkâra kadar varılmıştır.[200]

İslâm dininin konuya bakışı ise şöyledir: İslâm, akla büyük önem verir. Kur'ân'ın övdüğü beşeri eylemlerin başında akletme gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok yerde "akletmiyor musunuz"[201] sorusu sorulmaktadır. Âyet[202] ve hadîslerde[203] düşünmenin, akıl yürütmenin, kıyasın dinde önemli yeri olduğunu gösteren örnekler mevcuttur.[204] Akıl, âtıl değil işlevsel olmalıdır.[205] Ayrıca ilmin önemine dair pek çok nas da aklı kullanmanın gereğinin delilleridir. Kur'ân-ı Kerîm'de, doğru yoldan sapmış kişilerin akıllarını kullanmayanlar olduğu gerçeği[206] de aklın yeri ve önemine işaret etmektedir. Akla ilahi hakikatleri sezme, anlama, düşünme görevi verilmiştir. "Allah, size âyetlerini akledesiniz diye açıklar"[207] âyetinde bu konuya temas edilir.

Akıldan başka bilgi kaynağı kabul etmeme yaklaşımı, Batı düşüncesine mahsus bir durum olup İslâm'da bu tarz tek taraflı yaklaşımlara yer yoktur. Aksine bilgi kaynaklarının uyumu esastır. Bu nedenle İslâm kültüründe bir kişinin duyulara güvenmesi aklı reddetmesini, akla güvenmesi duyuları ve doğru haberi kabul etmemesini gerektirmez.[208] Doğru bilginin sadece akıl yoluyla bilinebileceğini savunan akılcılık, olumsuz ve yerine göre zararlı bir teoridir. Akletmek ile akılcılığı birbirinden ayırmak gerekir. İslâmiyet'te mutlak akılcılığı aramak boş bir gayrettir. Gazzâli'nin ifadesi ile aklın bir ışığa ihtiyacı vardır. Bu ışık da akıl üstü ve aşkın olan vahiydir. İnsanlığın din ile temin edeceği bilgi ve faydayı, aklın karşılaması

[200] Bk. Yavuz, *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet* s. 154-155.
[201] Bk. el-Bakara (2), 44.
[202] Bk. el-Enbiyâ (21), 22.
[203] Bk. Buhârî, Tıb 25.
[204] Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 144-145. Ayrıca bk. Çelebi, *Akılcılık* s. 66.
[205] Çelebi, *a.g.e.* s. 67.
[206] Bk. Yunus (10), 100.
[207] Bk. el-Bakara (2), 242.
[208] Çelebi, *a.g.e.* s. 33-34.

mümkün değildir. Zira dinin vahiyle açıkladığı hususlar, çoğu zaman aklı aşmakta, onun alanının dışına çıkmaktadır.[209]

Aklın gerektiği alanlar vardır ve insanoğlu, fizik âlemde bilgi edinebilmektedir. Fakat insanın varoluşsal bir zorunluluk olarak hissettiği ve hayatı anlamlandırabilmesi bakımından vazgeçilmez olan temel problemleri, duyu organlarının yapabileceği tecrübenin ve fizik âlemin sınırlarını aşmaktadır. Kendi varlığının sebebini, yaşamın anlam ve hedefi, niçin, nasıl ve hangi ölçülere göre yaşanılması gerektiği, ölüm sonrası durumun ne olacağı gibi temel sorular, tecrübe yöntemi ile cevaplandırılamamaktadır. Çünkü duyular, kendi sınırlarını aşan metafizik âlemle ilgili problemlerde akla malzeme sağlayamamaktadır. Burada vahiy, devreye girmektedir. Vahiy, duyuların fizik için yaptığını metafizik âlemle ilgili olarak yapmakta, akla varlığın metafizik boyutuyla ilgili malzeme sağlamaktadır.[210]

Vahyin açıklanması için akla ihtiyaç vardır. Vahiy, kendisini akıl yoluyla ifade edebilmektedir. Ancak akıl, fizik dünyada olduğu gibi metafizikte de veriye dayanmadan kendi kendine kurgularda bulunamaz.[211]

Aklın insan için önemine rağmen dînî meselelerde aklın doğru yerde kullanımında problemler başgöstermiştir. Meselâ Mutezile, aklı mutlak bir bilgi kaynağı olarak görmüş, ona daima nakil karşısında hata yapmaz hakem rolü vermiştir.[212] Bu gibi anlayışlar aklın alanı, dinin alanı diye bir ayırım yapma gereğini ortaya çıkarmıştır.

Yaratılış açısından baktığımızda Allah Teâlâ'nın, idrâk konusunda akla sınır koyduğu görülür. İdrâk orada sona erer, haddi aşmaz. Akıl, her zaman amaca ulaşır diye bir şey yoktur.[213] Nitekim bazen akıl, dinin emirlerine ters düşer. Bunda sınırlı olan aklın emirleri kavrayamamasının etkisi olduğu gibi, şahıstan şahısa farklılık gösteren akılda noksanlık olmasının, aklın içinde bulunduğu imkânların yetersiz kalmasının da payı vardır. İnsanın akıl, kültür, gelenek, bilgi ve tecrübe bakımından farklı

209 Çelebi, *Akılcılık,* s. 35-36.
210 Çelebi, *a.g.e.* s. 55-56.
211 Çelebi, *a.g.e.* s. 56.
212 Yavuz, "Akıl" *DİA,* II, 245.
213 Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 486.

oluşunun dînî metinlerin anlaşılmasını etkilediği bir gerçektir. Gözlem ve deney yardımıyla duyulur âlem hakkında sınırlı bilgi üreten aklın, gayb âlemiyle ilgili konularda eksik ve hatalı hükümler vereceği şüphesizdir.[214] Yani akıl, duyular âleminde yanılır. Gayb âleminde ise daha çok hata eder demektir.[215] Ayrıca aklın, şüphelerden kurtulamadığı belirtilir.[216]

Din, akla önem vermektedir. Fakat bu, -akıl her şeyi kavrar, bilemeyeceği hiçbir şey yoktur- anlamına gelmez. Birçok şey akıl dışında kalır. Bilinebilen, bildirilen ve sır olarak saklanıp bildirilmeyen boyutlardan dolayı iman kavramı getirilmiştir. Hakikati akıl yoluyla kavramak yetmez. Saf akıldan pratik akla geçmek lâzımdır.[217] "Akıl yetseydi şeriat niye geldi?"[218] diye düşünmek gerekir. Akıl her şeyde, her alanda yeterli değildir. Özellikle madde âlemi dışında aklın âciz olduğunu bilmek, idrakin belirtisidir.

Kur'ân, duyular ve akıl yoluyla elde edilen bilgilerin sınırlı olduğunu ve insan bilgisinin ulaşamadığı âlemlerin bulunduğunu belirtir ve bunlar hakkında sadece Allah Teâlâ'nın bilgi sahibi olduğunu bildirir.[219] Kur'ân-ı Kerîm'in ilk âyetleri arasında bulunan "gayba iman"[220] meselesi, akla gayba ait bir saha olduğunu, gayb ile bildirilenler hakkında aklın yetersiz kaldığını kabul ettirir.

Dinle ilgili bazı konuların hikmetini anlamakta aklın yetersiz kaldığı bir gerçektir. Dinde akılla bilinemeyen şeylere ait bir sahanın bulunduğunu kabul etmek gerekir. İbn Hıbbân, "Namaz için nidâ edildiği zaman, şeytan, ezanı işitmemek için dönüp yellene yellene kaçar. Müezzin, nidâyı bitirince yine gelir. Namaz için ikâmet edilince yine geri dönüp kaçar. Müezzin ikâmeti bitirince gelir, insan ile nefsi arasına sokulur, 'falan şeyi hatırla' diyerek hiç de aklında olmayan şeyleri hatırlatır durur. Ta ki kaç

214 Yavuz «Akıl», *DİA,* II, 245.
215 Çelebi, *Akılcılık* s. 28.
216 Sezen, *İslâm'ın Sosyolojik Yorumu* s. 379.
217 Sezen, *Hümanizm* s 114.
218 Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 488.
219 el-En'âm (6), 59; Hud (11), 123. Ayrıca bk. Çelebi, *a.g.e.* s. 122.
220 Bk. el-Bakara (2), 3.

rekât kıldığını bilmeyinceye kadar (kendisiyle uğraşır)"[221] hadîsini delil göstererek "Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) her emrinin zâhirinden, aklî bir yorum çıkarma zorunluluğu vardır diyenlerin görüşünün reddi"[222] sonucunu çıkarmıştır. Hz. Peygamber'in her sözünün herkes için mâkul bir yorumu olmayacağı ve bunu aramanın da şart olmadığı anlaşılmaktadır. Kur'ân ve Sünnetin var olduğu konularda akıl yürütülemez. Çünkü nas (bu örnekte sünnet), her zaman aklın bulduğu çare istikâmetinde olmayabilir. Zaten sünnetin herkesin aklına uyma zorunluluğu da yoktur. Dinde, aklın hududunu aşan, ancak ona aykırı olmayan şeyler vardır.

Diğer yandan akıl, yararlı ve zararlı olanı bilmek, iyilik ve kötülükleri tespit etmekte belirleyici ve müstakil değildir. Zira eşyanın tabiatında iyilik ve kötülüğe delâlet eden bir şey yoktur. Ancak şeriatin tesbiti ile bir şey iyi veya kötü olur. Dünyevî işlerde olsun, uhrevî işlerde olsun bu böyledir. "Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretti"[223] âyetinde görüldüğü üzere Hz. Âdem, yeryüzüne indiğinde, ona dünyanın mesâlihi öğretilmişti. Uhrevî mesâlih ise, sebeplerini va'z etme yönüyle akledilen mesâlihten çok uzaktır. İbâdetler burada örnek olarak zikredilebilir. Anlaşıldığına göre akıl, vahiy olmadan iyi olanı idrakte müstakil değildir.[224] Dolayısıyla akıl, din için çerçeve kabul edilmemiştir. Hatta peygamberler için de bu böyledir.[225]

Şeriat, aklın üzerinde mutlak hâkim konumdadır. Buradan hareketle dini meselelerde aklın hakem tutulması doğru değildir. Çünkü nâkıs, kâmile hakem olamaz.[226] Dinde ana prensip vahye uymaktır. Mutlak ve mükemmel bir bilgi kaynağı olmayan aklın, nakle hâkim olması veya naklin akla tâbi kılınması halinde vahye ihtiyaç kalmaz ve ilâhi emirler bir anlam taşımaz. İnsan bilgisi için vazgeçilmez bir kaynak olmasına rağmen

---

221 Muvatta, Nida 6; Ahmed b. Hanbel II, 313, 460, 483, 503-504, 522; Dârimî, Salât 11, 174; Buhârî, Ezan 4; Sehv 6; Bedu'l-halk 11; Müslim, Salât 18, 19; Mesâcid 83; Ebû Dâvûd, Salât 31; Nesâî, Ezan 30; Sehv 25; İbn Hıbbân, *Sahîh* I, 177.

222 İbn Hıbbân, *Sahîh* I, 176

223 el-Bakara (2), 31.

224 Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 39. Konuyla ilgili izahlar için bk. Yavuz, *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet*, s. 60

225 Şâtıbî, *a.g.e.* II, 490.

226 Şâtıbî, *a.g.e.* II, 492.

sınırlı, dış tesirlere açık ve geleceği keşfetmekten yoksun bulunan akıl, vahyin desteğine muhtaçtır.[227] Kur'ân, ancak bilenlerin akledebileceğini söyler[228] ki bu, aklın bilgiden istifade edeceğinin delilidir. Bunun için kâfirler, bilgiyi iyi kullanamamış[229] kimseler olarak değerlendirilir.

Aklın doğru bilgi ortaya koyabilmesi her zaman için mümkün değildir. İnsanoğlu, hevâ ve heves gibi duyguların tesiri altındadır. Ayrıca bulunduğu çağın zihinsel ve maddi şartlamalarına maruzdur. Diğer yandan aklın çıkarımlarının sağlam veriye dayanması gerekir. Dikkatli yapılmamış bir gözlem, yanlış algı aklı yanıltabildiği gibi doğru olmayan bir nakil de aklı yanıltıp yanlış çıkarımlara sebep olabilir ve bazı kimselerce akıl ile naklin çeliştiği şeklinde yorumlanabilir. Akıl ile naklin çatıştırılmaması gerekir. Çünkü bunlar birbirinin alternatifi değil tamamlayıcısıdırlar. Önemli bir nokta da aklın ortaya koyduğu bilgilerin mutlak ve hakikatin kendisi olduğu düşünülmemesi gerektiğidir.[230]

Aklın, eşyanın hakikatini idrak etmede kıstas olarak kullanacağı değişmez değerlere, ölçütlere ihtiyaç duyduğunu da zikretmek gerekir. Akıl, tek başına yapamaz. Mutlaka bir ışığa muhtaçtır. Bu ışık da akıl üstü olan vahiydir.[231] Ayrıca insanlığın dine olan ihtiyacını aklın karşılamasına imkan yoktur. Zira bu, aklın sahası değildir. Akıl bir şey hakkında bilgi sahibi olabilir, ancak elde edilen bilgi değer hükümleri taşımaz. Değer hükümlerinin kaynağı aşkın olmak zorundadır.[232] Sırf akla dayanan evrensel değerler koymak mümkün olmamaktadır. Mutlak varlık olmadan kurulacak değerler geçicidir ve müeyyidesi yoktur. Değerlerin kaynağı akıl değil inançtır. Aklın yetersiz kaldığı alanların varlığını ifade eden bu tesbitler, insanın aklını kullanmasına din mâni oluyor manâsına gelmemektedir.

---

227 Yavuz, «Ehl-i sünnet» *DİA* X, 529. Modernistler, moderniteye ait verilerle dînî ilke, kavram ve düşünceleri test etme yanılgısına düşmüşlerdir. Burada beşerî olan (akıl, bilim vs. modernizme özgü ölçütler) ilâhi olanın üzerinde bir yetkedir. Canatan, "Din, Gelenek ve Modernite", *Bilgi ve Hikmet,* s. 36-37.

228 el-Ankebut (29), 43.

229 Bk. el-Bakara (2), 171.

230 Çelebi, *Akılcılık* s. 56-58.

231 Erdoğan, *Sünnet* s. 37.

232 Erdoğan, *a.g.e.* s. 38.

Dinin yasakladığı şey, aklı mutlak hâkim olarak ele almak ve aklı putlaştırmaktır.[233]

A. Aklın Görevi

Vurgulayarak ifade etmek gerekir ki İslâm dini, aklı egemenliği altına alan, düşünceyi ezerek insan mantığını köleleştiren bir din değildir.[234] Meseleye, aklı dinin önünde bir konuma getirmek açısından bakılacak olursa, Allah'ın ve Resûlü'nün (sallallâhu aleyhi ve sellem) yetki alanında olan konularda aklı kullanmak yasaklanmıştır.[235] Akıl ile ispat edilebilir mânâsıyla iman meselelerinde akla başvurulmaz, çünkü şeriat bakımından şer'i işlerde akla güvenilmez.[236] Kur'ân'ın akla önem vermesi vahyi ihmal mânâsına gelmez. Şeriat, Resûl'ün dili ile olur. "Biz, bir peygamber göndermedikçe (kimseye) azap edecek değiliz"[237] âyeti burada zikredilebilir. Ayrıca Kur'ân, ihtilaflı konuların Allah'a ve Resûlü'ne arz edilmesini emreder. "Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu Allah'a ve Resûl'e götürün; bu hem hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir"[238] gibi âyetler bu konuya işaret eder ve Allah ve Resûlü bir konuda hüküm verdi mi artık tercih hakkı yoktur.[239] Ayrıca verilen hükmün akla ve mantığa aykırı olduğu iddia edilemez.[240] Aklın, teşride bir hareket hakkı olduğunu iddia eden fırkalar, Allah'ın dininde olmayanı uydurmuş olmaktadırlar.[241] Buna göre aklın belli başlı görevlerini tespit etmek mümkündür. Din meselelerinde aklın işi, kumanda karakteri taşır, vazifesi de kolayca ve felsefî tevillere (hilelere) başvurmadan kabullenip, yüklenebileceği şeylerin kendisine vazife olarak verilebileceğini bilmesidir.[242] Aklın bir başka görevi ise

---

233 Erdoğan, *a.g.e.* s. 40.
234 Sezen, *İslâm'ın Sosyolojik Yorumu,* s. 351 (Ubicini'den naklen).
235 Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 144-145.
236 İbn Haldun, *Mukaddime* II, 606.
237 el-İsrâ (17), 15.
238 en-Nisâ (4), 59. Ayrıca bk. eş-Şûra (42), 10
239 el-Ahzâb (33), 36.
240 Çelebi, *Akılcılık,* s. 75.
241 Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 303.
242 Muhammed Esed, *Yolların Ayrılış Noktası* s. 109.

naklin getirdiği kevnî ve ictimâi gerçekleri harekete geçiren ölçüleri ortaya çıkarmaktır.[243] Bilindiği gibi naklî ilimler (din), ancak onu va'z edenden nakil ve rivâyet etmek suretiyle öğrenilir. Dolayısıyla bu ilimlerin esas ve usûlleri öğrenilirken akla dayanılmaz, ancak meselelerin dal ve budaklarını asıllara bağlamak hususunda aklın yardımına başvurulur. Cereyân eden hâdiselerle ilgili olan hükümler için şeriatı va'z edenden nakil ve rivâyet edilen haberlere (âyet ve hadîslere) başvurulur. Naklî olan ilimlerin her birinin temel ve dayanağı, Kur'ân, hadîs ve sünnetlerden ibaret olan şer'i delillerdir. Hâdiseler, âyet ve hadîslerdeki hüküm ve kaidelerle mukayese edilerek kıyas yoluyla halledilir.[244] Buna göre akıl; re'y ve istinbat yapacaktır ve bu nefsin hevasına uymak değildir. Akıl, vahyin ışığında ilerlemelidir.[245]

Aklın alanı vardır. Onun özgürlüğü, kendisine özgü alanda becerisini ortaya koyabilmededir. Ne kendi sınırlarını aşan ve gayba taş atan bir akıl, ne de hevâ ve heveslerin zebunu olmuş bir akıl istenmektedir. Aksine alanını iyi bilen, vahiyce belirlenmiş hedefe insanları ulaştırabilecek her türlü faaliyeti gösteren bir akıl istenmektedir. Aklın görevi budur. Akıl üstü alanlarda kendini yormasına ne imkân ne de ihtiyaç vardır.[246]

İslam şeriatı, bilgi edinme yollarının (duyular, haber-i sadık, akıl) her birini kendi alanına tahsis etmektedir. Buna göre akıl yoluyla bilinebilecek şeylerde akıl, nakil ile bilinebilecek şeylerde haber-i sadık esastır. Bunlardan birinin diğerinin yerine ikamesine imkan ve gerek yoktur.[247] Vahyin anlaşılması, yorumlanması akıl ile olacaktır. Bunlar birbirine rakip değildir, aksine birbirini tamamlarlar. Vahiy yol gösterir. Akıl, bu yolculuğu gerçekleştiren araçtır.[248] Akıl, daha çok dünyaya ait diye algılanır. Fakat akıl, akıl dışı ve akıl üstü ile irtibat halindedir. Akıl dışı, akıl üstü, akla zıtlık akılla anlaşılır. Akıl, iki dünya arasında köprüdür. Din; akla, duyguya

---

243 Ahmed Kemal Ebu'l-Mecd, "Vazifetu's Sünne", es-Sünnetün'n-Nebeviyye ve Menhecuha fî Binâi'l-Ma'rife ve'l-Hadâra adlı sempozyumda sunulan tebliğ, II, 770.

244 İbn Haldun, *Mukaddime* II, 455-456.

245 Erdoğan, *Sünnet* s. 40.

246 Erdoğan, *a.g.e.* s. 38.

247 Erdoğan, *Sünnet* s. 40.

248 Erdoğan, *a.g.e.* s. 41.

insanın bütün niteliklerine hitab eder.[249] Akıl ve nas arasında bir çekişme varmış gibi takdim edilmeye çalışılsa da insan eli değmemiş, tahrife uğramamış İslâm dininde şer'î deliller, aklî prensiplere ters düşmez. Haberler, insanın aklıyla idrâk edebileceği şeyleri getirir.[250] Zira din insan içindir. Şer'î deliller, mükelleflerin akıllarınca kabul edilsinler diye getirilmişlerdir. Böylece insanlar onların gerekleriyle amel edeceklerdir. Deliller, akla ters düşseydi, onlarla amel etmek bir yana akıl, onları kabul dahi etmezdi. Deliller, akli prensiplere ters düşseydi, mükellef aklının almadığı bir şeyi tasdikle mükellef tutulmuş olurdu. Takat üstü bu yükümlülük ise bâtıldır. Yükümlülüğün dayanağı akıldır. Akıl ortadan kalkınca yükümlülük de olmaz.[251] Akıl, dinin esaslarının hayata geçirilmesi için gereklidir.

Akıl, insanın yolunu şaşırmasına mâni olduğu gibi onu doğru yolda tutan bir yetenek olarak da özellik göstermektedir. Kur'ân'ı Kerim'de birçok âyette, doğru yoldan sapmış kişiler akıllarını kullanmayanlar olarak tanıtılmaktadır.[252] "Akıllı kişi nefsine hâkim olan, ölümden sonrası için çalışandır"[253] hadisinde de aklın bu görevine işaret edilmektedir. Binaenaleyh aklın, insanı helâke götüren hevâyı engelleme vazifesi vardır. Cafer b. Muhammed'in "Kim aklına itaat ederse aklı onu korur ve irşad eder. Kim hevasına meylederse, hevâsı onu helâk eder"[254] sözü de aklın doğru yerde kullanımını anlatmaktadır.

Dinî meselelerde nakil öne alınır ve metbû kılınır; akıl ise geri alınır ve tâbî kabul edilir. İnceleme ve neticeye varma sırasında akıl, ancak naklin müsaadesi ölçüsünde katkıda bulunur. Eğer aklın, naklin ötesine geçmesi câiz olursa o zaman naklin akıl için belirlemiş olduğu sınır anlamsız kalır. Oysa ki olması gereken; naklin, akla bir sınır belirlemiş olmasıdır. Aklın bu sınırı aşması câiz olunca, bu sınırın bir anlamı kalmaz. Böylesi bir durum ise şeriatte bâtıldır. Bâtıl bir neticeye götüren şey de bâtıldır.[255]

---

249 Sezen, *İslâm'ın Sosyolojik Yorumu* s. 183.
250 Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 488.
251 Şatıbî, *Muvafakat* III, 22-23.
252 Topçu, *İnsan Psikolojisi* s. 150.
253 Tirmizi, Kıyamet 25; İbn Mâce, Zühd 31.
254 Beyhaki, *Şuabu'l-iman* IV, 163.
255 Şâtıbî, *Muvâfakât* I, 78.

B. Aklın Kullanımı

Akılla ve dindeki yeri ile ilgili pek çok bilgi bulunmaktadır. Ancak dinin ilk uygulayıcıları olan sahâbîlerin -özellikle sünnet çerçevesinde- konuya bakışını incelemenin faydalı olacağı muhakkaktır. Onlar da her insan gibi akıllarını kullanıyorlardı. Ama akılları nass ile çatışmıyordu. Sahâbîler, bir konuda sünnet varsa sünnete uyup, Hz. Peygamber'in uygun gördüğünün veya tebliğ ettiğinin doğruluğuna inanıyorlardı. Sahâbîler arasında sünnete teslimiyetin önde gelen örneklerinden Abdullah b. Ömer, şöyle tanıtılmıştır: "O, Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) emrine, âsârına, haline tâbi olurdu, buna özen gösterirdi, bu ihtimamından dolayı aklına zulmederdi (haksızlık ederdi)."[256] Sahâbîler, akıllarını sünnete tâbi kıldıklarını bizzat kendileri açıklamaktadırlar. Hz. Ali "Eğer din akılla (re'y) olsaydı, ayağın altına meshetmek üstüne meshetmekten daha uygun olurdu. Halbuki Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) mestlerinin üstüne meshetti" demiştir.[257] Başka bir rivâyette ise Hz. Ali, "Ben Resûlullah'ı (sallallâhu aleyhi ve sellem) ayaklarının (mest) üzerini yıkarken görmeseydim, altının, üzerinden çok yıkanması gerektiği görüşünde olurdum"[258] diyerek aklına önce bu durumun zıddının geldiğini belirtmiştir. Ancak Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) söz konusu ise o iş öyledir ve akıl yürütme geçersizdir. Bazı tasarruflarında sünnetin dışına çıktığı zan ve iddia edilen Hz. Ömer, aslında sünnete bağlılıkta kendi aklını ve samimi düşüncesini bir kenara koyan uygulamalarda bulunmuştur. Meselâ, Hacer-i Esved'i öperken "Vallahi seni öpüyorum, senin bir taş olduğunu, zarar ve fayda vermediğini de pekâlâ biliyorum. Eğer Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) seni öptüğünü görmüş olmasaydım, seni öpmezdim"[259] diyerek akıl yürütmenin geçerli olmadığı bir saha bulunduğuna işaret etmiştir. Aynı şekilde Hz. Ömer, "Halanın durumu hayrete değer. Zîra vâris olamadığı halde kendisine vâris olunuyor"[260] diyerek hikmetini bilmediği halde nassa itiraz etmemiş,

[256] Fesevî, *Tarih* I, 491. Mevlanâ'nın "Mustafa'nın (sallallâhu aleyhi ve sellem) önünde aklı kurban edin" (Mesnevi, IV, 115) sözü de burada zikredilebilir.
[257] Ebû Dâvûd, Tahâret 63.
[258] Abdurrezzâk, *Musannef* I, 19-20; Dârimî, Tahâret 43; Ebû Dâvûd, Tahâret 63.
[259] Müslim, Hac 250.
[260] Muvatta, Ferâiz 9.

re'y ve kıyas yoluna gitmemiştir. Sahâbenin bu konudaki metodu ilk etapta akıl yürütmeden sünneti almaktır. Onlar, kendilerinden sonrakilere de aynı anlayışı vermeye çalışmışlar,[261] bu suretle dine uygun yaklaşım tarzını göstermişlerdir.

Sahâbîler, bir meseleyi akılla değerlendirmenin her zaman isabetli sonuca götürmeyebileceğini Hz. Peygamber'den öğrenmişlerdi. Hz. Âişe, hicâb âyeti indikten sonra süt amcasının yanına girmesinin doğru olup olmadığını Resûlullah'a (sallallâhu aleyhi ve sellem) sormuş. O da (sallallâhu aleyhi ve sellem) "O senin amcandır. Yanına girmesine izin ver" buyurunca Hz. Âişe, "Beni kadın emzirdi, erkek emzirmedi" diyerek akıl yürütmüş, ancak Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), "Eli toprak olası, o senin amcandır, yanına girsin" buyurmuştur.[262] Sünnet karşısında kıyas, geçersiz olmuştur. Sahabîler de bu doğrultuda hareket etmişlerdir. Onlar, sünnet varken kıyas yapılmasını tepkiyle karşılıyorlardı. Şureyh'e (v. 78/697) parmakların diyeti sorulduğunda o, her parmak için onar (deve) olduğunu söylemiş. Soru soran, serçe parmağıyla baş parmağın bir mi olduğunu söyleyince, Şureyh "Allah, Allah! Kulağınla elin bir mi? Çünkü kulağı saç, başlık ve sarık örter (yani koptuğu görülmez). Kulak için yarım diyet, el için de yarım diyet vardır. Yazıklar olsun sana! Muhakkak ki sünnet sizin kıyasınızı geçmiştir. Binaenaleyh (sünnete) uy, bid'at işleme! Zira sen "eser"e (yani Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve sahâbeden gelen esaslara) tutunduğun sürece sapıtmazsın" demiştir.[263] Şureyh, burada

261 Vereceğimiz örnekte Abdullah b. Ömer, önce sünneti bildirmiş sonra konunun teferruatını anlatmıştır. "Bir adam, İbn Ömer'e 'hurma ile kuru üzüm (veya incir) suyu karıştırılır mı?' diye sordu. İbn Ömer, 'hayır' dedi. Adam 'niye?' dedi. İbn Ömer: 'Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) onu yasakladı' dedi. Adam: 'Niçin?' dedi. İbn Ömer şöyle cevap verdi: 'Bir adam sarhoş oldu. Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) ona had uyguladı. Sonra içtiği şeyin ne olduğuna bakmayı emretti. O, hurma ve üzümmüş. Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) hurma ve üzümün karıştırılmasını yasakladı ve "bunlardan her biri tek başına yeter! buyurdu." Abdurrezzâk, *Musannef* IX, 213.

262 Muvatta, Radâ 2; Ahmed b. Hanbel VI, 33, 36-37, 38, 194, 217, 271; Dârimî, Nikâh 48; Buhârî, Edeb 93; Tefsîr 33/9; Nikâh 117; Müslim, Radâ 4; İbn Mâce, Nikâh 38; Ebû Dâvûd, Nikâh 7; Tirmizî, Radâ 2.

263 Dârimî, Mukaddime 22. Aynı tavrı tâbiîler ve sonraki âlimler de göstermişlerdir. Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* IX, 394-395; Dârimî, Mukaddime 22.

önemli bir noktayı öğretmek istemiştir. Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) açıkladığı konularda fikir yürütmek gereksizdir. Aksi halde bid'at işlenmiş olur. Nitekim şeriatte ihdâs sebeplerinden biri de akla hüsn-i zan beslemek olarak görülmüştür.[264]

Sahabilerin anlayışını şöyle özetlemek mümkündür. Hz. Peygamber'in bir işi yapmış olmasını, başlı başına hikmet olarak kabul ediyorlardı. O'nun her yaptığında, her emrinde bir hikmet var diye düşünüyorlardı. Dolayısıyla emir ve yasakların illet ve hikmetini ille de araştırma ihtiyacı duymuyorlardı. Bunun için sahabîler, sünnette tasarrufa gitmemişlerdir. Böylece sünnete kendi görüşlerinin karışmasını önlemişlerdir.[265] Nitekim Abdullah b. Ömer, Kur'ân'da sefer namazını bulamadığını söyleyen bir kimseye "Bak, biz hiçbir şeyi bilmezken Allah, Muhammed'i bize peygamber olarak gönderdi. Bu sebeple biz, Muhammed'i neyi nasıl yaparken görmüşsek onu öylece yaparız" demiştir.[266] Bu ifade, ibadetlerdeki hikmetleri kendi akıllarınca tayin edip akıllarına göre ibadetlerde değişiklik yapmaya kalkışacaklara yeterli bir cevaptır.[267]

C. Aklı, Nassın Önüne Almanın Zararları

İnsanoğlu, yetersizliğine rağmen aklına fazlasıyla güvenmiş ve yanılgıya düşmüştür. Aklın yanlış yerde kullanılmasına Kur'ân şöyle işaret eder: "Allah; bahîra, sâibe, vasîle ve hâm diye bir şeyi (meşru) kılmamıştır. Fakat kâfirler yalan yere Allah'a iftira etmektedirler ve onların çoğunun da kafaları çalışmaz."[268] Bu âyette, kendi akıllarına göre prensipler koyanların aslında akıllarının çalışmadığı açıkça belirtilmiş, aklı her şeyin önüne geçirenler ve dinî meselelerde sadece kendi aklına uyanlar yerilmiştir. Çünkü aklı bu biçimde kullanmanın bazı olumsuz sonuçları olacağı

---

264 Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 470.

265 Sahabilerin sünnetteki hikmetle ilgili anlayışları için bk. Uraler, *Sünnete Bağlılık* s. 175-194; 322-328.

266 Muvatta, Sefer 7; Abdurrezzak, *Musannef* II, 518; Ahmed b. Hanbel II, 65-66.

267 Konuyla ilgili gibi pek çok değerlendirme bulunmaktadır. Meselâ, İmam Şâfiî, Hz. Peygamber'in emir ve yasaklarının te'vilini doğru bulmamaktadır. (Bk. *Risâle,* s. 149)

268 el-Mâide (5), 103.

muhakkaktır. Muselâ; akıl, dine/şeriate tâbi olmazsa, geriye hevâ ve istekler kalır.[269] Daha önce de geçtiği gibi ehl-i hevânın sünnete yaklaşımları açısından bakarsak onlar akıllarını şâri' yaptıkları için Nebi'den (sallallâhu aleyhi ve sellem) gelen sahîh haberlere sû-i zân, kendi fâsid görüşlerine ise hüsn-i zan göstermişlerdir.[270] Hevâyı tanrı edinmeye kadar varan bu anlayışın sebebi, aklın putlaştırılması ve insanın kendi kendisine yeterli olduğu inancının bir tezahüründen başka bir şey değildir.[271]

İslâm âlimleri, aklın yanlış yerlerde kullanıldığında yol açacağı zararları önlemek için gayret göstermişlerdir. Meselâ, Ahmed b. Hanbel, aklı nakilden üstün tutan ve akâid meselelerini, dolayısıyla metafiziği akılda çözmeye çalışan bid'atçıların kullandığı metodu reddetmiştir.[272] Çünkü bid'atçılar, aklı mücerred olarak hakem tutarlar. Tahsîn ve takbîh (iyi ve kötü olanın belirlenmesi) konusunda şeriatle aklı ortak kılarlar. Bu suretle Kitab ve sünnete itiraz ederek savaş açmış olurlar. Naslarda teâruz ve ihtilâf var, naslar akla aykırı, ifadeler bozuk diye ehil olmadıkları halde bazı bahaneler ileri sürerler.[273] Halbuki Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) açıkladığı konularda fikir yürütmek gereksizdir. Hevâ gibi akıl da bid'ata sebep olması yönüyle kınanmış olmaktadır. Çünkü sünnetin aksi bid'attir.

Mutezile'de olduğu gibi aklı her konuda bilgi kaynağı ve nakil karşısında hakem olarak görmek nasları sıkça tevile sebep olmuştur.[274] Selef âlimlerine göre akılla nakil arasında bir çatışma olmadığı için nakli aklın verileri doğrultusunda değiştirmeye gerek yoktur.[275] Çatışma olduğunu ileri sürenler, bu suretle nakli değiştirmekte ve kendi akıllarına uydurmaktadırlar. Ancak burada üzerinde durulması gereken çok önemli bir nokta bulunmaktadır: Kimin aklına uyulacak, kimin aklı güvenilirdir, kimin aklı her zaman doğruyu bulur?

---

269 Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 39. Kur'ân-ı Kerim'de bunun sapıklık olduğu bildirilmektedir. Bk. el-Mâide (5), 103; el-En'âm (6) 140, 143, 144; el-Kehf (18), 28; el-Kasas (28), 50; Sâd (38), 26; el-Câsiye (45), 23.

270 Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 399.

271 Erdoğan, *Sünnet* s. 39.

272 Yavuz, «Ahmed b. Hanbel» *DİA,* II, 83.

273 Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 454.

274 Bk. Çelebi, *Akılcılık,* s. 27-28.

275 Yavuz «Akıl», *DİA,* II, 245; Yavuz , *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet* s. 61.

Ümmetin gruplara ayrılması ve bölünmesi de her grubun kendi aklını beğenmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu durum, şu hadiste haber verilmiştir: "Ey ashâbım, sizden sonra yaşayacak olanlar pek çok fikir ayrılıklarına şahit olacaklardır. Size benim yolumu ve halifelerimin yolunu tutmanızı tavsiye ederim. Din adına uydurulmuş bid'at işlerden sakının. Çünkü (din adına) sonradan uydurulmuş her yenilik bir bid'attır. Her bid'at de dalâlete sürükleyicidir."[276]

Temas edilmesi gereken bir başka nokta da akla sınırsız yetki tanınması halinde onun, tâbi olmayı değil metbu olmayı tercih edeceğidir. Bu sebeple aklın engel haline gelmemesi için aklı kendi sınırları içinde kalmaya razı etmek veya ona göre eğitmek gerekir. Her şeyi akılla çözmeye çalışan bir tavır isabetli değildir. Zira akla fazlasıyla güvenmek, insanı ilah konumuna getirmekle sonuçlanır.[277]

Aklı kullanmaktan öte bir tavır olan aklileşme,[278] din ile dünya ayırımı düşüncesini doğurmuş ve iman ile aklı karşı karşıya getirmiştir. Buna göre iman; meçhul, karanlık bir alana aittir. Akıl; belirli ve aydınlık bir alandır. Din, gerilik sebebidir. Çünkü iman, akıldan geridedir. Akla göre din; iptidai, psikolojik bir tavırdır.[279]

Bütün bunlardan sonra şöyle bir sonuca gidilebilir: Bilgi kaynağı olması açısından bakıldığında vahiy, diğerlerinden önceliklidir. İbn Sina, konuyu felsefe ile ilgilendirdikten sonra şunları söylemiştir: Dînî ve vahyî bilgiler için kesinlik söz konusudur. Vahyî bilgi getiren Nebî (sallallâhu aleyhi ve sellem), insanlık mertebeleri içerisinde en üst kemali ifade eden nübüvvet makamında bulunmaktadır ve ondaki yüksek derecedeki sezgi (hads) yeteneği onun faal akılla mükemmel bir ittisal kurmasını sağlayarak doğrudan

---

[276] Ebû Dâvûd, Sünnet 5.

[277] Bk. Sezen, *Hümanizm* s 48-49, 79. Yazar, özellikle Batı'da konunun tarihî seyrini inceler. Dikkat çeken tesbitlerinden bazılarını nakletmek faydalı olacaktır. "Hümanizm, dini akla irca ederek birleştirmeye çalışmıştır. Hümanistler gruplara ayrılır. Deistler sırf nazari olarak Allah'ın varlığına inanırlar. Onlar için aklın yargısı yeterlidir. Eğer din varsa ve olacaksa bu tabiî din, akıl dini olmalıdır. Tarihî dinler, dinin özünü zedelemişlerdir, akla ters düşmüşlerdir."

[278] Sezen, *İslâm'ın Sosyolojik Yorumu* s. 373.

[279] Sezen, *Hümanizm* s. 144.

bilgi almasını temin etmektedir. O halde Allah Teâlâ'dan peygamberin kalbine feyezan eden vahyî bilginin kesin olduğundan şüphe etmek mümkün değildir. Allah Teâlâ'dan yanlış bir bilginin gelmesi söz konusu olamaz.[280] Konuyu sünnetle ilgilendirerek açıklamaya devam edersek şunu söyleyebiliriz. Sünnet, birçok özelliğinin yanı sıra Hz. Peygamber'in aklını da temsil etmektedir. Sünnete uyan Nebevî akla uymuş olmaktadır. Peygamber Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem), saf İslâm aklını temsil eder. Yanlışsız ve eksiksiz İslâmî zihniyet ve dünya görüşü sadece Resûlullah'ta (sallallâhu aleyhi ve sellem) gerçekleşmiştir. Onun için Hz. Peygamber'in teşri' hakkı vardır. Diğer insanların ise ictihad hakkı vardır. Müslümanlar, ictihadlarında âyet ve hadisleri esas alırlarsa isâbet ederler. Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) örnek alındığında, İslâm'a uygun zihniyet ve dünya görüşüne, yaşayışına ulaşılır, gide gide Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) anlayışına varılır. Sünnete uyan Nebevî akla uymuş olmaktadır.

Akılla ilgili problemlerin doğuşunun, nasların hikmetlerini bilmemekten kaynaklanan bir yönü bulunmaktadır. Oysa sünnet, sâbit bulunan şer'î bir hükmün ifâsını, o hükmün içermiş olduğu maslahatı bilmeye bağlanmasının helâl olmayacağını da ortaya koymuştur. Çünkü insanlardan pek çoğunun aklı, hükümlerin içermiş olduğu maslahatların pek çoğunu yalnız başına kavrayabilecek düzeyde değildir. Bu yüzden Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem), akıldan daha güvenilir olduğunu göz önüne almak gerekir.[281] Diğer yandan peygamberlerin insanların en akıllıları olduğundan[282] da burada söz edilebilir. Şer'î ilimler ilâhi olan nurlardan istifade ettiği için şeriat sahibinin yani Hz. Peygamber'in delil ve bilgisinin ihatası, akla dayanan delil ve incelemeden çok geniştir. Vahyî bilgi aklî bilgiden üstündür. Çünkü veciz, açık-seçik, kapsamlı ve kestirmedir. Dolayısıyla dinin getirdiği delil ve bilgiler, zayıf olan nazarî delillerden üstün ve onları ihata etmiş olduğu için nazarî deliller çerçevesi içine girmez.[283]

[280] Bk. Alper, *Akıl-Vahiy* s. 221.
[281] Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa* I, 16-17.
[282] Yavuz, "Akıl" *DİA,* II, 245.
[283] İbn Haldun, *Mukaddime* II, 607; Alper, *Akıl-Vahiy* s. 217.

Akıl, din için muhatap kabul edilmiş ama "çerçeve" kabul edilmemiştir. Dinin emir ve yasaklarının doğru ve uygulanabilir olduğuna inanmak akıllı olmanın bir sonucudur. Akıl ne kadar iyi kullanılırsa kullanılsın âyet ve hadîse itibar etmeden İslâmî bir çizgiye ulaşılamaz. Varılan netice İslâm dışı olmuş olur. Müslüman aklı, gayr-i müslim aklı diye bir ayırımın varlığından söz etmek gerekmektedir. Dinle ilgili konularda bu gerçek gözardı edilmemelidir. Meselâ, moderniteye ait verilerle dînî ilke, kavram ve düşünceleri test etmek, konuya, müslüman aklı ile yaklaşım değildir. Burada beşerî olan (akıl, bilim vs. modernizme özgü ölçütler), ilâhi olanın üzerinde bir yetkidir.[284] Müslüman'ın görevi Allah'ın ihsanı olan ilâhi ilimleri, kendi idrak ve bilgisine tercih etmektir. Bu ilâhi bilgilerle aklî deliller birbirine uymaz gibi göründüğünde ilâhî olanın doğruluğundan şüphe etmemek gerekir.[285]

Naklin açıklanması ve anlaşılması için aklın tefekkürüne ihtiyaç bulunduğu bir gerçektir ve bu noktaya itiraz edilmemektedir. Gazzali'ye göre Allah'ı, Peygamber'i ve şeriati bilip tasdik etmemizi mümkün kılan akıl küçümsenemez, ancak akıl vehim, hayal, gazap ve şehvet gibi yanıltıcı duyguların tesirine de maruzdur. Bütün dinî gerçekleri idrak etmekte yeterli değildir. Mutlak gerçeği kuşatabilecek ve bütün sınırlarını çizebilecek bir mükemmellikte değildir. Bunun için akıl, sınırlı bir bilgi kaynağıdır. Akıl, naklin önüne geçemez.[286]

IV. BATIL RE'Y/ZORLAMA KIYAS

Dinde, heveslerin egemenliğine götüren rey, sünnetin zıddı olarak kabul edilmiş[287] ve bu sebeple sünnete engel olan etkenlerden biri sayılmıştır. Rey; kişinin şer'î meselelerde görüşüne göre hareket etmesi, görüşünü naklin önüne almasıdır. Bunun için rey, İslâmî literatürde olumsuz olarak

---

284 Bk. Kadir Canatan, "Din, Gelenek ve Modernite", *Bilgi ve Hikmet,* s. 36-37.

285 Bk. İbn Haldun, *Mukaddime* II, 607.

286 Yavuz, "Akıl" *DİA,* II, 245.

287 Bk. Ahmed Kemal Ebu'l-Mecd, "Vazifetu's-Sünne", es-Sünnetün'n-Nebeviyye ve Menhecuha fî Binâi'l-Ma'rife ve'l-Hadâra adlı sempozyumda sunulan tebliğ, II, 758.

kullanılmıştır.[288] Dinî meselelerde hiçbir asla dayanmayan mücerred reyin bir uzantısı olan zorlama kıyas ve zan ile söz söylemek de aynı başlık altında zikredilebilir.

Âlimler, hadislerde geçen reyden kastedilenin ne olduğu konusunda çeşitli izahlarda bulunmuşlardır. Bir grup, sünnete muhalif olan bid'atçının reyinin kastedildiğini söylemişler ve bu bidatçıların, Resûlullah'tan (sallallâhu aleyhi ve sellem) geldiği sâbit olan hadîsleri reddedip[289] kendi reyleriyle amel ettiklerini söylemişlerdir. Bir diğer grup, aslında bid'atın hepsinin reyden kaynaklandığını ve bunun da şeriatten çıkmak olduğunu söylemiştir.[290] Buna göre bir Müslüman'ın, sünnet varken onu yok sayarak kendi görüşüne göre hareket etmesi dine aykırı, din dışı bir davranıştır. Bir başka tanımlamaya göre ise rey, dinin şer'i ahkâmında istihsan[291] ve zanlarla hükmetmektir, demogoji ile meşgul olmaktır. Bir olay vuku bulmadan akıl yürütmektir.[292] Bilgi kaynağı açısından baktığımızda İslâm dinine göre kesin bilgi, Allah ve Resûlü'nden gelen bilgidir. Bunun dışında dinin hükümlerinde naslara dayanmadan bazı neticeler çıkarmak ve nasların hikmetlerini kendine göre yorumlamak zandan öteye geçmez. Aynı şekilde muhayyerliği şer'î bir delille sâbit olmayan mutlakları takyîd

---

288 Re'y kelimesi Arap dilinde aslında olumlu bir anlam taşır ve hevâ kelimesinin zıddı olarak kişinin doğruya ulaşma amacıyla düşünerek iyi niyetle elde ettiği görüşü ifade eder. Bk. Kılıçer, «Ehl-i rey», *DİA* X, 521.

289 Rü'yeti, kabir azabını reddetmek gibi.

290 Şatıbî, *İ'tisâm* I, 76-77; İbn Abdilber, *Câmi* II, 138.

291 Dihlevî de Şâtıbî gibi «istihsan»ı, dini tahrif eden sebeplerden biri saymıştır. Nas varken reyini kullananların durumlarını şöyle ifade etmiştir: «Reyini kullanan kişi, Allah Teâlâ'nın her hikmet için uygun bir mahal (mazinne) kıldığını görür, O'nun nasıl teşrî'de bulunduğunu müşahede eder. Bunun sonucunda hikmet-i teşrî ile ilgili hikmetlerden bir kısmını elde eder, kendisini bir şey zannederek, aklınca maslahat gördüğü şeyleri hükümleştirmeye koyulur. Vaktiyle Yahudiler, Allah Teâlâ'nın hadleri (cezaları), insanların ıslahına yönelik olmak üzere günahlardan caydırıcı mahiyette koymuş olduğunu görmüşler, recmin ise, insanlar arasında ihtilaflara ve birbirini öldürmelere sebebiyet verdiğini, maksadı gerçekleştirmenin ötesinde büyük fitne ve fesada müncer olduğunu düşünmüşler ve recimden vazgeçerek, zina eden kimselerin yüzlerinin ve vücutlarının karalanarak teşhir edilmesini güzel bulmuşlardı. Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), bunun bir tahrif ve bizzat Allah'ın, Tevrât'ta koymuş olduğu ilâhi hükmün, görüşlerine dayanarak atılması olduğunu açıklamıştır.» Bk. *Hüccetullâhi'l-bâliğa* I, 442-443.

292 Şatıbî, *a.g.e.* I, 76-77.

etmek teşri'de reydir[293] ve bu, dinde kanun koymak demektir. Bir konuda sünnetin belirlemediği herhangi bir sebep belirlemek de meşru kabul edilmemiştir. Çünkü sebepleri koymak Şâri'in yetkisindedir, mükellefin değildir. Mükellefin bunu bir sebep zikrederek sünnet kabul etmesi şeriate dayanmayan mücerred bir reydir ve bu, bid'at olur.[294] Dolayısıyla bir kimsenin sünnetleri bir kenara atarak görüş imalinde bulunması, bid'at ve dalâlet olarak nitelenmiştir.[295]

Reyin; ümmetin inanç ve yaşayışına aykırı görüş ve yorumları ortaya çıkarması üzerine rey, memdûh ve mezmûm olarak ikiye ayrılmış, rey ve ehl-i rey tâbiri kınama ve tenkit anlamı taşımıştır.[296] "Memdûh rey", İslâm'ın ruhuna uygun olup ciddi bir araştırma ve kafa yorma ürünü olan reydir. "Mezmûm rey" ise, indî reydir.[297] Ebû Ubeyde'nin "Sahabe ve tâbiînin büyüklerinden gelen bilgiler, ilm-i mevrustur. Onlardan sonrakilerin ihdas ettikleri ise mezmumdur"[298] şeklindeki ayırımı da Hz. Peygamber'in reyinin de dahil olduğu sünnet ile diğer insanların reylerinin farkına işaret etmektedir. Selef âlimleri de ilmi ve reyi birbirinden ayırmışlar ve sünnete ilim, onun dışındakilere rey demişlerdir.[299] Dolayısıyla reyi, kullanıldığı alanlara göre sınıflandırmak daha isabetli olacaktır. İtikâdî konularda rey, sünnetin zıddı olan bid'atla eş anlamlıdır. Fıkhî mânâda rey, hakkında hüküm bulunmayan konularda ictihad etmektir.[300] Buna göre inanç konularında rey yasaklanmakta ancak uygulamada açık bir hüküm bulunmadığı zaman rey kullanılmaktadır.

---

293 Şâtıbî, *a.g.e.* I, 254.

294 Şâtıbî, *a.g.e.* I, 256.

295 Şâtıbî, *a.g.e.* II, 498. Şatıbî'nin konu ile ilgili bir izahı, önemine binaen burada zikredilebilir. "Diğer amellerin, o asıldan çıktığı meselelere taalluk eden bid'atleri işleyenlerin hiçbir ameli kabul edilmez. Haber-i vâhid'i mutlak olarak inkâr etme bid'atı gibi. Halbuki teklifin çoğu haber-i vâhide mebnidir. Sünnetin çoğu haber-i vâhiddir. Mütevâtir nâdirdir. Sünnet beyân edicidir. Haber-i vâhid'i bir kenara atan re'yini kullanır ki bu bid'atın ta kendisidir." (*İ'tisâm* I, 81.)

296 Kılıçer, «Ehl-i rey», *DİA* X, 521.

297 Şener, Kıyas s. 51.

298 İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* XV, 224.

299 İbn Hacer, *a.g.e.* XV, 224.

300 Bk. Özşenel, *Ehl-i Rey-Ehl-i Hadis Yaklaşımları* s. 54.

Kur'ân-ı Kerîm'e ve sünnete bakıldığında, bu iki kaynaktan birine dayanmayan rey tenkit edilmiş, ancak bu asıllara dayanan reye izin verilmiştir. Dolayısıyla reyin kullanılacağı alan da belirlenmiştir. Reye müracaatın mümkün olmadığı yerlerden ilki ve en önemlisi ibadetlerdir. Kur'ân'da "Arafat'tan ayrılıp akın ettiğinizde Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin ve O'nu, size gösterdiği şekilde anın"[301] buyurulmuş, kişinin kendi istediği şekilde değil, gösterildiği şekilde ibadet etmesi istenmiştir. Hz. Peygamber'e de "Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana Kitab'ı hak ile indirdik"[302] buyurulmak suretiyle bir asla dayanarak hükmetmesi emredilmiştir. Hz. Ömer, âyetteki "Allah'ın sana gösterdiği şekilde" ifadesi ile kastedilenin vahiy olduğunu söylemiştir.[303] Buna göre Hz. Peygamber, hükümlerinde vahye istinat ediyordu. Diğer insanların da hareket noktası Kitab ve Sünnet olmalıydı. "Rabbinizden size indirilene (Kur'ân'a) uyun. O'nu bırakıp da başka dostların peşinden gitmeyin"[304] âyetinde, tâbi olunacak şeyin Kitab ve sünnet olduğu ifade edilmiştir. Aynı zamanda bu âyet, nas olan konularda görüşleri terk etmek gerektiğine de delil gösterilmiştir.[305] Yine Kitab yanında sünnete de tâbi olmayı tavsiye eden "Resûl size neyi verdiyse alın"[306] âyeti başta olmak üzere pek çok âyet ve hadîs bulunmakta ve bunlar; dînî meselelerin her alanında reyin yeri olmadığına delil kabul edilmektedir.[307]

Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) de mücerred reye müracaatı tenkit etmiştir. O (sallallâhu aleyhi ve sellem), reyin kullanılamayacağı yerlerden ilki olarak âyetlerin tefsirini zikretmiş ve bu alanda keyfîliği yasaklamıştır. Kur'ân hakkında reyi ile söz söyleyenlerin cehennemdeki yerlerine hazırlanmalarını haber vermiş[308] ve "Kim Allah'ın Kitabı'nda reyiyle hükme-

---

301 el-Bakara (2), 198.
302 en-Nisâ (4), 105.
303 Elmalılı, *Hak Dini* III, 1457.
304 el-A'râf (7), 3.
305 Kurtubî IV, 2597.
306 el-Haşr (59), 7.
307 Şevkânî II, 188. Sünnete tâbi olmak gerektiğine dair âyet ve hadisler için bk. Uraler, *Sünnete Bağlılık* s. 45-77.
308 Ahmed b. Hanbel I, 233, 323.

derse isâbet etse bile hata etmiş olur" buyurmuş,[309] konunun ciddiyetini ve önemini belirtmiştir. Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), uygulamalarında da bu tavrı göstermiştir. Muaz b. Cebel'in Yemen'e giderken Kitab ve Sünnetle hükmedeceğini, onlarda bulamazsa reyle hükmedeceğini söylemesini onaylamıştır.[310] Ancak hadisin başka bir rivayetine göre Muâz b. Cebel'in ictihât etmesine izin vermiş, reyi ile hükmetmesini yasaklamıştır. "Sakın bildiğinden başka bir şeyle hüküm verme ve mes'eleleri halletme. Eğer bir konuda müşkilin olursa onu aydınlığa kavuşturuncaya kadar bekle veya o konu hakkında bana mektup yaz" buyurmuştur.[311] Hz. Peygamber burada ictihât ile rey farkını göstermiş ve reye izin vermemiştir.

"Bu ümmet bir süre Allah'ın Kitab'ı ve Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) sünnetiyle amel edecek, sonra rey ile amel edecek. Bunu yaptıklarında muhakkak dalâlete düşerler"[312] hadîsinde ise Hz. Peygamber, Kitab ve sünnetin terk edilip reye yer verileceğinin haberini vermekte ve bunun da kimler eliyle gerçekleşeceğini şöyle bildirmektedir: "Allah ilmi insanların hafızalarından silip unutturmak suretiyle zorla çekip almaz. Fakat ilim adamlarını bilgileriyle birlikte ortadan kaldırmak suretiyle ilmi de kaldırır. Sonunda ortada hiçbir âlim bırakmaz. İnsanlar, bir kısım cahilleri kendilerine lider edinirler. Onlara birtakım meseleler sorulur. Onlar da bilmedikleri halde fetva verirler. Neticede hem kendileri sapar hem de başkalarını saptırırlar."[313] Hadise göre reyleriyle fetvâ verenler aslında cahillerdir. Reylerini ölçü alanlar, cahilliklerini göstermektedirler ama bunun farkında değillerdir. "Kişiye cehâlet olarak reyini beğenmesi yeter"[314] hadisi de aynı konuya işaret etmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm ve hadîsler, dînî meselelerde, mücerred reye tâbi olmanın yanında, hiçbir dînî esasa dayanmayan kişisel arzu ve görüş ile

309 Ebû Dâvûd, İlim 5; Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân (Giriş kısmı).

310 Darimî, Mukaddime 20, Ebû Dâvûd, Akdiye 11. Hz. Ömer de valisi Şureyh'e yazdığı mektupta Kitab, Sünnet, icma ve rey sıralaması yapmıştır. Bk. Darimî, Mukaddime 20.

311 İbn Mâce, Mukaddime 8.

312 Ebû Ya'lâ, *Müsned* X, 240; Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid* I, 179; İbn Abdilber, *Câmi* II, 134.

313 Ahmed b. Hanbel II, 162, 190, 203; Dârimî, Mukaddime 26; Buhârî, İlim 34; İ'tisâm 7; Müslim, İlim 13, 14; Tirmizî, İlim 5; İbn Mâce, Mukaddime 8.

314 Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid* I, 120; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsât* VIII, 302; İbn Abdilber, *Câmi* I, 21.

zorlama kıyas yapmayı da yasaklamıştır. Şâfii, “Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah’a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu Allah’a ve Resûl’e götürün”[315] âyetinin, kıyası habere takdim edenlerin bu tutumunu reddettiğini belirtir.[316] el-Hasen (el-Basrî) “Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın”[317] âyetinde İblis’in kıyas yaptığını ve onun kıyas yapanların ilki olduğunu söylemiştir.[318]

Bâtıl rey ve zorlama kıyas, kınanmış olmasına rağmen yine de önüne geçilememiştir. Bunun sebebini sahâbîler, şöyle tesbit etmişlerdir. Hz. Ömer, bu ümmetin peygamberi bir, kıblesi bir iken nasıl olur da ihtilafa düşeceğini merak ettiğini söylemiş,[319] İbn Abbas da şöyle izah etmiştir: “Bize Kur’ân indi ve biz onu okuduk. Okurken onun kimin hakkında nâzil olduğunu biliyorduk. Bizden sonra kavimler gelecek; onlar Kur’ân okuyacaklar fakat kimin hakkında indiğini bilmeyecekler. Bunun sonucunda Kur’ân hakkında şahsî görüşler (rey) ortaya çıkacak. Şahsî görüşler ortaya çıkınca da ihtilâfa düşecekler, ihtilâfa düşünce de birbirine girecekler.” Nitekim denildiği gibi olmuştur. Meselâ Harûrîler, kâfirler hakkında inen âyetleri mü’minler aleyhinde kullanmışlardır. İbn Abbâs’ın, dikkat çektiği re’yin mânâsı budur ve Kur’ân’ın niçin indiğini bilmemekten kaynaklanmaktadır.[320] Aslında temel mesele bilgisizliktir. Nitekim yukarıda geçen “İnsanlar, cahilleri reis edinirler, onlar da reyleriyle fetva verirler, hem kendileri sapar hem de başkalarını saptırırlar” hadisinde Hz. Peygamber, reyin ana sebebini açıklamıştır. Hz. Ömer de bu gerçeği dile getirmiş ve dinde reyden sakınmayı tavsiye ettikten sonra sünnetleri bir yana bırakıp reyleriyle konuşanlar hakkında şunları söylemiştir: “Ashâb-ı rey, sünnetlerin düşmanıdır, sünneti muhafaza onlara güç geldi, anlamak da ellerinden kaçtı. Onlar soru sorulduğunda ‘bilmiyorum’ demekten utandılar, sünnetleri

---

315 en-Nisâ (4), 59.

316 İbn Hacer, *Fethu’l-bâri* XV, 214.

317 el-A’râf (7), 12; Sâd (38), 76.

318 Dârimî, Mukaddime 22. Şeytan, nassın bulunduğu yerde yani Hz. Adem’in üstünlüğünü belirten âyetlerle secde etme emrinin bulunduğu yerde kıyas yapmıştır. Nassın bulunduğu yerde kıyas yapılamaz. Aydınlı, *Dârimî Tercemesi* I, 272.

319 Hz. Ömer, muhtemelen Peygamber Efendimiz’in (sallallâhu aleyhi ve sellem) geleceğe yönelik haberlerinden hareketle böyle bir bahis açmıştır.

320 Şâtıbî, *Muvâfakât* III, 332.

kendi görüşlerine göre söylediler, onlardan kaçın. Kendileri sapmış ve başkalarını da saptırmışlardır."[321] Buna göre dînî meselelerde reyleriyle konuşanlar, araştırmadan kaçınarak oturdukları yerden koltuklarına yaslanarak fetvâ vermeyi tercih eden kimselerdir.

A. Hz. Peygamber'in Reyi

Rey yasaklanmıştır ancak "Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana Kitab'ı hak ile indirdik"[322] âyetinden dolayı vahye mazhar olan Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) reyi isâbetlidir. Çünkü Allah, ona öğretiyor, gösteriyordu. Hz. Ömer'e göre diğer insanların reyi, bu açıdan zan ve tekellüftür.[323] O, bu sözüyle Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) reyinin vahiy olduğuna dikkat çekmiştir. Muhyiddin b. el-Arabî de bu âyeti delil göstererek "Din reyle olsaydı bütün rey sahiplerinden üstün reyi olan Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) reyi evlâ olurdu"[324] şeklinde bir izahta bulunmuştur. Bu ifade Hz. Ömer'in sözüne aykırı değildir. İbnu'l-Arabî, bir asla dayanmayan reyden söz etmektedir. Âyetten anlaşıldığına göre Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem); vahiy ve nas ile veya vahye uygun, vahiy üzerine cereyan eden nazarla hüküm vermektedir.[325] Bilindiği gibi Hz. Peygamber, Kur'ân haricinde vahiy almaktadır. Vahiy, tilâvetiyle ibadet edilen veya edilmeyen şeklindeki sınıflamalardan daha umumidir.[326] Bu âyetin, sadece naslara mahsus olmadığı, Hz. Peygamber'in reyinin ve kıyasının buna dahil olduğu ifade edilmiştir.[327] Bu demektir ki Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) reyi vahiyden kaynaklanıyordu.

Bununla beraber Hz. Peygamber'in sünnetinde reye çok az yer verilmiştir. Yukarıda zikredilen âyetten dolayı kendisine vahiy indirilmeyen

---

[321] İbn Abdilber, *Câmi* II, 134-135; Şatıbî, *İ'tisâm* I, 75.
[322] en-Nisâ (4), 105.
[323] Ebû Dâvûd, Akdiye 7 (Bu söz munkatı'dır. Zührî, Hz. Ömer'e yetişememiştir); İbn Abdilber, *Câmi* II, 134; Suyûtî, *Miftâhu'l-cenne* s. 14-15; İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* XV, 225.
[324] Muhammed b. Muhammed, *Dirâsâtu'l-Lebib* s. 175.
[325] Kurtubî III, 1946.
[326] İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* XV, 223.
[327] Bk. İbn Hacer, *a.g.e.* XV, 224.

konuda Hz. Peygamber "Bilmiyorum" der veya cevap vermezdi. Rey veya kıyasla bir şey söylemezdi.[328] Sünnetin genel durumuna bakarak Şa'bî (v. 103) "Sünnetler, kıyas ile ortaya konmamıştır" tesbitinde bulunmuştur.[329] Çünkü Hz. Peygamber, ancak vahiyle bilinebilecek bilgiler de veriyordu. Meselâ, hanım sahâbîler, Resûlullah'a (sallallâhu aleyhi ve sellem) gelip "Allah'ın sana öğrettiklerinden, bize de öğret" demişler. Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) onlara yaptığı hitabın içinde Kur'ân-ı Kerîm'de olmayan, ölen çocuğun anne ve babasına şefaatçi olacağı haberi bulunmaktaydı.[330] Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) bu sözü, tevkifîdir, Allah tarafından bildirilmiş bir şeydir, rey ve kıyasa dâhil değildir.[331] Buhârî, bu hadîsin bulunduğu bâba, "Hz. Peygamber'in ümmetinden kadın ve erkeklere rey ve temsil (kıyas) olmaksızın Allah'ın öğrettiklerini öğretmesi bâbı" adını vermiştir.[332] Onun (sallallâhu aleyhi ve sellem) tebliğinde, eğitiminde; rey, kıyas değil, Allah'ın öğrettiklerinin ağırlıklı bir yer kapladığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) vahye, yani naslara bağlıdır.[333]

Genel olarak reyden uzak kalmakla beraber Hz. Peygamber, reyini kullanmıştır. Ancak bir yöntemi vardır. Buharî, konuyla ilgili hadislerden kıyasın, Allah'ın ve Peygamber'in açıkladığı bir asla yönelik olarak yapılması gerektiği sonucunu çıkarmıştır.[334] Hz. Peygamber, Allah tarafından hükmü belirlenmiş konuları, durumu insanlarca bilinen konulara kıyas

---

[328] İbn Hacer, *a.g.e.* XV, 224. Mesela, O'na (sallallâhu aleyhi ve sellem) ruhu sorduklarında âyet inene kadar susmuştur. Yine Câbir b. Abdullah, malında nasıl hükmedeceğini (karar vereceğini) ne yapacağını Resûlullah'a (sallallâhu aleyhi ve sellem) sorduğunda da O (sallallâhu aleyhi ve sellem), miras âyeti inene kadar cevap vermemiştir. Bk. Buhârî, İ'tisâm 8.

[329] İbn Abdilber, *Câmi* II, 137.

[330] Buhârî, İlim 36; İ'tisâm 9; Müslim, Bir 152.

[331] İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* XV, 227.

[332] Buhârî, İ'tisâm 9 (tereeme).

[333] «Kim Peygamber'e itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur» (en-Nisa 4/80) âyetini bu konu ile ilgilendirmek mümkündür. Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), Allah'a itaat ettiği için O'na (sallallâhu aleyhi ve sellem) itaat eden Allah'a itaat etmiş demektir.

[334] Burada iki şey vardır. Bilinen bir asıl ve açıklanmış bir asıl. Kişi, soran anlasın diye bilinen bir aslı, Allah tarafından hükmü belirlenmiş bir asla benzetir. Bk. Buhârî, İ'tisâm 12 (tereeme).

etmiştir.[335] Hatta buna göre rey, nassın olmadığı yerde kıyas yapmaktır denilebilir.[336] Nitekim Hz. Peygamber, vahiy gelmemiş konularda reyi ile hükmettiğini belirtmiştir.[337] Diğer yandan Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem), genellikle savaşlarda ashâbıyla istişâre ettiği görülmektedir. Bununla birlikte ashâb, Hz. Peygamber'in istişare sırasında söylediği sözleri veya yaptığı teklifleri karşısında, vahiy olabilir ihtimalini göz önüne almışlardır. Meselâ, Hendek Savaşı'nda "eğer bir şeyle emrolunduysan, Allah'ın emrini yerine getir" demişler. Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), "Bir şeyle emrolunsaydım niçin sizinle istişâre edeyim, fakat bu benim reyimdir, onu size söylüyorum" buyurmuştur.[338] Hz. Peygamber bu istişarelerinde kendi reyinde ısrar etmemiştir. Uhud Savaşı'nda olduğu gibi O (sallallâhu aleyhi ve sellem), savaştan önce, rüyada kendisini muhkem bir zırh içinde gördüğünü söylemiş ve Medine'de kalarak savaşmayı teklif etmiş. Ancak ashâb, şehir dışında savaşmak istemiş, Resûlullah da (sallallâhu aleyhi ve sellem) onların arzusunu kabul etmiş. Daha sonra sahâbîler kendi kendilerine, "Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) reyini reddettik" diyerek Hz. Peygamber'e gelip "Yâ Resûlellah, senin görüşün (senin dediğin olsun)" demişler. Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) da "Şimdi mi? Bir Nebî'ye zırhını giydikten sonra, savaşana kadar çıkarması yakışmaz" buyurmuş[339] ve şehir dışında savaşmışlar. Ancak "Durum, Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) dediği gibi olmuş"[340] onun (sallallâhu aleyhi ve sellem) reyinin daha isabetli olduğu anlaşılmıştır. Ebû Ali el-Cübbâi (ö. 303) ve Ebû Hâşim Abdüsselâm (ö. 321) gibi âlimlere göre, Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şer'î işlerde ictihâd ile amel etmemiştir; çünkü Kur'ân'da "O kendi hevâsından söylemiyor"[341] buyurulmuştur. Buna göre Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) ictihâdı vahiy demektir. Ya da en azından sünnettir.

---

[335] Bk. Çakan, *Müslüman Kimliği* s. 150.
[336] Muhammed Kasım el-Hârisî, *Muhaddisler Nazarında İmam Ebû Hanife* II, 312.
[337] Ebû Dâvûd, Akdiye 7.
[338] Abdurezzâk, *Musannef* V, 368.
[339] Ahmed b. Hanbel III, 351; Dârimî, Rü'ya 13.
[340] Ahmed b. Hanbel I, 271.
[341] en-Necm (53), 3.

Buna karşılık İmam Ebû Yusuf ve İmam Şâfiî gibi fakîhler, Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) ictihâd yapmasını normal görmekte ve bahsi geçen âyetin "Muhammed Kur'ân'ı kendisi uyduruyor" diyenlere cevap teşkil ettiğini ileri sürmektedirler. Öte yandan Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) şer'î bir meselede yaptığı ictihadda yanılırsa, O'nun (sallallâhu aleyhi ve sellem) mutlaka Allah tarafından uyarılacağını, Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) hata üzerinde kalmayacağını, böylece Onun (sallallâhu aleyhi ve sellem) ictihâdının hüccet olduğunu fakîh ve bilginler ittifakla kabul etmişlerdir.[342] O'nun ibadetler haricindeki davranışları dahi kontrol altındaydı. Meselâ, hanımlarının rızası için balı kendisine haram kılması sebebi ile Hz. Peygamber'in reyi kınanmıştır.[343] Burada Hz. Peygamber'in isabetli olan reyi, tashih edilen reyi diye bir ayırım yapmak gerekmektedir. Ancak sonuçta Hz. Peygamber'in reyi geçerlidir. Çünkü ilâhî kontrol altındadır. Selef âlimlerinin, sünnete ilim; onun dışındakilere rey demeleri[344] ve böyle bir ayırım yapmaları da sünnetin kaynağı ile ilgili olmalıdır ki bu, ayrı bir inceleme konusudur.

Ayrıca Hz. Peygamber'e müracaatı emreden âyetlere[345] de dikkat edildiğinde O'nun reyi, hükümleri, ictihadı da bağlayıcı olmaktadır.

B. Kınanmayan Rey ve Uygulanması

Hakkında açık olarak bir delil bulunmayan konularda reye müracaat edilmesi kaçınılmaz olmaktadır. Nitekim naslar, bir asla dayanmayan mücerred rey ile bir asıldan istinbat edilen reyi birbirinden ayırmıştır. "Onlara güven veya korkuya dair bir haber gelince hemen onu yayarlar; halbuki onu Resûl'e veya aralarında yetki sahibi kimselere götürselerdi onların arasından işin içyüzünü anlayanlar, onun ne olduğunu bilirlerdi"[346] âyetinde görüldüğü gibi dînî bir asla dayanarak değerlendirme yapmak medhedilmiştir.[347] Bu anlamda Hz. Peygamber'in reyini

342 Şener, *Kıyas* s. 54.
343 et-Tahrîm (66), 1.
344 İbn Hacer, *a.g.e.* XV, 224.
345 Bk. en-Nisa (4), 59.
346 en-Nisâ (4), 83.
347 İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* XV, 220.

kullandığı, kıyas yaptığı, ashâbına bu konuda örnek olduğu vâkidir.[348] Reyin kullanılmasına izin veren bu misallerin yanısıra bu konuda gayret göstermek de teşvik edilmiştir. Öyle ki "Hâkim ictihâd eder, sonra isâbet ederse ona iki ecir vardır, hata ederse bir ecir vardır"[349] hadîsinde, bilgiye dayanarak yapılan kıyas ve ictihâdın, dine aykırı bir durum olmadığı, aksine Kitab ve sünnete uygun hüküm verebilmek için gayret sarf etmenin sevap olduğu bildirilmektedir.

Bununla birlikte reyin kullanılacağı alanlar sınırlıdır. Sahâbîlerin uygulamalarından bu konuyla ilgili bazı sonuçlar elde etmek mümkündür. Onlar, bazen "Sen bunu reyinle mi söylüyorsun, yoksa Resûlullah'tan (sallallâhu aleyhi ve sellem) bir şey mi duydun?" sorularına muhatap oluyorlardı. Söyledikleri ibadetlere müteallik bir konu ise "Sübhanallah, böyle bir şeyi reyimle söyler miyim?"[350] şeklinde tepki gösteriyorlardı. Bu sözleri her alanda rey ile konuşulamayacağını göstermektedir. Sahâbîler, ibadetlere rey karıştıranları ise şiddetle tenkit ederlerdi. İbn Mes'ûd, böyle bir durumda "Hayrı (elde etmek) isteyen niceleri vardır ki, onu hiç elde edemeyecekler" demiş ve bu sözüne Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) "Kur'ân'ı okuyacak olan bir topluluğun okuyuşları, onların köprücük kemiklerinden ileriye geçmeyecek" hadîsini delil getirmiştir.[351]

---

348 Konuya şu olayı örnek vermek mümkündür: Hanımı zenci bir çocuk doğuran a'rabî, Resûlullah'a (sallallâhu aleyhi ve sellem) gelmiş ve bunu kabul etmediğini söylemiş. Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) de ona sorular sorarak kıyas yapmış ve develerin kendilerinden farklı renkte yavrularının olduğunu örnek göstererek çocuğun soyuna çekmiş olabileceğini belirtmiştir. Bk. Buhârî, Hudûd 41; İ'tisâm 12.

349 Ahmed b. Hanbel IV, 198, 204; Buhârî, İ'tisâm 21; Müslim, Akdiye 15; İbn Mâce, Ahkâm 3; Ebû Dâvûd, Akdiye 2; Nesâî, Kudât 3.

350 Abdurrezzâk, *Musannef* III, 447-448; İbn Mâce, Cenâiz 38.

351 Dârimî, Mukaddime 23. Olay şöyle gerçekleşmiştir: "Mescidde namazı beklerken halkalar halinde oturup, kendi aralarında belirledikleri bir kimsenin tesbit ettiği sayıya göre toplu zikir yapanlara Abdullah b. Mes'ûd, «Ey ümmet-i Muhammed, ne çabuk helâk oldunuz. Peygamberiniz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) ashâbı aranızda bolca bulunmakta. İşte O'nun (sallallâhu aleyhi ve sellem) elbiseleri, (henüz) eskimemiş; kapları (henüz) kırılmamış. Allah'a yemin olsun ki, sizler kesinlikle (ya) Muhammed'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) dininden daha doğru yolda olan bir din üzerindesiniz veya bir sapıklık kapısı açmaktasınız» diye azarlamıştır. Onlar, bundan maksatlarının hayır olduğunu söyleyince İbn Mes'ûd, «Hayrı (elde etmek) isteyen niceleri vardır ki, onu hiç elde edemeyecekler» demiş ve bu sözüne

İbadetlerin bazı kısımlarını reyleriyle değiştirenler, o ibadeti yerine getirirken iyi bir iş yaptığını zannederler, oysa onlar reyleriyle belirledikleri bir iş yaptıkları için kınanmışlardır. Bu kimseler, hadiste belirtildiği üzere dinin özünü, ruhunu kavrayamamışlardır. Aynı şekilde "Hz. Peygamber'in ihrama girdiği yerden farklı bir yerden ihrama girilebilir mi?" sorusunu İmam Mâlik "O'nun emrine aykırı davrananlar, başlarına bir belâ gelmesinden veya kendilerine çok elemli bir azap isâbet etmesinden sakınsınlar"[352] âyetini delil getirerek "hayır" cevabını vermiştir.[353] Sahabilerin reyleriyle hareket edenlere tepki gösterdikleri ve tavır koydukları, kaderi inkar gibi konular[354] da reyin itikâdî alanlara giremeyeceğini göstermektedir. Öyle ise rey nerelerde kullanılacaktır. Abdullah b. Mübârek, "Dayanağınız eser olsun, hadîsi tefsîr edecek reyi alın"[355] diyerek reyi hadîslerin izahında kullanmak gerektiğini belirtmiştir.

Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) «Kur'ân'ı okuyacak olan bir topluluğun okuyuşları, onların köprücük kemiklerinden ileriye geçmeyecek» hadîsini delil getirmiştir. Daha sonra «Vallahi bilmiyorum, belki onların çoğu sizdendir» demiş ve onlardan yüz çevirmiştir." Hadîse şöyle bir izah getirilmiştir: "İtirazın sebebi zikrin yeri ve şeklidir. Mescidde yapılan böyle bir zikir, zamanla bütün müslümanlarca dinin gereği olarak anlaşılıp yapılacak bir ibadet halini alabilirdi. Bu ise, kınanan bid'atlardan biri olurdu. Bir kişinin başkanlığında, onun komutlarıyla yapılan şekli bir «zikr» de tenkid konusu yapılmış olabilir. Zikredilen merfû hadîste ve söz konusu «zikir meclisine» katılmış olanların ileride, şekli mutaassıb dindarlıklarıyla bilinen Harîcilerin saflarında görülmüş olmalarında da bu son hususa işaret vardır." Aydınlı, *Dârimî Tercemesi* I, 283.

352 en-Nûr (24) 63.

353 Olayın tamamı şu şekilde vuku bulmuştur: Bir kişi imam Mâlik'e, «Nereden ihrama gireyim?» diye sordu. İmam Mâlik: «Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) ihrama girdiği yerden, Zulhuleyfe'den» dedi. O kişi, «Mescid-i Nebevî'den girsem olmaz mı» dedi. İmam Mâlik, «Hayır, fitneye düşmenden korkarım» dedi. Adam, «Fitne bunun neresinde, ben daha uzak mesafeden girmekten bahsediyorum» dedi. İmam Mâlik şu âyeti okudu: «O'nun emrine aykırı davrananlar, başlarına bir belâ gelmesinden veya kendilerine çok elemli bir azap isâbet etmesinden sakınsınlar.» Bk. Şatıbî, *İ'tisâm* I, 97; Muhammed b. Muhammed, *Dirâsâtu'l-lebîb* s. 82.

354 İbn Ömer reycilerle ilgisi olmadığını şöyle göstermiştir: Kaderi inkâr edenlere «Ben onlardan beriyim, onlar da benden beridirler» diye haber göndermiş ve kaderle ilgili hadîsi rivâyet etmiştir. Bk. Ahmed b. Hanbel II, 107; Müslim, İmân 1; Ebû Dâvûd, Sünnet 16; Tirmizî, İmân 4. Ebû Vâil de «eraeyte (senin görüşün nedir?)» diyen ehl-i rey ile oturmayı yasaklamıştır. Bk. Dârimî, Mukaddime 22.

355 İbn Abdilber, *Câmi* II, 34.

Reye müracaata ihtiyaç olduğunda bir yönteme uygun olarak yapılmalıdır. Rey daima maslahatı esas almalı ve İslâm dairesinin içinde kalmalıdır.[356] Aksi halde bir faydası olmaz ve zarar verir. Bunun için Hz. Peygamber'in yaklaşım tarzına, sahabîlerin tatbikatına ve sonraki dönemlerde rey bildirilen konulara bakılırsa reyin nasıl kullanılacağı daha iyi ortaya çıkacaktır.

Sahâbîler, hatalı ictihâdda bulunduklarında Hz. Peygamber, bu durumu düzeltirdi. Meselâ, zekât memurunun verdiği bir hükmü değiştirmiştir.[357] Böylece "Sünnete aykırı hüküm ve rey kabul edilmez" şeklinde bir yöntem belirlemiştir. Bu anlayış doğrultusunda sahâbîler; sünnette olmayan veya sünnete aykırı bir karar verildiğinde "Kim bizim işimizden olmayan bir iş yaparsa o merduddur" hadîsini delil olarak zikrediyorlardı.[358] Buhârî de aynı hadîsi delil göstererek "Hâkimin bilgisizliği sebebiyle verdiği hükümde Hz. Peygamber'in hükmüne ters düşmesi halinde bu hükmün geçersiz olduğu"[359] prensibini çıkarmıştır. İbn Battal da "Bilgisizlik veya yanlışlık sonucu sünnetten başka bir şeyle hükmeden kimsenin sünnete dönmesi gerekir. Allah Teâlâ'nın, Resûl'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) itaat emrine uyarak sünnete muhâlefeti terk etmek gerekir" demiştir.[360]

Rey veya zorlamaya giderek kıyas yapmaya fazla meyilli olmamak gerektiği gibi bunlara müracaat edildiği takdirde aşırıya gitmemek gerekir. Aksi, bilgisizlerin işidir.[361] Ancak cahiller, kendilerine arz edilen meseleleri hemen kişisel kanaatleriyle çözmeye çalışırlar. Kişinin bilmediği

---

356 Muhammed Kasım el-Hârisî, *Muhaddisler Nazarında İmam Ebu Hanife* II, 312.

357 Bk. Dârimî, Buyu' 40; Buhârî, İ'tisâm 20; Meğâzi 39; Müslim, Müsâkat 94, 95; Nesâî, Buyu' 41.

358 Bk. Ahmed b. Hanbel VI, 146; Buhârî, İ'tisâm 20; Buyu' 60; Sulh 5; Müslim, Akdiye 17, 18; İbn Mâce, Mukaddime 2; Ebû Dâvûd, Sünnet 5.

359 Buhârî, İ'tisâm 20.

360 İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* XV, 256.

361 "Allah ilmi insanlara lutfettikten sonra (hafızalardan) silip unutturmak suretiyle zorla çekip almaz. Fakat ilim adamlarını bilgileriyle birlikte ortadan kaldırmak suretiyle ilmi de kaldırır. Sonunda kendilerine soru yöneltilen ve şahsi görüşleriyle cevap veren cahil kimseler kalır. Onlar da bu yaptıklarıyla hem kendileri sapar hem de başkalarını saptırırlar" (Buhârî, İ'tisam 7) hadîsi delil olarak zikredilebilir.

konularda reyini kullanması yerine tevakkuf tavsiye edilmiştir. Abdullah b. Mes'ûd'a, reyiyle Kur'ân'ı tefsîr eden bir kimse haber verilince "Her kim bir ilim biliyorsa, onu söylesin. Bilmeyen de 'Allah bilir' desin. Çünkü bir adamın bilmediği bir şey için, 'Allah bilir' demesi onun anlayışını gösterir" demiştir.[362] Öte yandan Kitab ve sünnete dayanmayan fetvalar, kişileri İslâm'ın çizgisinden uzaklaştırmaktan başka bir işe yaramaz. Sehl b. Huneyf'in "görüşlerinizi dininize dayandırın"[363] tavsiyesi de bu çerçevede değerlendirilebilir. Dinî meselelerde delilsiz konuşmamak gerekir. Buhârî, "Bilmediğin şeyin ardına düşme"[364] âyetinin, İbn Abbas'ın tefsiriyle "Bilmediğin şeyi söyleme" mânâsında olduğunu belirtmiştir.[365] Bu da kişilerin bilmedikleri konularda rey ve kıyasa müracaat etmemeleri gerektiğini gösterir. Bilindiği gibi Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem), rey ve kıyasla değil, Allah'ın öğrettikleriyle ümmetini eğitmiştir.[366] Kıyas yapmıştır ancak vahiy gelmemiş konularda re'sen kıyas yapmamıştır.[367] Bunun için hüküm verme makamında olanlar, Allah'ın indirdiği ile hükmetmelidirler.[368]

Dinin ilk muhatapları ve ilk uygulayıcıları olan sahâbilerin tutumları da önemlidir. Onlar, İslâm'ın reye bakışına uygun olarak hareket etmişlerdir. Bu konudaki anlayışlarının en önemli belirtisi, mânâsını (hikmetini) bilsinler veya bilmesinler, sünnetlere reyleriyle muâraza etmemeleridir.[369] İbn Ömer, Yemen'den gelmiş bir kimseye Hacer-i Esved'in sünnete göre nasıl istilâm edileceğini anlatmış, o kimse de Hacer-i Esved'in çevresinde izdiham varsa nasıl istilâm edileceği konusundaki görüşünün ne olduğu sormuştur. İbn Ömer, bu soruyu tepkiyle karşılamış, 'Senin görüşün nedir'

362 Müslim, Sıfâtu'l-münâfıkîn 40.
363 Buhârî, İ'tisam 7.
364 el-İsra, 36.
365 Buhârî, İ'tisam 7.
366 Buhârî, İlim 36; İ'tisâm 9; Müslim, Bir 152.
367 Çakan, *Müslüman Kimliği* s. 139.
368 Kur'ân'da ve sünnette konuyla ilgili naslar bulunmaktadır. "Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerdir." (el-Mâide (5), 45) âyeti delil olarak zikredilebilir. Hz. Peygamber de gıbta edilecek iki kişiden biri Allah'ın verdiği (ilim ve) hikmet ile yerli yerince hükmeden kimse olduğunu belirtmiştir. Bk. Buhârî, İ'tisam 13.
369 Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 498.

ifadesini Yemen'de söyle. Ben, Resûlullah'ı (sallallâhu aleyhi ve sellem) Hacer-i Esved'i istilâm eder ve öperken gördüm" demiştir.[370] İbn Ömer, sünneti öğrenmeye geldi isen reyi bırak demek istemiş, o kişinin reyle hadise muaraza ettiğini anladığı için bu tepkiyi göstermiştir.[371] Sahâbîler, hadislerle kişisel görüşleri eş tutmanın yanlışlığı üzerinde ciddiyetle durmuşlardır. İbn Abbas, "Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) şöyle dedi", "falan da şöyle dedi" demeniz yüzünden azaba düçar olmaktan ya da yerin dibine geçirilmekten korkmuyor musunuz?" demiştir.[372] İbn Sîrin, sahâbenin bu tavrını "Onlar; eser/hadîs üzerinde olmayı, yol üzerinde olmak sayarlardı"[373] şeklinde özetlemiştir. Bir asla dayanmayan reyin bir nevi teşri' sayılması nedeniyle olmalı ki onlar, reyleriyle hüküm vermekten Allah'tan haya ederlerdi.[374] Tabiatıyla dine ait meselelerde reyleriyle bir şey söylemekten kaçınmışlar ve uygulamalarına bu düşüncelerini yansıtmışlardır. Sünnet varken kesinlikle reyleriyle hareket etmemişlerdir.[375] Herhangi bir konu önlerine geldiğinde Kitab ve sünnetle hükmederlerdi. O konu ile ilgili âyet veya hadislerde açık hüküm bulamayınca reylerini kullanır,

---

370 Ahmed b. Hanbel II, 108; Buhârî, Hac 60; Müslim, Hac 246. İmam Mâlik, kendisine sorulan bir meselede konuyla ilgili sünneti haber vermiş. Soru soran «sen ne dersin?» deyince İmam Mâlik: «O'nun emrine aykırı davrananlar, başlarına bir belâ gelmesinden veya kendilerine çok elemli bir azap isâbet etmesinden sakınsınlar» [en-Nûr (24), 63] âyetini okumuştur. Beğavî, *Şerhu's-sünne* I, 216; Şatıbî, *İ'tisâm* I, 97; Muhammed b. Muhammed, *Dirâsâtu'l-Lebîb,* s. 82.

371 Muhammed b. Muhammed, *a.g.e.* s. 84. Tâbiîn âlimleri de Kitab ve sünnette olmayan bir şey hakkında konuşmaktan, kendi görüşleriyle hüküm vermekten kaçınırlar, sadece duymuş olduğu şeyleri söylerlerdi. Atâ, kendisine sorulan bir meseleye "bilmiyorum" cevabını vermiş, kendi görüşünü söylemesi istenince "Yeryüzünde benim görüşümün din edilmesinden, Allah'dan hayâ ederim" demiştir. (Bk. Dârimî, Mukaddime 17) Görüşlerini belirttikleri durumlarda da önce "bu konuda sünnet duymadım" derlerdi. (Abdurrezzâk, *Musannef* VII, 366) Yeni meselelerde söz söylemekte ihtiyatlı davranırlardı. (Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* I, 181) eş-Şa'bî, bazı kimseler hakkında "Şunların sana Resûlullah'tan (sallallâhu aleyhi ve sellem) rivâyet ettiklerini al, kabul et. Kendi görüşleriyle söylediklerini ise helâya at!" demiştir. (Dârimî, Mukaddime 23. Başka bir rivâyette, Şa'bî, "Kişilerin, Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) ashâbından sana tahdis edilenlere sarıl, re'yleriyle söylediklerinin ise üzerine işe" demiştir. İbn Abdilber, *Câmi* II, 32.)

372 Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa* I, 547.

373 İbn Abdilber, *Câmi* II, 137.

374 İbn Abdilber, *a.g.e.* II, 33.

375 Bk. Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 511.

ictihat eder, ona göre fetva verirlerdi. Onlar, ictihâdlarında da daima Kitab ve Sünnet'i göz önüne almışlar,[376] dayanaksız rey, kullanmamışlardır. Sadece sünnet açısından konuya bakıldığında onların sünnetin metodunu bilerek ve ona dayanarak hareket ettikleri görülür.[377] Hatta gerekirse, Resûlullah'tan (sallallâhu aleyhi ve sellem) nakledilen bir haberin bulunmadığı bir mesele geldiğinde, bunun için toplanır, ortak görüşe varırlar,[378] keyfî davranmazlardı. Hz. Ömer'in şu uygulaması örnek olarak zikredilebilir. O, ihramlı iken av avlayan bir kişinin vereceği fidyeyi tayin için Abdurrahman b. Avf ile istişâre etmiş. Soru soran kişinin, "Bu da mü'minlerin emiri! Daha bir ceylan hakkında bile hüküm veremiyor da başkasını çağırıyor!" diye söylendiğini duyan Hz. Ömer, onu çağırıp, Allah Teâlâ Kitabı'nda; "Sizden iki âdil kimse Kâ'be'ye gidecek, kurbanlık konusunda karar verir"[379] buyuruyor[380] diyerek reyden kaçınma gerekçesini göstermiştir.

İctihâda başvuran sahâbe, bunu yaparken önemli bir esas yerleştirmişler ve elde ettikleri hükümleri, Kitab ve sünnetin naslarıyla sâbit olan hükümlerden ayırmaya titizlikle dikkat etmişlerdir. Kendilerinin elde ettikleri hükümleri rey ve zanlarıyla elde ettiklerini ifâde etmişlerdir.[381] Bu anlayışı yerleştirmenin bir sonucu olmalı ki sahâbîlere bazı konularda "Bu senin reyin mi?" diye soruluyordu.[382]

Sahabîler, gerektiğinde reylerinden rucu etmede taassup göstermemişler,[383] reylerinde ısrar etmemişlerdir. Verdikleri fetva ile ilgili olarak sonradan bir hadis öğrendiklerinde, reylerinden hemen vazgeçmişlerdir. Böyle bir durumda İbn Abbas, "Reyimi, Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) hadîsi karşısında terk ettim"[384] diyerek reyinden hemen vazgeçmiş, reyini sünnete tâbi kılmıştır.

---

[376] Şener, *Kıyas,* s. 56. Konuyla ilgili bir örnek için bk. Ebû Dâvûd, Sünnet 12.
[377] Buhârî, Edeb 80.
[378] Dârimî, Mukaddime 17.
[379] el-Mâide (5), 95.
[380] Muvatta, Hac 231.
[381] Karaman, *İctihâd* s. 59. Hz. Ali'nin böyle bir uygulaması için bk. Ebû Dâvûd, Sünnet 12.
[382] Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* VII, 147; Ebû Dâvûd, Sıyâm 4.
[383] Karaman, *a.g.e.* s. 59.
[384] Ahmed b. Hanbel III, 51; İbn Mâce, Ticârât 49.

Rey konusunda son derece titiz olan sahâbilerin, bazen birbirlerinin görüşünü tenkit etmesi,[385] bu konuda keyfîliği engelleyecek bir metot yerleştirme arzularının belirtisidir.

Reyini kullanıp ictihat etme yetkisi kimlere ait olacağı da belirlenmiştir. İctihat etme yetkisine sahip olmayan kimsenin verdiği hüküm isabetli de olsa yanlıştır. Çünkü o, bildiği için değil tesadüfi olarak isabet etmiştir. Hz. Peygamber, doğruyu bilmeyerek hüküm verenin cehennemde olduğunu haber vermiştir.[386] Kur'ân ve sünnet başta olmak üzere müctehidin bilmesi gereken ilimler vardır. İctihat, kıyas cahillerin eline bırakılamayacak kadar önemlidir. Bununla birlikte reyin önünün alınamayacağı, herkesin kendinde bu yetkiyi bulacağından da bahsedilmiştir. O zaman yapılması gereken ise Hz. Peygamber'in ifadesi ile şudur: "Her görüş sahibi kendi görüşünü beğendiği zaman sen kendi üzerine düşene bak."[387]

C. Mücerred Reyin Tenkit Sebepleri ve Zararları

Bir asla dayanmayan reyin yasaklanma sebepleri ve zararlarını tesbit etmek, onun niçin yasaklandığını daha iyi ortaya koyacaktır. Öncelikle belirtmek gerekir ki dinde, dînî meselelerde bu gibi yasakların konulması; dinin aslî şeklini olduğu gibi muhafaza etmek ve dinin tahrifini önlemeye yönelik tedbirlerden biridir. Rey açısından bakarsak buradaki önemli bir neden, dinin yeterli oluşudur.[388] Zira bir Müslüman'ın ihtiyaç duyacağı

---

385 Mirasla ilgili bir örnek için bk. Abdurrezzâk, *Musannef* X, 254; Dârimî, Ferâiz 3. Temettu haccı ile ilgili bir örnek için bk. Ahmed b. Hanbel IV, 429, 439; Buhârî, Hac 36; Müslim, Hac 145, 170, 171; Nesâî, Menâsik 50. Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) ashâbı dini ahkâmda ihtilâf etmişler ancak tefrikaya düşmemişler, gruplara (tefrikaya) ayrılmamışlardır. Onlar dini bölmemişlerdir. Nas bulamadıklarında Kitab'tan, sünnetten istinbat etmişlerdir. İhtilâf etmişler, fakat övülmüşlerdir, çünkü emredildikleri üzere ictihâd etmişlerdir. Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 428-429.

386 İbn Mâce, Ahkâm 3.

387 Ebû Dâvûd, Melahim 17; İbn Mâce, Fiten 21.

388 "Kitab'ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık" (el-En'âm (6) 38.) "Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüzde onu Allah'a ve Resulüne götürün" (en-Nisa (4), 59.) "İnsanlara kendilerine indirileni açıklaman için ve düşünüp anlasınlar diye sana da bu Kur'ân'ı indirdik" (en-Nahl (16), 44) gibi âyetler burada delil olarak gösterilebilir. Ayrıca «Dinî ilim(lerin aslı) üçtür. Muhkem âyet, sâbit sünnet ve âdil fariza (miras payı)» hadisi (İbn Mâce, Mukaddime 8) dinde reye yer olmadığını ifade etmektedir.

her şey ilke veya uygulama olarak dinde belirtilmiştir. Bazı konular ise Allah'ın merhameti sebebiyle açıklanmamıştır.[389] Bu sebeple Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Şâfiî gibi âlimler, Nebi'nin (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve ashâbının sustuğu konularda konuştukları için kelâmcıları zemmetmişlerdir.[390] Ayrıca İmam Mâlik, sünnetle belirlenmiş bir konuda fikir yürütmeyi dinde fitne çıkarmak olarak nitelemiş ve bu tesbitinin gerekçesini "Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) eksik bıraktığı bir fazilete ulaştığını düşünmekten daha büyük fitne mi olur?" sözleriyle açıklamıştır.[391]

Reye müracaatın kınanmasının diğer sebebi, reyin şeriate uygun düşüp düşmeyeceğinin belli olmamasıdır. Rey; bazen hata, bazen isabet eder.[392] Rey ile haramı helâl, helâli haram yapma ihtimali vardır.[393] Çünkü bunlar insani ölçülerle yapılır ve sonuçlarını bütün yönleriyle hesaplamak mümkün değildir. Dînî meseleler (ibadetler, tefsirler, hüküm çıkarmak) vahiy kaynaklı olmalı, vahye dayanmalıdır. Bunun için dinde rey, Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) hariç kimse için söz konusu değildir. Hudeybiye'de ashabın savaşmayı istemesi, Hz. Peygamber'in ise buna müsaade etmemesi, diğer insanların reyinin her zaman isabetli olmayacağına bir örnektir. Çünkü sonuçta Hz. Peygamber'in haklı olduğu ortaya çıkmıştır. Olayın şahitlerinden Sehl b. Huneyf, "dininiz hakkında, (dinin aleyhine olan) reylerinizi itham edin" demiştir.[394] Sehl, bu sözleriyle sünnete muhâlif olduğunda reyinizi itham edin, demek istemiştir. Nitekim Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) açıkça görünen güzel sonucun kendilerine gizli kaldığını ifâde etmiştir.[395] Sehl b. Huneyf, kendilerini örnek göstererek her insan gibi reylerini kullanmak istedikleri, reylerini

---

389 "Ey iman edenler, açıklanırsa hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın. Eğer Kur'ân indirilirken onları sorarsanız size açıklanır. (Açıklanmadığına göre) Allah onları affetmiştir» (el-Mâide (5), 101) âyeti örnek olarak zikredilebilir.

390 İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* XV, 179.

391 Bk. Şatıbî, *İ'tisâm* I, 97; Muhammed b. Muhammed, *Dirâsâtu'l-lebîb* s. 82.

392 Müslim, Sıfâtu'l-Münâfıkin 10.

393 Darimî, Mukaddime 17.

394 Ahmed b. Hanbel III, 485-486; Buhârî, İ'tisâm 7; Cizye 18 (terceme); Tefsîr 48/5; Müslim, Cihâd 94-96.

395 İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* XV, 220.

haklı gördükleri durumların olduğunu söylemiş, ancak Hz. Peygamber'in hükmüne aykırı rey kullanmadıklarını belirtmiştir.

Dinde, Allah Teâlâ'nın hikmetini bildirmediği pek çok konu vardır. Rey veya kıyas ile bunlar çözümlenemez. Müslüman'ın bu durumda yapması gereken teslimiyet ve dinin gereğini yerine getirmektir. Ebû'z-Zinâd (v. 133), konuyu şöyle izah etmiştir: "Sünnet ve dînî işler çoğunlukla reyin (aklın ve kıyasın) hilâfına gelir. Müslümanlar, onlara uymaktan başka çare bulamazlar. Hayızlı kimsenin orucu kazâ edip namazı kazâ etmemesi bu tür işlerdendir."[396] Dînî meselelerde sebepleri koymak, Şâri'in yetkisindedir. Mükellefin bunu yapması şeriate dayanmayan reydir ve bid'at sayılır.[397]

Reyin sakıncalı oluşunun bir başka nedeni, İslâm'a uygun olmayan sonuçlara varmasıdır. Hz. Peygamber, "Kim, bizim işimizden olmayan bir şey icâd ederse o merduddur"[398] ölçüsünü koymuştur. Bilindiği gibi kişi ihdâsı, uydurmayı reyi ile yapar. Dolayısıyla İslâm'a aykırı olan rey, geçersizdir.

Rey, sünnetin terkine sebep olmaktadır. Koltuğuna yaslanıp Kur'ân bize yeter deyip sünneti inkâr edenlerle ilgili hadîs[399] de sünneti terk edenin amellerini, Kitab ve sünnet üzerine değil, rey üzerine bina ettiğini gösterir.[400] Kitab'ın tek başına yeterli olduğuna dair Kur'ân-ı Kerîm'de de bir delil yoktur. Sünneti bırakıp, Kitab'tan anladığımızla amel edelim demek, reyle amel demektir. Çünkü Kitab'ı tek başına, sünnet olmadan anlamak mümkün değildir.

Reyin sakıncalarından biri de kişinin düşüncesini sadece reye hasredip sünnet üzerinde düşünmeyi terke sebep olmasıdır. Bu, sünnetin ihmaline,

---

396 Buhârî, Savm 41 (tereeme). Konuyla ilgili pek çok örnek bulunmaktadır. el-Hasen'e, namazda besmelenin cehri okunmasını sorduklarında o, «Sünnettir, re'y olsaydı Fâtiha, Bismillahirrahmânirrahîm'den daha efdaldir, (yâni Fâtiha'yı cehri okumak daha uygun olurdu)» demiştir. Abdurrezzâk, *Musannef* II, 89.

397 Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 256.

398 Ahmed b. Hanbel VI, 270; Buhârî, Sulh 5; Müslim, Akdiye 17, 18; İbn Mâce, Mukaddime 2; Ebû Dâvûd, Sünnet 5.

399 Ebû Dâvûd, Harac 31; Tirmizî, İlim 10.

400 Şatıbî, *a.g.e.* I, 82.

sünnete itibar etmemeye yol açacaktır. İslâm dininin özelliklerinden biri de bir şeyi yasakladığı zaman onun havâlisinde olan şeyleri (ona götürücü şeyleri) de yasaklamasıdır.[401] Rey, yol açacağı zararları önlemek için yasaklanmıştır. Ahmed b. Hanbel de aynı gerekçe ile reyi hoş görmemiş ve insanların hadîsten yüz çevirip fıkha yönelecekleri, bir fakihin çeşitli zamanlarda aynı konuda değişik ictihâdlarda bulunabileceği ve bunları bir arada görenlerin zihinlerinin karışacağı, reye dayalı fıkhın Kitab ve sünnet yerine geçeceği düşünce ve korkusundan hareket ederek hem kendisinden fıkıh ve fetva nakledilmesine hem de bunların yazılmasına şiddetle karşı çıkmıştır.[402] Âlimlerin, rey taraftarları hakkında "Kıyas konusunda fazla derine dalan kişi, mutlaka sünnetten ayrılır"[403] tesbiti de aynı doğrultuda değerlendirilebilir.

Dinin asıllarına itibar edilmeyip reye göre konuşmaya başlandığında çokbaşlılığın, kargaşanın ve çekişmenin sonu gelmez. Herkes kendi görüşünü beğenir, herkesin reyi kendine diğerlerinden evlâ görünür. Artık kesin bilgi diye bir şey yoktur. Hz. Ömer "Sizin reyiniz ilim değil zandır"[404] sözüyle bu konuya işaret eder. Dinde Kur'ân ve Sünnet'in otoritesi kalmadığı gibi ölçü olacak başka bir değer de bulunmaz. Ayrıca reyin sonu gelmemektedir. Mâlik b. Enes: "Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) vefat etti, bu din tamamlandı, kemâl buldu. Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) izini takip etmemiz gerekir, reyi değil. Ne zaman reye tâbi olunursa, rey konusunda senden kuvvetli biri gelir, sen de ona uyarsın, senden üstün biri geldikçe ona tâbi olursun. Görüyorum ki, bu işin sonu yok" demiştir.[405]

Reye müracaat, dinin asılları olan Kitab ve sünnetin bağlayıcı olmadığı anlamına gelir. Bu takdirde iman zayıflığı söz konusu olmaktadır. İmam

---

[401] Şatıbî, *a.g.e.* I, 76-77. Şatıbî, şu hadisi örnek olarak verir. "Helâl bellidir, haram da bellidir, ikisinin arasında şüpheli şeyler vardır" (Bk. Ahmed b. Hanbel IV, 269, 270, 271, 275; Dârimî, Mukaddime 20; Buyu'1; İbn Mâce, Fiten 14; Ebû Dâvûd, Buyu' 3; Tirmizî, Buyu' 1; Nesâî, Buyu' 2; Kudât 11; Eşribe 50)

[402] Karaman, "Ahmed b. Hanbel" *DİA* II, 80-81.

[403] Şâtıbî, *Muvâfakât* IV, 264.

[404] Elmalılı, *Hak Dini* III, 1457.

[405] İbn Abdilber, *Câmi* II, 144; Şatıbî, *İ'tisâm* I, 78; II, 383.

Şâfiî, bir hadîs rivâyet etmiş ve hadîsin sahîh olduğunu belirtmiş, mecliste bulunan bir kişi "Sen de aynı görüşte misin?" deyince İmam Şâfiî bu söze sinirlenmiş ve "Sen beni Hristiyan olarak mı biliyorsun veya sen beni kiliseden çıkarken mi gördün veya belime zünnar (Hristiyanlık alameti olup bele bağlanan bir kuşak) takmış olarak mı gördün ki ben Resûlullah'tan (sallallâhu aleyhi ve sellem) bir hadis nakledeyim de onun (sallallâhu aleyhi ve sellem) beyân ettiği hükümle aynı görüşte olmamayım" demiştir. [406]

Reyini kullanan, bir kanun koymuştur. Halbuki dinde kanun koymak (teşri') haramdır. Bu hak, sadece Allah'a ve Resûlü'ne (sallallâhu aleyhi ve sellem) aittir.

Reyle hükmetmenin sakıncalarından biri, reyin yaygınlaştıktan sonra düzeltilmesinin mümkün olmadığıdır. İbn Abbas, "Âlimin zellelerinden dolayı o âlimin tâbilerinin vay haline! Âlim, reyi ile bir hüküm verir, sonra Resûlullah'ı (sallallâhu aleyhi ve sellem) daha iyi bilen bir kişi ile karşılaşır, hükmünden döner, tâbileri ise devam eder"[407] diyerek bu duruma işaret etmiştir. İslâm âlimleri, bu sebeple görüşlerinin yaygınlaşmasını istemezlerdi.[408] Reyiyle bir şey söyleyenin, bunu bildirmesini, sünneti rivâyet ettiğinde ise onun sünnet olduğunu belirtmesini tavsiye ederler, böylece rey ile sünnetin birbirine karışmasını, reyin sünnet zannedilmesini önlemeye çalışırlardı.[409]

Reyin bu zikredilen sakıncaları, onun ilke ve pratik olarak birtakım ciddi zararlara yol açacağını gösterir. Abdullah b. Mes'ûd'un ifadesiyle, meseleleri reyle kıyaslamanın İslâm'ı yaralayacağı ve onda gedik açacağı aşikârdır.[410]

Hiçbir asla dayanmayan reyin vereceği zararlardan bir diğeri, rey ile bazı şeylerin helal kılınması veya haram kılınmasının söz konusu

[406] Suyûtî, *Miftâhu'l-cenne* s. 6.

[407] İbn Abdilber, *a.g.e.* II, 112. Sâlim b. Abdullah b. Ömer, re'yini soran bir kimseye, "Sana re'yimle bir şey söyleyeceğim, sonra sen gideceksin, senden sonra ben başka görüşte olacağım ve seni de bulamayacağım" demiş, aynı gerekçeyi göstermiştir. Bk. İbn Abdilber, *Câmi* II, 32.

[408] Mesrûk, görüşlerinin yazıldığını duyunca, «belki yarın dönerim, siz hadîs yazın» demiştir. Bk. Muhammed b. Muhammed, *Dirâsâtu'l-lebîb* s. 88.

[409] Meselâ, İbn Cüreyc sorulan bir meseleye «rey olarak hayır» diye cevap vermiştir. Abdurrezzâk, *Musannef* VI, 43-44. Benzer bir örnek için bk. İbn Abdilber, *Câmi* II, 144-145.

[410] Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid* I, 180; İbn Abdilber, *a.g.e.* II, 135.

olmasıdır. "Dillerinizin uydurduğu yalana dayanarak 'Bu helâldir, şu da haramdır' demeyin, çünkü Allah'a karşı yalan uydurmuş oluyorsunuz"[411] âyetinde bu noktaya işaret edilir. Bu tür bir yaklaşımın aslında kâfirlerde vuku bulduğu, onların mücerred rey ile hareket ettikleri belirtilmiştir.[412] Kur'ân, ehl-i kitabın düştüğü bu hataya düşülmemesi için Müslümanları uyarmaktadır. İbn Şihâb, onların bu duruma, reye müracaat edip reylerine sarılmaları sebebiyle düştüklerini belirtmiştir.[413]

Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem), reyin şahsîlikten çıkıp ümmeti helâke götürmeye kadar varacağına dair haberi reyin bir başka zararına işaret etmektedir. O (sallallâhu aleyhi ve sellem), ümmetini helâk edecek durumlardan bahsetmiş, reyin kullanılması ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur: "Münâfıklar, Kur'ân'ı öğrenirler, Allah'ın indirdiğininin dışında te'vil ederler ve bununla mü'minlerle mücadele ederler."[414] Bir başka hadîste ise re'yin sonucunun dalâlet ve helâk olduğu haber verilmiştir. Benî İsrâil'in de önceden durumlarının mutedil olduğunu ancak sonraki nesillerin rey ile hüküm vermeye başlamalarıyla dalâlete düştüklerini ve helâk olduklarını haber vermiş[415] ve "Bu ümmet bir süre Allah'ın Kitab'ı ve Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) sünnetiyle amel edecek, sonra rey ile amel edecek. Bunu yaptıklarında muhakkak dalâlete düşerler"[416] sözleriyle Müslümanları uyarmıştır.

Rey, önce sahibinin ve sonra başkalarının saptırılmasına sebep olmaktadır. Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), "Câhil insanlardan fetvâ istenir, onlar da reyleriyle fetvâ verirler, halkı saptırırlar, kendileri de saparlar"[417]

---

411 en-Nahl (16), 116.

412 Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 241.

413 İbn Abdilber, *Câmi* II, 138.

414 Ahmed b. Hanbel IV, 146, 155; İbn Abdilber, *a.g.e.* II, 193. Albânî, hadîsin "sahîh" olduğunu tesbit etmiştir. Bk. Silsile VI (Birinci kısım), 647-648.

415 İbn Mâce, Mukaddime 8; Fesevî, *Tarih* III, 495. (Fesevî'deki rivâyet Urve'dendir.)

416 Ebû Ya'la, *Müsned* X, 240; İbn Abdilber, *a.g.e.* II, 134.

417 Ahmed b. Hanbel II, 162, 190, 203; Dârimî, Mukaddime 26; Buhârî, İlim 34; İ'tisâm 7; Müslim, İlim 13, 14; İbn Mâce, Mukaddime 8; Tirmizî, İlim 5. Derrâc (?), «Bir zaman gelecek kişi memleketleri dolaşmak için binek besleyecek, amel ettiği bir sünnetle fetvâ veren bir kişi arayacak, zanla fetvâ veren kimseden başkasını bulamayacak» demiştir. İbn Abdilber, *Câmi* II, 155; İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* XV, 220.

buyurmak suretiyle reyin zararının yayıldığını haber vermiştir. Ayrıca cahil insanların reis olduğu yerde bir gelişme beklenemez.

Rey, fitneye sebep olur. "Sana Kitab'ı indiren O'dur. Onun (Kur'ân'ın) bazı âyetleri muhkemdir ki bunlar Kitab'ın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir. Kalplerinde eğrilik olanlar fitne çıkarmak ve onu te'vil etmek için ondaki müteşâbih âyetlerin peşine düşerler"[418] âyetinde bahsedilen tevil ancak reyle yapılır. Fitnenin ne gibi sonuçlar doğuracağı, ne gibi zararlar açacağı ise önceden belli değildir.

Reyin sünnetin yerine geçme tehlikesi vardır. Hz. Ömer, "Sünnet, Allah'ın ve Resûlü'nün yoludur. Reyi, ümmete sünnet kılmayın"[419] sözüyle bu durumu haber verir. Sünnete itibar edilmediğinde boşluğu başka bir şeyin dolduracağı kaçınılmazdır.

Rey, bid'ata sebep olmaktadır. Şureyh (v. 78/697), "Sünnet, kıyasınızı geçmiştir. İttiba edin, bid'at uydurmayın, esere (hadislere) sarıldığınız sürece sapıtmazsınız" demiştir.[420] Abdullah b. Mes'ûd da "sünnete uymada orta yolu tutmak, bid'ate götürecek ictihaddan daha hayırlıdır"[421] diyerek reyin yol açabileceği zarara işaret etmiştir. Bu çerçevede âlimler ehl-i reyi, ehl-i bid'at olarak nitelendirmişlerdir.[422] Dolayısıyla reyin menşeini göstermişlerdir.

Reyin olumsuz bir sonucu da fırkalaşmaya sebep olmasıdır. Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), "Ümmetim yetmiş küsur fırkaya ayrılacak, fitne bakımından en büyüğü, reyleriyle dini kıyaslayan ve Allah'ın helâl kıldığını haram, haram kıldığını helâl kılanlardır" buyurmuştur.[423]

İbn Abbas, reyleriyle konuşanların eşit oranda isabet etme ve yanılma ihtimalleri bulunduğu için meselenin sorumluluk gerektirmesi sebebiyle uhrevî yönünü hatırlatmış, "Kim (hükmü) ne Allah'ın Kitab'ında ne de

---

418 Âl-i İmrân (3), 7.

419 Şâtıbî, İ'tisâm I, 76. Günümüzde sıkça görülmeye başlayan dini nasları ve özellikle sünnete ait bilgi ve belgeleri akılla değerlendirilip "aklım almıyor" gibi gerekçeler ileri sürülerek sünneti reddetme eğilimlerinin olması bu görüşün isabetini göstermektedir.

420 İbn Abdilber, *a.g.e.* II, 137.

421 Dârimî, Mukaddime 23.

422 Şâtıbî, *a.g.e.* II, 496.

423 İbn Abdilber, *a.g.e.* II, 134; Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd* XIII, 179.

Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) sünnetinde geçmemiş olan bir görüş ortaya atarsa, Allah'a kavuştuğunda, bundan dolayı ne olacağı bilinmez" demiştir.[424]

Reyin zararlarından ötürü mezmum olan reyin oluşmasını engellemek için bir asla dayanan reye de mecbur kalınmadıkça müracaat edilmemesi tavsiye edilmiştir. [425]

Bütün bunlardan çıkan sonuç reyin sünnete engel olduğudur. Sünnete bağlı kalındığında ise reye gerek kalmadığı anlaşılmaktadır. Rey, sünnete itibar etmemektir. Halbuki Süfyan'ın ifadesiyle bu din, âsârdır (hadislerdir).[426]

Konuyla ilgili pek çok uyarı sebebiyle titiz davranmak gerekmektedir. Kitab ve Sünnette açık bir hüküm bulunmadığı takdirde veya Kitab ve Sünnetin hükümleri ilk anda görüşlere aykırı gibi gelirse bu ilk andaki şüpheye iltifat etmemek gerekir.[427] Zira reye uymanın pişmanlıkla neticelendiğini zaman göstermiştir.[428] Onun için herhangi bir mesele ile karşılaşıldığında Kur'ân ve sünnetle fetvâ vermek tavsiye edilmiş, reye müracaat edilmemesi söylenmiştir.[429] Reyi, sünnet olanın; yani sünnetle fetva verenin doğruyu söylediği ifade edilmiştir.[430] Görüşlerin kaynaklara istinad etmesi gerekir. Kişilerin görüşlerinden önce her konuda Kitab ve sünnetin ne dediği araştırılmalıdır. Kur'ân ve sünnet, reyin dayanağı ve reyin kullanımında ölçü olmalıdır. Rey, sünnete ölçü değildir. Bilinmelidir ki kim aslı bilmezse, furua ulaşamaz.[431] Nitekim fıkhî meselelerde reyin gerekli görülmesi, başta mezhep imamları olmak üzere İslâm âlimleri tarafından reyin keyfî olarak kullanılacağı anlamına gelmemiştir. Onlar, rey ve

---

424 Dârimî, Mukaddime 20. Başka bir rivâyette İbn Abbas "Allah'ın Kitab'ı ve Resûlü'nün sünneti. Kim bundan sonra reyiyle bir şey söylerse bilmiyorum, onu hasenâtından mı bulur, seyyiâtından mı?" demiştir. İbn Abdilber, *Câmi* II, 136.

425 Şatıbî, *İ'tisâm* I, 76-77.

426 İbn Abdilber, *Câmi* II, 137.

427 Şâtıbî, *a.g.e.* II, 479-480.

428 Bk. Ahmed b. Hanbel III, 485-486; Buhârî, İ'tisâm 7; Cizye 18 (terceme); Tefsîr 48/5; Müslim, Cihâd 94-96.

429 Fesevî, *Tarih* I, 559-560.

430 Ebû Dâvûd, Sünnet 6.

431 İbn Abdilber, *a.g.e.* II, 173.

kıyastan kaçınırlardı. Ebû Hanîfe ve Ahmed b. Hanbel, ahkâm konusunda zayıf hadîsi reye/kıyasa takdim etmişlerdir.[432] Zira zayıf hadîsin Hz. Peygamber'e ait olma ihtimali vardır. Ahmed b. Hanbel, konuya sünnetin delil olma değeri açısından bakmış ve bütün reyleri eşit gördüğünü, huccetin ise âsârda olduğunu belirtmiştir.[433] Rey taraftarı olarak bilinen Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf hadîsi Zufer'den daha iyi bildiği için Ebû Yûsuf'un kıyaslarının tercih edilmesini tavsiye ederdi.[434] Mezhep imamlarının yöntemi, Kitab ve sünnetin olmadığı yerde ihtiyaç halinde kıyasa başvurmaktı. Onlar "Size sünnetim ve hulefâ-i râşidinin sünneti gerekir"[435] hadîsi ile amel etmişler ve fetvâlarında bunun dışına çıkmamışlardır. Hadis olduğu sürece onu öne almışlar, konuyla ilgili bildikleri hadis yoksa kıyas yapmışlardır.[436]

Tekrar ifade etmek gerekirse bir asla dayanmayan rey ve kıyas ile naslara dayalı ictihât ve kıyas birbirine karıştırılmamalıdır. İslâm âlimlerinin reddettiği reyin arka planında, Mutezile ve felsefî akımların etkisindeki devşirme düşüncelerin bulunması da tepkilerin sebebidir ve ayrı bir inceleme konusudur.

---

[432] İbn Teymiye, *Mecmuu Fetâva* IV, 25; Muhammed b. Muhammed, *Dirâsâtu'l-lebîb* s. 56-57.

[433] İbn Abdilber, *a.g.e.* II, 149. Mâlik b. Enes de "Görüşüm (re'yim) Kitab ve sünnete muvâfık ise ona sarılın, Kitab ve sünnete muvâfık değilse terk edin" demiştir. Bk. İbn Abdilber, *Câmi* II, 32.

[434] İbn Teymiye, *a.g.e.* IV, 47.

[435] Ahmed b. Hanbel III, 14, 17, 26, 59; Ebû Dâvûd, Sünnet 5. Halifelerin sünneti ve sahabenin sünneti ve reyi için bk. Uraler, *Sünnete Bağlılık* s. 308-316; 366-375.

[436] İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* XV, 225-226.

İkinci Bölüm

SOSYAL ENGELLER

SOSYAL ENGELLER

İmam Şâfiî, bir hadîs rivâyet etmiş sonra o hadîsin sahîh olduğunu belirtmiş, mecliste bulunan bir kişi "Sen de aynı görüşte misin?" deyince İmam Şâfiî bu söze sinirlenmiş ve "Ey adam! Sen beni Hristiyan olarak mı biliyorsun veya sen beni kiliseden çıkarken mi gördün veya belime zünnar (Hristiyanlık alameti olup bele bağlanan bir kuşak) takmış olarak mı gördün ki ben Resûlullah'tan (sallallâhu aleyhi ve sellem) bir hadis nakledeyim de O'nun (sallallâhu aleyhi ve sellem) beyân ettiği hükümle aynı görüşte olmayayım" demiştir. (Suyûtî, Miftâhu'l-cenne s. 6).

I. ÖRF VE ÂDETLER

A. Tanımı

Her toplum, sosyal karakter taşıyan bir çevre temin eder ve bu çevreyi o toplumun manevi kültürü olarak vasıflandırmak mümkündür.[1] Şöyle ki topluluk halinde yaşayan insanlar, belli bir olayda hep aynı şekilde hareket etmeye aynı davranışta bulunmaya başlarlar, zamanla bu bir kural haline gelir[2] ve insanlar sahip oldukları bu mirası nesilden nesile birbirlerine aktarırlar.[3] Zira topluluk halinde yaşayan insanların, belli hâdiseler karşısında beklenen davranışları göstermesi, toplumu birarada tutan esaslardan

1 Bk. Kurtkan, *Genel Sosyoloji* s. 110.
2 Çelik, *Halk İnançları* s. 17.
3 Bulaç, «İslâm ve Gelenek» *Bilgi ve Hikmet Dergisi,* s. 13.

biridir.[4] Sosyal kurallar ve değerler, toplumda ilk planda örf, âdet, gelenek olarak ortaya çıkar, şekillenir[5] ve hemen hemen her sahada görülür. Örf ve âdet, "insanların genel olarak iyi bulup tekrar edegeldikleri ve benimseyerek ortaklaşa uydukları iş veya sözlerdir."[6] Örf ve âdet aynı mânâda kullanılmaları yanında birbirlerinden ayrılarak da tarif edilmiştir.[7] Örf, irfana dayanan bir kâidedir. Yani âlimlerin ve ârif kişilerin koyduğu bir esastır. Fakat âdet sözünde bu yüksek mânâ belirtilmiş değildir. Zira bâtıl ve kötü şeyler de âdet olabilir. Bu sebeple iyi âdet; kötü âdet denir. Örf ise böyle değildir. Yani iyi örf, kötü örf denilmez. Örfün hepsi güzeldir ve örf, münkerin zıddı olarak kullanılır.[8]

Âdetler, şer'î olup olmamasına göre de değerlendirilmiştir. Şer'î âdetler, şer'î delillerin ortaya koymuş olduğu ya da yasaklamış olduğu şeylerdir. Zamana, mekâna ve durumlara göre değişen, insanlar arasında cereyan eden yeme-içme, barınma tarzı gibi âdetlerin ise hakkında müsbet ya da menfî şer'î bir delil bulunmaz.[9] Buna göre âdetler, hakkında nas

4 Kurtkan, *a.g.e.* s. 246.

5 Sezen, *İslâm'ın Sosyolojik Yorumu* s. 200-201.

6 Şener, *Kıyas* s. 44. Örf ve âdet hakkında geniş bilgi için bk. Zeki Arslantürk-Tayfun Amman, Sosyoloji, s. 252-259, İstanbul, 2001.

7 «Örf, herkesin bildiği ve çoğu zaman kendisine uyageldiği, söz ve fiillerdir» veya «toplumun benimsediği, alışageldiği ve hayatında uymak mecburiyetinde olduğu söz ve fiiller»; âdet ise "selim tabiatça benimsenen ve tekrar edile edile nefislerde yerleşen şeydir." Şener, *Örf* s. 104-106. Başka bir tanıma göre örf, "toplumun söz veya fiil halinde ortaya çıkan âdetidir" diye tarif edilmiştir. Buna göre örf, âdetin bir nev'ini teşkil etmekte, akıl ve iradeye dayanmaktadır. Karaman, "Âdet" *DİA* I, 370. Diğer bir tarif de şöyledir: "Örf, herkesçe bilinene; âdet alışılmış olana ait norm ve değerlerdir, yani kurallardır. Örf ve adet halkın yaptığı hukuktur. Adet, akılla ilgisi olmaksızın tekrar edilen işler gibi görünüyor. Örf ise akılla desteklenen ve şöhret bulup kabul edilmiş şeydir. Âdetlere doğru yanlış standardı konduğu zaman bunlar, örf karakterine bürünür denebilir. Âdet, örf kadar müeyyide gücüne sahip değildir. Örf, halk için adeta yukarıdan konmuş kurallar gibidir. Âdet ise, daha aşağıdaki alışkanlıklar mesabesinde görülmektedir." Sezen, *İslâm'ın Sosyolojik Yorumu* s. 200-201.

8 Şener, *Örf* s. 106-107.

9 Bk. Şâtıbî, *Muvâfakât* II, 284-285, 298; Şener, *a.g.e.* s. 114. Şer'î âdetler, şeriat tarafından vaciplik ya da mendupluk düzeyinde yapılması istenilen veya mekruhluk ya da haramlık seviyesinde yapılması yasaklanan veyahut da yapılıp yapılmaması tercihe bırakılan şeylerdir. İnsanlar arasında süregelen âdetler ise Şâri tarafından ya güzel ya da çirkin bulunarak emredilmiş ya da yasaklanmışlardır. Bunlar şer'î hükümler altına giren durumlar cümle-

olmayan konulardadır. Dolayısıyla nas söz konusu olduğunda nassın gereğine göre hareket edilip âdete gidilmez. Gelenek ise din dahil, geçmişten tevârüs edilen ve medeniyet şeklinde ürün veren niteliklerin bütünüdür. Buna göre örf-âdet ile gelenek farklıdır. Bazen hiçbir ağırlığı olmayan hatta yanlış olabilen halk âdetlerine, icad edilmiş alışkanlıklara gelenek demek yanlıştır. Hakiki gelenek, bir topluluğun, bir ırkın, bir medeniyetin ruhunda yaşar. Gelenekte, derinlere inen varlık sebebi mevcuttur. Bu tanım, örf-adetteki toplumsal değer hükümleriyle, gelenekteki hakiki değer hükümlerini ayırmaktadır.[10]

Bu değerlerin belli bir zaman veya mekân ile sınırlanması da mümkündür. Çünkü örf, âdet ve gelenekler zamanla değişebilmektedir.[11] Ancak değişim, gelenekle birlikte gelmelidir. Sürekli devrim, devrimsizliğe götürür. Her müessesede bir geleneksel ve kök tarafı bulunmalıdır.[12]

Örf ve âdetlerle iç içe girmiş sayılabilecek bir de halk inançları konusu vardır. Bunlarda da bir toplumsal kabullenme ve benimseme söz konusudur. Halk inançları, iyisi ile kötüsü ile doğrusu ile yanlışı ile hurafe olanı ile olmayanı ile halkın öyle olduğuna inandığı kültürünü o yönde geliştirdiği inançlardır. Halk inançlarının; millîlik, bağlayıcılık, değişmezlik, müştereklik özellikleri vardır. Halk inançları çeşitli şekillerde ortaya çıkmıştır. Bunlardan en çok görüleni anonim olarak ortaya çıkan inançlardır. Bilinmeyen bir zaman içinde keyfiyeti kesin olarak bilinmeyen bir hadisenin ortaya çıkmasından sonra doğan bir inanç ögesi, belli bir zaman geçtikten sonra toplumun genelinde kabul görerek inanç haline gelir. Halk inançlarının büyük kısmı bunlardandır. Halkın inandığı şeyler içinde; ilahi dinlerin bildirdikleri de sayılabilir. Ancak bunların halk inançları içinde ele alınması halkın, dinin esaslarını özümseyip hayatın ayrılmaz parçaları

---

sindendir. Bu gibi konularda mükelleflerin düşüncelerinde değişmeler meydana gelse bile asla bir değişiklik söz konusu olamaz. Zira eğer bu yaklaşım doğru olacak olsa, bu sürekli ve yerleşik hükümlerin neshedilmesi demek olurdu. Oysa ki, Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) vefatından sonra nesh artık imkânsızdır. Netice itibarıyla şer'î âdetlerin kaldırılması bâtıldır. Şâtıbî, *Muvâfakât* II, 284-285.

10 Sezen, *İslâm'ın Sosyolojik Yorumu* s. 358 (R. Guenon'dan naklen).

11 Bk. Çelik, *Halk İnançları* s. 17.

12 Sezen, *a.g.e.* s. 358.

halinde görmeleri, devamlılığı, tekrarlanması yönüyledir. Yoksa kaynağı din olan inançların hayata yansıması şuurlu bir harekettir ve bunlara halk inançları, âdet vb. denilmez.[13]

Örf, âdet, töre, gelenek, görenek, halk inançları gibi isimlerle ifade edilen bu inanç ve uygulamaların birbirlerinin yerine kullanılıyor olması veya aralarında farklar bulunması ayrı bir konudur. Burada ise bahsi geçen kavramlar içinden yaygın olmaları itibariyle örf, âdet ve gelenek ifadeleri kullanılacaktır, zira bizim için önemli olan nereden ilham alırsa alsın bu değerlerin, her toplumda var olması[14] ve dinle karışarak toplum hayatını -Sünnet gibi- etkilemesidir. Çünkü örf, âdet gibi mefhumların temelinde belli inançların yansımaları vardır[15] ve bunlar çok sayıda, farklı mânevî unsuru, davranış biçimini ifâde ederler.

B. Örf-Âdetlerin Din İle İlgisi

Kaynağında inanç olması veya toplumun bunları dînî bir unsur gibi kabullenmesi, ister istemez gelenek vb.nin dine uygunluğunu gündeme getirmektedir. Dolayısıyla Kur'ân'ın ve sünnetin, örfe aykırı düştüğü birçok durum olmuştur. Bu da gâyet tabiîdir. Yeni bir dinin, önceki dinleri ve âdetleri bütünüyle kabullenmesi beklenemez. Nitekim İslâm da iyi ve güzel olan geleneklerin devamına izin vermiş, hatta teşvik etmiş, kötü olanları ise yasaklamıştır. İslâm dininin âdetler karşısındaki tavrı, bunların dinin genel prensiplerine uygunluğuna, ahlâki ve insanî bakımdan taşıdığı değere bağlı olmuştur. Bu da göstermektedir ki İslâm, yeni bir toplum düzenini oluştururken birtakım yenilikler getirmekle birlikte o sosyal çevrede bulunan tarihsel mirası, sosyal alışkanlıkları, geleneksel örf ve âdetleri, birtakım ahlâkî ve hukukî kuralları tümüyle reddedip kökten değiştirmez; ancak bunları ıslah eder, devam etmesi uygun olanları koruyup devam ettirir, kendine engel olacakları, meşru olmayanları reddeder. Böylece hem nesilden nesile devredilen iyi değerler zenginleşerek sürdürülmüş olur hem de

---

13 Bk. Çelik, *a.g.e.* s. 20-27.
14 Bigiyef, *Kitâbu's-sünne* s. 3.
15 Bk. Çelik, *a.g.e.* s. 18-19.

yeni dine uyum sağlamak kolaylaşır.[16] Konunun İslâmî literatürde çokça geçen ma'ruf'la ilgisi vardır. Örf ve âdet, ma'ruf kavramıyla karşılanmış, bunun istenmeyen özellikteki kuralına da münker denilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm, "ma'ruf'un" emredilmesi ve "münker'in" yasaklanmasını ilkeleştirir. "Ma'ruf", toplumun geleneksel örfünde ve buna uygun geliştirilen teâmüllerde, Kur'ân'a ve sünnete aykırı olmayan unsurları ifade etmektedir. İslâm, bütün iyi değerleri, maruf kavramıyla bünyesine almaktadır.[17] Evrensel bir din olan İslâmiyet, toplumlardaki farklılıkları, irfan temeli üzerinde birleştirebilmektedir.

Hz. Peygamber'in tatbikatına baktığımızda O'nun (sallallâhu aleyhi ve sellem), insanlar arasında iyi bir çığır (sünnet-i hasene) açan ve bu suretle güzel bir âdetin başlamasına önayak olan kimsenin o yoldan gidenlerin sevâbınca sevâp kazanacağını, buna karşılık kötü bir âdetin (sünnet-i seyyie) başlamasına sebep olanın da aynı şekilde günahkâr olacağını bildiren hadîsi,[18] İslâm dininin âdetler karşısındaki tavrını açıkça belirtmektedir. Diğer yandan Kur'ân'da ve hadîslerde İsrâiloğullarının ve daha başka birçok eski kavmin kötülükleri âdet ve alışkanlık haline getirmeleri yüzünden perişan ve helâk oldukları belirtilmekte, dalâlette bulunan ataların peşinden gitmek kınanmakta, bu yüzden kötülüklere karşı konulması ve bunların âdet halini almasına engel olunması gerektiği üzerinde durulmaktadır.[19] Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), toplumda var olan âdetlerden İslâm'a uygun olanlarını muhafaza etmiştir. Şöyle ki Sâib b. Abdillah'a "câhiliyye çağındaki ahlâkını İslâm'da da muhafaza et, misafiri

16 Bk. Bulaç, "İslâm ve Gelenek", *Bilgi ve Hikmet Dergisi,* s. 11, 21. Cahiliye Arapları arasında çokça yaygın olan, dışarıdan gelen misafire olağanüstü bir ilgi ve ikramda bulunulması, ancak evden çıkıp gidince soyulması ve hatta bu uğurda öldürülmesi geleneği buna bir örnek gösterilebilir. Bu tür davranış örneklerinde "ma'ruf" ve "münker" birarada bulunmaktadır. Misafiri ağırlamak (ma'ruf), evden çıkıp gidince onu soymak (münker), birbirleriyle zıt iki unsurdur. Ama cahiliye Araplarının hayatlarında bu paradoks herhangi bir ahlâki rahatsızlığa yol açmadan sürebilmektedir. İslâm, bu paradoksa bir son verdi; birincisini bıraktı ve teşvik etti, ikincisini ise aksine şiddetle eleştirdi ve kesin olarak yasakladı.

17 Bk. Bulaç, «İslâm ve Gelenek», *Bilgi ve Hikmet Dergisi,* s. 17-19; Karaman, "Âdet" *DİA* I, 372-373; Sezen, *İslâm'ın Sosyolojik Yorumu* s. 202.

18 Bk. Ahmed b. Hanbel IV, 357, 359, 360, 361; Müslim, İlim 15; Zekât 69; Nesâî, Zekât 64.

19 Bk. el-Mâide (5), 78-79; es-Saffât (37), 70; İbn Mâce, Fiten 20; Ebû Dâvûd, Melâhim 17; Tirmizî, Tefsîr 5/7.

ağırla, yetime ikram et ve komşuna iyilikte bulun" buyurmuştur.[20] Hz. Peygamber, diğer yandan "Allah nazarında insanların en sevimsizlerinden biri câhiliye âdetlerini araştırıp, yaşatmak isteyen mürtecidir"[21] buyurmak suretiyle İslâm'ın onaylamadığı âdetlerin yasaklandığını hatırlatmıştır. Hz. Peygamber'in, örfün hilafına davranmayı emrettiği durumların da bulunması[22] sünnetin örfte olan her şeyi tasdîk etmediğini göstermektedir. İslâm dini, geleneğe müdahale ederek hayatı bir bütün olarak değiştirmiştir. İslâm, kendisine aykırı gelen gelenekleri tasfiye ederken hemen arkasından yeni ilkeleri, yaşama biçimlerini ikâme eder. Artık bu canlı ve diri süreçte insan yeni bir kimlik, yeni bir kişilik kazanmıştır. Câhiliyede olan ise câhiliyede kalmıştır.[23] Dolayısıyla Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), Arap âdeti olarak bir şey yapmışsa onu kabullendiği için yapmıştır. Yoksa âdetlere uymak için yapmamıştır. Yeni bir dini yerleştiren Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) âdetlere -sadece âdet olduğu için- boyun eğmesi düşünülemez.

Hz. Peygamber'in uygulamaları, Arap toplumunun geleneklerini, kendine özgü olmaktan çıkarmış ve başka topluluklar için geçerli bir kaynak niteliğine dönüştürmüştür. Araplara özgü şekiller, temayüller sünnetin teyid edip tatbikatta hükme bağlaması ile evrensel bir hüküm halini almıştır. Artık sünnet, bir topluma özgü norm ve davranış şekillerini kendi formu içinde teyid eden bir kaynak olması hasebiyle kendisi bir örf veya daha geniş anlamda gelenek olmuştur. Buna göre eğer müslüman ümmetin genel geçer bir geleneğinden bahsedilecekse bu ümmetin hayatında sürmekte olan sünnettir.[24]

Din gelenekleştikçe, kültürleştikçe hareketini, heyacanını kaybeder, taklit haline gelir denilse de din kültürleşmek, gelenekleşmek zorundadır. Teşkilat, birliğin sağlanması, eğitim gibi ihtiyaçlar onu kültürleşmeye

---

20 Ahmed b. Hanbel III, 425.
21 Buhârî, Diyât 9.
22 Bk. Ebû Dâvûd, Tereccül 1.
23 Bulaç,» İslâm ve Gelenek», *Bilgi ve Hikmet Dergisi,* s. 20.
24 Bulaç, *a.g.m.* s. 19. Ayrıca bk. Abdulğanî Abdulhâlık, *Hucciyyetu's-sünne* s. 51.

götürmüştür. Dinin sosyal verâsete dahil olması, nesilden nesile aktarılabilmesi için bu durum zaruridir.[25] Sünnetin bir gelenek gibi sürekliliği ile din hayata geçirilmiş, müslüman toplumlarda birlik sağlanmıştır. Sünnet, müslüman ülkelerde kültür birliğini sağlarken bu ülkelerde, farklı âdetlerin görüldüğü gerçeği vardır. Sosyal hayat, sürekli değişim halindedir; zamandan zamana, toplumdan topluma gelenekler, örfler, âdetler farklılıklar gösterir. Bunlar İslâm'ın geneldeki hükümleriyle uyuşma içinde oldukları sürece yararlıdır; beşeri hayata muhtaç olduğu dinamizmi katar. Nihayetinde bu zengin farklılıklar, ümmet hayatının çokluk içinde birlik ilkesine göre tecelli etmesini sağlar.[26] Ancak burada iyi teşhis edilmesi gereken bir nokta bulunmaktadır. Sünnetin meşru bir aslı vardır. Gelenekler, âdetler asıl olarak kabul edilmezler. Bilakis bazen inanç ve ibadetlere zarar verirler.[27] Hayatın tam içinde olmaları, toplumsal olmaları, sürekli olmaları, yaptırım güçlerinin bulunması, temellerinde bir inancın bulunması ihtimali ve dînî imiş gibi algılanmaları sebebiyle inançla ilgisi olmaları bakımından sünnet ile özellikle gelenekler benzeşmektedir. Sünnet ile gelenek arasındaki benzerlikler ve özellikle yaptırım gücü, geleneğin sünnetin önüne engel olarak çıkmasına sebep olabilmektedir. Ancak sünnetin dînî olması ve dinin kaynaklarından olması açısından sünnet farklıdır.

Geleneklerin sünnete engel olması; onların dine aykırı olması durumunda söz konusu olur. İslâm'a aykırı olmayan gelenekler bir engel teşkil etmez. Sünnet ile geleneğin hayatı yaşama biçimi olmaları açısından benzerlikleri, geleneğin zararının da büyük olabileceğini gösterir. Gelenek, tüm toplumu etkiler. Geleneksel unsurlar, hukuk sistemini, toplumsal yaşama tarzını, ruhsal düzeni, ekonomik sistemi ve ahlâkî hayatı temelden

---

25 Sezen, *İslâm'ın Sosyolojik Yorumu* s. 193.

26 Bulaç, *a.g.m.* s. 21. Bu çerçevede "İslâmî büyük gelenek aramaya çalışmak boş bir çabadır. Dolayısıyla İslâm'ın farklı bağlamlarda, farklı şartlarda ve farklı zamanlardaki bütün tazâhürleri göz önünde bulundurularak Abdulhamid ez-Zeyn'in önerdiği gibi "İslâm" terimi yerine "İslâmlar" terimi konmalıdır" (Ali Murat Yel, "İslâm'da Büyük, Küçük Gelenekler", Bilgi-Hikmet, s. 60.) şeklindeki bir ifade ise doğru değildir. Çünkü bizzat İslâm dini ve İslâm geleneği; "İslâm" demekte, "İslâmlar" şeklinde bir tâbir kullanmamaktadır.

27 Bk. Birgivî, *et-Tarikatu'l-Muhammediyye* s. 11.

yönlendirebilirler.[28] Ayrıca birtakım eski âdet ve görüşlerin tedricen gizlenip sonra yeni şekillere bürünerek ikinci defa ortaya çıkması[29] tehlikesi de vardır.

Geleneklerin, din gibi hayatın her yönü ile ilgili olması özelliği; tesirinin artmasında, dinin önüne geçmesinde etkili olmaktadır. Nitekim Hristiyanlık, bu duruma mâruz kalmıştır. Hristiyanlık, dinin ilk vazifesinin gerektirdiği şekilde kendine bağlı olanların sosyal hayatlarına tesir edip onları değiştirecek yerde, halk örfünün kararı karşısında susmuş ve bizzat siyasî plânların örtüsü olmuştur.[30] Hristiyanlık, Avrupalılaşmış, geleneklere dönüşmüştür. Dinin olumsuz mânâda gelenekleşmesi, hareketini kaybetmesi demektir. Din böylece moda, âyinler, mezhepler, kurallar ve pratiklerin taklidi durumuna gelir. Nitekim Hristiyanlık, âyinli, imparatorluklu, kostümlü bir din haline gelmiştir.[31]

Sünnet, geleneklerin getireceği olumsuzluklara karşı bir engeldir. Sünnete göre yaşayan kişi, bu sûretle aynı konudaki örf-âdete göre hareket etmemiş olur. Çünkü sünnet, hayatın her safhasına hitap etmektedir. Sünnet, İslâm kültürüdür. Kıtalararası müslüman milletlerde çağlar boyu gözlemlenen ortak değerler ve uygulamalar hep sünnetin birleştiriciliği, belirleyiciliği ve bütünleştiriciliğinden kaynaklanmıştır. Ümmet, sünnetle vardır, onunla yaşar. Yozlaşma da sünnetten ayrılmakla başlar.[32] Bunun için hayatı yaşarken; şuurluluk, dikkat, tam bir uyanıklık ve kendine hâkimiyet hali içinde olmak gerekir.[33] Zira başıboş bir şekilde yaşamak, dînî yaşayışı engeller. Sünneti, hayata yansıtmak gerekir. Sünnet yaşanıyorsa, toplum hayatına yayılmışsa orada yanlış âdetler ve gelenekler ıslah edilmiş demektir.

---

28 Bulaç, «İslâm ve Gelenek», *Bilgi ve Hikmet Dergisi,* s. 19.
29 Muhammed Esed, *Yolların Ayrılış Noktası* s. 13.
30 Muhammed Esed, *a.g.e.* s. 51.
31 Sezen, *İslâm'ın Sosyolojik Yorumu* s. 189.
32 Çakan, Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi I, s.XV (Mukaddime).
33 Muhammed Esed, *a.g.e.* s. 114.

II. YABANCILARA/GAYR-I MÜSLİMLERE BENZEMEK

Her dinin kendisine has bir medeniyeti ve onu diğerlerinden ayıran farklı nitelikleri vardır. Ancak bu vasıflarla başka dinler arasında varlığını muhafaza eder.[34] Bir toplumun -özellikle- diğer milletlerle ilişkilerinde kendi kimliğinin unsurları, âidiyeti açıkça belli olur. İslâm da müslüman olan kimseye en mükemmel şekliyle kimlik ve âidiyet vermektedir. Bunu yaparken insanın içinde bulunduğu kavminin yerini inkâr etmez. Bu unsurları silmek, ortadan kaldırmaya çalışmak gibi fıtrat ve tabiata aykırı bir yol tutmaz. İslâm'ın hayata geçirilmesinde kimlik farklılıklarını kaldırmak gibi bir tedbir yoktur. Dinle ilgili olmayan konularda kültür çeşitliliği ve kimlik farklılıkları İslâm dini için önemli olmamıştır. Bununla beraber unsurlar arasında denge kurar ve bu dengede ağırlığı, belirleyiciliği dine, dinî mensubiyete verir. Meselâ, Kur'ân-ı Kerîm'de, Hz. Nuh'un getirdiği dine uymayan oğlu onun ailesinden sayılmayarak dinin önceliği belirtilir. "O, senin ailenden değil"[35] denir. Buna karşı aynı imanı paylaşan akrabaya, etnik ilişki içinde bulunan kişilere yardım ve alâkada öncelik verilir. İnsanın kendini tanıtması ve kimliğini ortaya koyması söz konusu olunca kavim ve aile bağlarını, din ve ahlâk bağlarının hakimiyeti altına sokar. Müslüman kimliğini ortaya koymada, onu tanımlamada en güzel, en mükemmel formül onun dinini ve ahlâkını temel unsur olarak ihtiva eden formüldür.[36] Müslüman kimliği; renk, ırk, dilden değil, Kitab ve sünnetten kaynaklanmaktadır. "Sosyolojik anlamda dinin kimliğini ve tabiî müslüman kimliğini tayin, tespit eden ve tanımlayan sünnettir.[37] Dolayısıyla Müslüman kimliğinden ve âidiyetinden İslâm unsurunu çıkarmak ve onu, dini devreye sokmadan tanımlamak mümkün değildir. Çünkü bu hem eşyanın tabiatına, hem de dinin talimatına aykırıdır. Eşyanın tabiatına aykırıdır; çünkü müslüman, bu vasfını, bu nitelikle varoluşunu İslâm'dan almaktadır. Fert hem müslüman olsun, hem İslâmsız tanıtılsın, cemiyet

---

34 Ahmed Naim-Kâmil Miras, *Tecrid Tercemesi* XII, 409.

35 Hûd (11), 46.

36 Bk. Karaman, "Müslüman Kimliği ve Aidiyeti", *İzlenim Dergisi,* s. 12.-13; Sezen, *İslâm'ın Sosyolojik Yorumu* s. 159.

37 Bk. Çakan, *Müslüman Kimliği* s. 57.

hem müslüman olsun, hem de İslâm'ı devreden çıkararak kimlik ve âidiyet arasın, bu mümkün değildir ve varoluş şartlarına aykırıdır.[38]

A. Taklit

İslâm, her bakımdan yeni, farklı bir din olduğunu göstermiş,[39] hem inanç hem de şeklen mensuplarına kendi damgasını vurmuştur. Ana hedef, müslüman kimliği oluşturmaktır. Dinin hayata geçmesi demek olan sünnette bu konu bariz şekilde görülür. Öyle ki sünnet, İslâm'ı kabul eden kimselere yeni bir kimlik kazandırmanın uygulamasıdır. Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem), yeni müslüman olan bir kimseye yapması gerekenleri öğretmesi[40] ve bunların içinde şekle ait tarafların da olması, İslâm'ın her bakımdan farklı olmayı gerektirdiğini göstermektedir.

İslâm, kimlik kazandırmaya önem verdiği gibi kimliği korumaya da önem vermiştir.[41] "Hangi kavme benzerseniz ondansınız"[42] "Bizden başkasına benzeyen bizden değildir. Yahudi ve Hristiyanlara benzemeyin"[43] hadisleri kimliğin korunması gerektiğini belirtir. Hz. Peygamber, bu hadîslerde ayırıcı vasıf ve kimlikte karşıtlık ilkesini ortaya koymuştur. Milletleri millet yapan hususiyetlere dikkat çekmiştir. Kendini idrak ve karşındakini idrak etmeye dikkat çekmiştir.[44]

Müslüman kimliğinin oluşmasında olduğu gibi korunmasında da İslâm dininin kendine has metotları bulunmaktadır. Kur'ân ve sünnet, İslâm kimliğinden uzaklaşmakta en büyük sapmalardan biri olarak geçmiş ümmetleri izlemeyi, onlara benzemeyi ve onları taklit etmeyi göstermiştir. Bu arada taklit edenin niyeti ne olursa olsun taklit edilen başka din mensuplarının, müslümanları hiçbir şekilde kendilerinden saymadıklarını öncelikle zikretmekte fayda vardır. Allah Teâlâ, onların kendi dinlerine uymadıkça

38 Karaman, *a.g.m.* s. 12.
39 Bk. Buhârî, Zebâih 2 (terceme)
40 Abdurrezzak, *Musannef* X, 317, 318; Ebû Dâvûd, Tahâret 129.
41 Abdurrezzâk, *a.g.e.* I, 292.
42 Ahmed b. Hanbel II, 50; Ebû Dâvûd, Libas 4.
43 Tirmizî, İsti'zân 7.
44 Daryal, "Millet Hayatının Devamında Sosyolojik Direnme" *Kubbealtı Akademi Mecmuası,* s. 35-48.

müslümanlardan râzı olmayacaklarını bildirmiştir.[45] Dolayısıyla hangi alanda olursa olsun onlara benzemek onları tatmin etmemektedir. Kur'ân-ı Kerîm, taklit konusunun üzerinde ısrarla durur. Müslümanları bir tavır almaya zorlar. "Babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izine uyarız"[46] âyeti, taklidin bâtıl oluşuna delildir ve Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) dâvetini araştırmayı terk edip ataları taklit etmeyi kınamaktadır.[47] Taklitçi, atalarının sözleriyle amel eder, onların yoluna uyar. Hakka çağrıldığında onu düşünmek, incelemek yerine; delilsiz, huccetsiz olarak atalarından kalan mirasa sarılır.[48] Buna göre taklit, bir geriye dönüştür, irticâdır.

Taklit, fikir donukluğudur ve insanı akıl ve muhakemeden yoksun bırakır, taklit eden kişiler mantıklarını çalıştırmazlar. Örnek verecek olursak İslâmiyet, aklı ilğa eden sadece duygulara dayalı olan putçuluğu yıkmakla taklidi de yıkmıştır. Taklit, kolay kolay ruhtan silinmediği için gerçeği kavramaya engeldir. Nitekim "Onlara, Allah'ın indirdiğine uyun denildiği zaman 'Hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız' dediler. Ya ataları bir şey anlamamış, doğruyu da bulamamış idiyseler"[49] âyeti bu noktaya temas eder. Taklidin kelime mânâsı da taklitteki şuursuzluğu ifade eder. Taklit, gerdanlık anlamına gelen "kılâde" kelimesinden türetilmiştir. Sanki mukallit, taklit ettiği kişinin verdiği hükmü, onun boynuna taktığı bir gerdanlık gibi taşımak zorunda olduğu bir kadermişcesine kabul eder.[50] Öyle ki taklit, kişileri Rab edinmeye kadar varır. Bunun örnekleri mevcuttur. Ataları sorgulamamak, onları tanrı derecesine çıkarmaktır. Körü körüne taklit bunun için kınanmıştır. Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem); ehl-i kitabın, bilginlerini ve rahiplerini Rab olarak kabul etmelerinin;[51] onların Allah'ın emirlerinin dışında haram ilân ettiklerini haram, helâl ilân ettiklerini helâl kabul etmek suretiyle olduğunu ve

45 el-Bakara (2), 120.
46 ez-Zuhrûf (43), 23. Ayrıca bk. es-Saffât (37), 69-70.
47 Kurtubî I, 590; IX, 5895.
48 Şevkâni IV, 552.
49 el-Bakara (2), 170. Ayrıca bk. el-Mâide (5), 104; el-Enbiya (21), 52-53; ez-Zuhrûf (43), 23, 24.
50 Albânî, *el-Hadîsu Huccetun* s. 75.
51 et-Tevbe (9), 31.

bunun da onları Rabler edinmek olduğunu ifade etmiştir.[52] Ayrıca Hz. Peygamber'in mukallidin durumu ile yaptığı benzetme de taklitteki şuursuzluğu ifade eder. Hadîse göre taklitçinin taklit ettiği kişi keler deliğine girse mukallit de girmek isteyecektir.[53] Bu derece komik bir duruma düşmek, kimlik aşınmasını gösterir. Taklit, kişilik kaybı ile sonuçlanır.[54]

Taklit, bir özümsemedir. Dolayısıyla başka dinden olanlara benzemek dine zarar verir. Kur'ân-ı Kerîm'de, ehl-i kitaba benzemek yasaklanırken onlarla beraberliğin, onları taklide, sonunda da onlardan olmaya kadar varacağı şöyle haber verilir: "Ey iman edenler! Yahudileri ve Hristiyanları dost edinmeyin. İçinizden kim onlarla dost olursa onlardandır."[55] Hz. Peygamber de "Zillet ve küçüklük, emrime muhalefet edenedir. Kim bir topluluğa/kavme benzerse onlardandır"[56] hadîsi ile benzemenin sonunda o toplumla aynileşmeye sebep olduğunu, taklit krizine giren bir toplumun kendi benliğini yitirerek taklit ettiği kitlenin bir parçası durumuna düşmüş olacağını açıkça belirtir. Başka âdetleri ve hayat tarzını taklit etmek, git gide onların eşyaya bakış noktasını da almaya mecbur bırakır. Dış görünüşü taklit etmek, yavaş yavaş ona uygun olan fikrî meyli de kabullenmeye götürür.[57] Hz. Peygamber'in ehl-i kitaba benzemenin karış karış başlayıp sonra artacağını haber vermesi, taklidin bir yerde kalmayıp azdan çoğa doğru gittiğini, arttığını ve bir sınırı olmadığını göstermektedir. Bir müslüman giyinişinde, âdetlerinde, hayat tarzında başkalarını taklit ederse, ortaya koyduğu dava ne olursa olsun, o medeniyeti tercih ettiği ortaya çıkmış olur. Bir medeniyetin manevî değerlerine hayran olmadan, felsefî, fikrî ve bedii (estetik) bakımdan taklit edilmesine fiîlen imkân yoktur. Dînî yönelişe (hayatın dine göre tanzimine) karşı olan bir medeniyeti hem beğenmek hem de tam bir müslüman olarak kalmak mümkün değildir.[58]

---

52 İbn Abdilber, *Câmi* II, 109. Huzeyfe de Tevbe (9), 31 âyeti ile ilgili olarak bu açıklamayı yapmıştır. Ayrıca bk. el-Bakara (2), 171.
53 Buhârî, Enbiyâ 50.
54 Çakan, *Müslüman Kimliği* s. 161.
55 el-Mâide (5), 51.
56 Ahmed b. Hanbel II, 50. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, Libas 4; Tirmizî, İsti'zan 7.
57 Muhammed Esed, *Yolların Ayrılış Noktası* s. 84.
58 Muhammed Esed, *a.g.e.* s. 89.

Kimliği korumak için Hz. Peygamber, başka din mensuplarının saptırıcılık fonksiyonlarına dikkat çekmiş, Yahudi ve Hristiyanların müslümanlar için olumsuz etkisinin kaçınılmazlığına karşı uyarmıştır. "And olsun ki siz, kendinizden önceki milletlerin sünnetlerine (yoluna) kulacı kulacına, arşını arşınına ve karışı karışına muhakkak uyacaksınız. Hatta onlar (daracık) bir keler deliğine girseler, siz de o deliğe gireceksiniz"[59] hadîsi, sünneti terk şekillerini göstermektedir. İbn Battâl, bu hadîsten hareket ederek "Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) ümmetine, daha önceki ümmetlerde olan uydurma işler ve bid'atlara tâbi olacaklarını bildirmiştir" demiştir.[60] "Yahudilerin havralarını, Hristiyanların kiliselerini yükselttikleri gibi sizin de benden sonra mescidlerinizi yükselteceğinizi biliyorum"[61] hadîsi müslümanların ehl-i kitabı taklit edeceğini haber vermektedir. Hz. Peygamber, müslümanlar içinde de kimlerin ehl-i kitabın sünnetlerine uyacağını bildirmiştir. Böyle kimseleri kötü kimseler olarak vasıflandırmış "ümmetin şerlileri" diye isimlendirmiştir. "Bu ümmetin şerlileri, daha önce geçen ehl-i kitabın sünnetlerini/yolunu adım adım (takip edecekler) yüklenecekler" buyurmuştur.[62] Bu arada Müslüman olmayanlara sevgi göstermenin, onlara gizli muhabbet beslemenin, dost edinmenin yasaklanması ve bunun, sapmak olarak nitelenmesi,[63] taklidi ve bu suretle yabancılaşmayı önleyici tedbirler arasında zikredilebilir.

---

59 Ahmed b. Hanbel II, 325, 327, 336, 450, 511, 527; III, 84, 89, 94; V, 218, 340; Buhârî, İ'tisâm 14; Enbiyâ 50; Müslim, İlim 6; İbn Mâce, Fiten 17; Tirmizî, Fiten 18. Rivâyetlere göre Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), hadîste müslümanların tâbi olacakları toplumların Fars ve Rum halkı, Yahudi ve Hristiyanlar olduğunu haber vermiştir. (Bk. Ahmed b. Hanbel II, 325, 327, 336, 450, 511, 527; III, 84, 89, 94; Buhârî, İ'tisâm 14; Enbiyâ 50; Müslim, İlim 6; İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* XV 235.) Huzeyfe de hükmen merfu' sayılabilecek bir hadîste şöyle demiştir: "Benî İsrâil'in sünnetlerini ucu ucuna ve adım adım irtikâb edeceksiniz. Benî İsrâil'den bir adam şöyle şöyle yapsa bu ümmetten de bir adam yapar. Birisi (Huzeyfe'ye), "Benî İsrâil'de maymun ve domuzlar vardı" dedi. (Huzeyfe): "Bu ümmette de maymunlar ve domuzlar olacak" dedi. Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 369. İbn Ömer'den rivâyet edilen bir hadîste ise, "Acısıyla tatlısıyla sizden öncekilerin sünnetlerini irtikâb edeceksiniz" ifâdesi yer almaktadır. İbn Hacer, *a.g.e.* XV, 236.

60 İbn Hacer, *a.g.e.* XV, 236.

61 İbn Mâce, Mesâcid 2.

62 Ahmed b. Hanbel IV, 125.

63 el-Mümtehine (60), 1.

Taklit, olumsuz olarak kullanılmakla beraber taklidin uygun görüldüğü yerler de vardır. Bilinen bir husustur ki insanda taklide karşı bir meyil vardır. Örf-âdet ve medeniyet taklitle öğrenilir. Toplumda aktarılan hayat tarzı, davranış kalıpları vardır. Günlük hayat, taklitle öğrenilir. Kâbil, kardeşini gömmeyi taklitle öğrenmiştir.[64] İbadetlerin yapılışını öğrenmekte de taklit ile olur. Ayrıca hak olanı taklit, dinin asıllarından biri sayılmıştır. Dînî konularda uzman olmayanların da taklit yoluna gitmeleri kaçınılmazdır.[65] Bilmeyen kimse, müftiye müracaat edecektir. İcma ile amel edilmesi de bu konuya dahil edilebilir.[66] Tasavvufî ahlâkta da taklit ve ittiba çok önemli görülmüştür.[67] Dolayısıyla kınanan taklit, körü körüne taklittir. Ahmed b. Hanbel'in ifadesi ile "Salt taklit, mezmumdur."[68] Delilsiz olarak başkasının sözü ile amel etmek,[69] herhangi bir görüşü huccetsiz kabul etmek yanlıştır. İbn Hazm, taklidin haram olduğunu belirttikten sonra Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) dışında başka bir kimsenin görüşünü delilsiz almanın helâl olmadığını söyler.[70] Zira O'nun sözü, başlı başına delildir. Dinin uygulanması Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) kavline, fiiline göre olur.[71] Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) sözünü, O'nun peygamber olduğunun idraki olmadan kabul etmek, düşünmeksizin ve basiretsiz olarak Resûl'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) tâbi olmak taklit sayılmıştır. Kalbine iman girmeksizin zâhiren teslim olanlar[72] ve kabirdeki suale, "bilmiyorum, insanların söylediği şeyi duydum, ben de dedim" diyen mukallit burada örnek olarak zikredilebilir.[73] Çünkü müslüman kişi, Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) mü'minler için bir örnek olduğu şuurunda olmalıdır. Bu arada Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem)

64 el-Maide (5), 30-31.
65 Kurtubî I, 590.
66 Albânî, *el-Hadîsu Huccetun*, s. 75.
67 Uludağ, *Kuşeyrî Risâlesi* (Giriş kısmı), s. 67.
68 Muhammed b. Muhammed, *Dirâsâtu'l-lebîb,* s. 93.
69 Albânî, *el-Hadîsu Huccetun* s. 75.
70 İbn Hazm görüşüne şu âyetleri delil gösterir. «Rabbinizden size indirilene uyun, onu bırakıp da başka dostların peşinden gitmeyin» el-A'raf (7), 3.
71 Albânî, *el- a.g.e.* s. 75.
72 Bk. el-Hucurât (49), 14.
73 Bk. İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâva* IV, 200; Kurtubî I, 590, 593.

taklit edilmesiyle, örnek alınmasının farklı şeyler olduğu bilinmelidir. Ona tâbi olmakla, taklit farklı şeylerdir. Taklitte irade yoktur. Tâbi oluşta irâdî bir tavır vardır.[74]

B. Kimlik Oluşturmak

İslâm bir yöneliş, bir anlayış, bir görüş değildir. O başlı başına bir sosyal nizamdır. İslâm kültürü temel olarak dine bağlı bir kültürdür. Dolayısıyla İslâm'ı çeşitli kültürlerle, durumlarla uzlaştırmak mümkün değildir.[75] Sünnetteki uygulamalar da bu yöndedir. Hz. Peygamber, Müslüman'ın rûhî yapısından sosyal hayatına kadar müslümanca olmasını istemiştir. Bunun için bir kimlik, yani müslüman kimliği oluşturmuştur. Yeni kimlik oluştururken geçmiş anlayışlara muhalefette ısrar etmiştir. Toplumun şirkten kaynaklanan bütün değerlerine, kültür unsurlarına, davranış şekillerine karşı eleştirel bir tutum içine girmiş, bir süreç içinde toplumda var olan İslâm'a aykırı yapıları yıkmıştır. Bu, yeni bir insanın ve yeni bir ümmetin inşası demektir. Sosyal bir hayat içinde vahyin temel ilkeleri doğrultusunda yeni bir yaşama biçimi geliştirmiştir.[76] Zira kültürel kimlik, başka kültür odaklarından farklı olmayı gerektirir. Ancak başkalarına benzememek suretiyle yeni bir kimlik inşa edilebilir. Hz. Peygamber, başkalarına benzememek gerektiğini, vurgulayarak ifade etmiştir. Meselâ, "Yahudi ve Hristiyanlar saçlarını boyatmazlar. Siz onlar gibi olmayın" buyurmuş,[77] onların görünüşlerine dahi benzemeyi

---

74 İbn Derbas'ın şu sözünü burada zikretmek uygundur: Yoldan çıkmış kimseler, Kitab ve Sünnet'e temessük edenleri mukallid olarak kabul edip ileri geri tenkitler yöneltmişlerdir. Bu hatadır. Böyle bir itham onlara daha lâyık, onların yoluna daha uygundur. Çünkü onlar, Kitab'a ve sünnete, sahâbe icmaına muhalif olan görüşlerinde dahi efendilerinin sözlerine uymuşlar, onları kabul etmişlerdir. Sonuçta «Onlar, «Rabbimiz» diyecekler, biz büyüklerimize ileri gelenlerimize uyduk. Onlar da bizi (baştan çıkardılar), yolumuzu şaşırttılar» (el-Ahzâb, (33), 67) âyetindeki kendilerini zemmeden kişilerden oldular. Ayrıca «Babalarımızı bu yolda bulduk, biz de onların izini uyarak gidiyoruz, dediler» (ez-Zuhrûf (43), 23) âyeti, bu görüşte olanlara işaret etmektedir.» Bk. Kurtubî I, 592.

75 Bk. Muhammed Esed, *Yolların Ayrılış Noktası* s. 21.

76 Bulaç, "İslâm ve Gelenek", *Bilgi ve Hikmet Dergisi* s. 12. Hz. Peygamber, eski anlayışların tesirinde kalarak kurbanlık devesine binmeyen adama deveye binmesini söylemiş, hatta ısrar etmiştir. Bk. Buhari, Hac 103.

77 Buhârî, Enbiya 50; Libas 67.

uygun bulmamıştır.[78] Kimlik oluştururken "Bizden değildir" anlayışını getirmiştir. Pek çok ayrı konuda İslâm'a uygun olmayan işleri yapanları "benden değildir", "bizden değildir" şeklinde tanımlamış,[79] bu suretle bir müslüman tipi çizmiştir. Ancak bu, dünyadan tecrit edilmiş bir toplum oluşturmak değil, topluma İslâm kimliğini vermektir.

İslâmiyet, diğer dinlerden farklıdır. İslâm dininin, başka din ve kültürlere uygun olması beklenemez. Aksi halde yeni bir dine gerek kalmazdı. Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem), gayr-i müslimlere muhâlefet edip yepyeni bir nizam getirmesi Yahudilerin de dikkatini çekmiş ve "Bu adam bize muhalefet etmedik hiçbir şey bırakmadı" demek zorunda kalmışlardır.[80] O (sallallâhu aleyhi ve sellem), Müslüman'ın kendine özgü olmasını istemiş, her alanda gayr-i müslimlere benzememeyi yeğlemiştir. "Bizden başkasına benzeyen bizden değildir. Yahudi ve Hristiyanlara benzemeyin"[81] ölçüsünü koymuştur. Kendisinin de gayr-i müslimlere benzeyen bir davranışı olduğunda bunu değiştirirdi. Meselâ, cenâze kabre konuncaya kadar ayakta dururdu. Bir Yahudi'den, onların da öyle yaptıklarını öğrenince cenâze için ayakta durmayı bırakıp oturmuş ve ashâbına "Siz de oturunuz, Yahudilerden farklı olunuz (muhalefet ediniz)" buyurmuştur.[82] Bu suretle O, yaptığının tam karşıtını tercih etmiştir. Hz. Peygamber, tabiî olarak ibadetlerde gayr-ı müslimlere muhalefet etmiştir.[83] Hatta bu

---

78 Hz. Peygamber, henüz vahiy gelmemiş konularda ehl-i kitab gibi davranmıştır. Ancak bu hadiste olduğu gibi muhalefeti de emretmiştir. Bu, o konuda vahiy geldiğini gösterir. Kandemir, Çakan, Küçük, Peygamberimiz'den Hayat Ölçüleri (Riyâzu's-sâlihin tercüme ve şerhi), VII,106.

79 Konuyla ilgili örnekler ve değerlendirme için bk. Uraler, *Sünnete Bağlılık* s.121-125.

80 Yahudiler hayız gören kadınlarla yiyip, içmezler ve evlerde beraber oturmazlardı. Bu konu Resûlullah'a (sallallâhu aleyhi ve sellem) sorulmuş ve «Sana kadınların ay hallerinden soruyorlar» âyeti nâzil olmuştur. Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) da hayız gören kadınlarla yiyip içmelerini, evlerde beraber otumalarını cinsî münâsebet hâriç her şeyi yapmalarını emrederek âyeti beyân etmiştir. Bunun üzerine Yahudiler, yukarıda geçen sözü söylemişlerdir. Ahmed b. Hanbel III, 247; Müslim, Hayz 16; Ebû Dâvûd, Nikâh 46; Tirmizî, Tefsîr 2/30; Nesâî, Hayz 8.

81 Tirmizî, İsti'zan 7.

82 Ebû Dâvûd, Cenâiz 42.

83 Müşrikler, güneş doğmadan Müzdelife'den Mina'ya hareket etmezlerdi. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) ise müşriklere muhalefet etmiş ve güneş doğmadan alaca karanlıkta

konuda onlardan farklı olmaktan memnuniyet duyduğunu belirtmiştir. O (sallallâhu aleyhi ve sellem), en fazla cumartesi ve pazar günleri oruç tutar ve sebebini şöyle izah ederdi: "Bu günler müşriklerin bayramıdır, onlardan farklı olmayı (muhalafet etmeyi) severim."[84] Aynı tür ibadetlerde ise İslâm farkına dikkat edilmesini isterdi. Bu sebeple "Bizim orucumuzla ehl-i kitabın orucu arasındaki fark sahurdur"[85] buyurarak sahur yapmayı tavsiye etmiştir. Bazen başka dinlere benzememek gerektiğini belirterek çözüm aramıştır. Ezanın tespiti olayında bu durumu görmek mümkündür. Müslümanları namaza çağırmak için Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve ashâbı, başka din mensuplarının yaptıklarını yapmamaya gayret göstermişlerdir.[86]

Hz. Peygamber, ibadetler dışında sakalları boyama, sakal şekli, kılık-kıyâfet gibi birçok konuda ehl-i kitabın geleneklerini reddetmiş ve onlara muhalefet edilmesini istemiştir. Aynı zamanda bu konuların müslümanlara uygun şeklini öğretmiştir.[87] Hz. Peygamber'in muhalefeti emrettiği şeylerin çoğunun şekille ilgili olması, başkalarına uymanın göstergelerinin toplum içinde yanlış bir akımı başlatmasını önlemeye yönelik olsa

---

Müzdelife'den Mina'ya hareket etmiştir. Bk. Buhârî, Hac 100; Ebû Dâvûd, Menâsik 64; Nesâî, Menâsik 213.

84 Ahmed b. Hanbel VI, 324.

85 Abdurrezzâk, *Musannef* IV, 229; Ahmed b. Hanbel IV, 197; Dârimî, Savm 9; Müslim, Sıyâm 46; Tirmizî, Savm 17; Nesâî, Sıyâm 27. "Yahudilere muhalefet ediniz. Çünkü onlar ayakkabılarıyla ve mestleriyle namaz kılmıyorlar" hadîsi de bu konuya örnek verilebilir. Bk. Ebû Dâvûd, Salât 88.

86 Ahmed b. Hanbel II, 148; Buhârî, Ezan 1; Enbiyâ 50; Müslim, Salât 1; Nesâî, Ezan 1. Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) hastalandığında oturarak namaz kılmış, cemaat ise ayakta namaz kılmışlar. Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) bir ara bize bakarak ayakta kıldığımızı gördü, hemen bize işaret etti. Biz de oturduk. «Neredeyse İranlılarla, Romalıların yaptığını yapıyordunuz. Onlar, kralları otururken ayakta dururlar. Siz de öyle yapmayın, imamlarınıza uyun. Şayet imam ayakta kılarsa siz de ayakta kılın, oturarak kılarsa siz de oturarak kılın» buyurmuştur. Müslim, Salât 84; İbn Mâce, İkâme 144; Nesâî, Sehv 11.

87 Bk. Ahmed b. Hanbel II, 240, 260, 401; V, 264; Buhârî, Enbiya 50; Libas 67; Müslim, Libas 80; İbn Mâce, Libas 32; Ebû Dâvûd, Tereccül 18; Nesâî, Ziyne 14. Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), Abdullah b. Amr'ın üzerindeki kırmızı elbiseyi görünce «Bunlar küffâr elbisesidir, bunları giyme» buyurmuştur. Nesâî, Ziynet 95. «Müşriklere muhalefet ediniz, sakalları bırakıp, bıyıkları kısaltın» buyurmuştur. Buhârî, Libas 64.

gerektir. Ayrıca şekil, insana ait olduğu dünyayı hissettirir.[88] Çünkü medeniyet canlı bir faaliyettir. Şekil kabullenmeye başlandığı anda, onun temel cereyanları ve faal tesirleri insanın içine de işler. Sonra yavaş yavaş ve kişi farkında olmadan fikrî hayatını değiştirir. "Kim kendini bir topluluğa benzetirse onlardan olur" hadisi, taklitçilerin, taklit edecekleri medeniyetin rengine, kaçınılmaz olarak gireceklerinin ifadesidir. Bu bakımdan sosyal hayatta "mühim" olanla "mühim olmayan" arasındaki esaslı bir fark olduğunu söylemek imkânsızdır. Meselâ, giyim tarzını sırf hârici bir şey olarak görmek ve insanın fikrî ve manevî hayatı namına bundan dolayı korku duyulmaması gerektiğini farz etmekten daha büyük bir hata olamaz.[89]

Hz. Peygamber, kimlik oluşturmak ve kimliği muhafaza etmekle ilgili olarak ehl-i kitab ve müşriklerin yanında mecûsilere de muhalefet edilmesini istemiş,[90] Müslümanların, münafıklardan farkı olduğunu belirtmiştir.[91] Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem), diğer dinlerde olan bazı şeylerin İslâmiyet'te olmadığını belirtmesi,[92] ehl-i kitabın yanlış inançlarına karşı da ashâbını uyarması[93] farklı ve yeni kimliğin varlığının göstergesi idi. Sünnetin bir karakteristiği, bir modeli vardır. Hz. Peygamber, bir yapı oluşturmak istemiş ve bu konuda çeşitli tedbirler almıştır. Zira sünnetin koyduğu tarzın ve modelin sürmesini sağlamak gerekir. "Bizden başkalarına benzeyen, bizden değildir"[94] hadîsi, Müslüman'ın kendine özgü olması isteğini yansıtmakta diğer taraftan meselenin ciddiyetine ve sonucuna dikkat çekmektedir.

---

88 Avrupa'nın bu konudaki duyarlılığı dikkate değer. Avrupa, ilim ve onun vasıtalarıyla ilgili hususlarda Arapların tesirlerini rahatça almış, fakat Arap kültürünün ruhunu (manevî değerlerini) ve dış görünüşünü almamış, felsefî ve estetik istiklâllerini asla feda etmemişlerdir. Bk. Muhammed Esed, *Yolların Ayrılış Noktası* s. 90.

89 Muhammed Esed, *a.g.e.* s. 88-89.

90 Müslim, Tahâret 55.

91 Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) «Bizimle münâfıklar arasındaki fark, onların zemzemden kana kana içmemeleridir» buyurmuştur. Bk. İbn Mâce, Menâsik 78.

92 Ruhbâniyetin olmaması gibi. Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* VIII, 448.

93 Yahûdiler, azil yapmanın küçük gömme olduğunu iddia etmişler. Sahâbîler de bunu Resûlullah'a (sallallâhu aleyhi ve sellem) sormuşlar. O (sallallâhu aleyhi ve sellem) da «Yahudiler yalan söylemişler! Allah'ın yaratmak istediğini hiçbir şey menedemez!» buyurmuştur. Bk. Tirmizî, Cenâiz 39.

94 Tirmizî, İsti'zan 7.

Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem), sahâbîlerin gayr-i müslimlere benzeyen davranışlarına müdahalesi de kimliği koruyucu tedbirlerdendir. Huneyn'den çıktıklarında, bir ağacın yanından geçerken Resûlullah'a (sallallâhu aleyhi ve sellem), o ağacı, kâfirlerin silah astıkları ağaç gibi kendileri için de silah asılan ağaç olması -ki kâfirler silahlarını bir ağaca asar ve etrafında ibadet (i'tikâf) ederlerdi- teklif edilince Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), "Allahu Ekber, bu, Benî İsrâil'in Mûsâ'ya dediği gibidir. (Benî İsrail) "Bizim de onlar (çölde rastladıkları bir kavim) gibi ilâhımız olsun, bizim için de ilâh edin"[95] demişlerdi. Siz, sizden öncekilerin sünnetlerini irtikab ediyorsunuz. Siz câhil bir topluluksunuz, onlar sünnetlerdir, sizden öncekilerin sünnetlerini (yollarını) sünnet sünnet (teker teker) irtikab edeceksiniz" buyurmuştur.[96] Daha öncekilere benzemek, fiiliyâta geçmeden Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) uyarısı gecikmemiş, böyle bir şeyin teklifine dahi rıza göstermemiştir. Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) eğilim ve uslûb benzerliğini hoş görmemesi ayrıca dikkat çekmektedir. Hadîsten anlaşıldığına göre sünnetten ayrılmanın bir yolu da daha önceki ümmetlerin yoluna uymaktır. Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), gayr-i müslimlere uymayı yasaklamasının sebebini de belirtmiştir. "Yahudiler gazaba uğramış ve Hristiyanlar da dalâlete düşmüş kişilerdir.[97] Ehl-i kitaba bir şey sormayın, onlar sizi hidâyete erdiremezler, kendilerini saptırmışlardır"[98] buyurarak onlardan bilgi almayı yasaklamıştır.[99] O (sallallâhu aleyhi ve sellem), niyet ne olursa olsun böyle girişimleri hoş karşılamamıştır. Meselâ,

---

95 el-A'râf (7), 138.

96 Ahmed b. Hanbel V, 218.

97 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân 4 (Hadîs, 1. sûre olan, Fâtiha'nın tefsîrinde geçmektedir).

98 Abdurrezzâk, *Musannef* X, 312. Abdullah b. Mes'ûd, "Ehl-i kitaba sormayın, onlar sapmışken size doğruyu gösteremezler. Hakkı tekzib eder veya bâtılı tasdik edersiniz. Ehl-i kitabtan hiç kimse yoktur ki kalbinde Allah'a ve Kitab'ına çağıran bir his olmasın. Onlara sorarsanız, Kitabullah'ın ne hükmettiğine bakın (uyarsa) alın, muhalifse terk edin" uyarısında bulunmuştur. Abdurrezzâk, *Musannef* X, 313.

99 İbn Abbas, konuyla ilgili olarak şunları söylemiştir: "Resûlullah'a indirilmiş Kitabınız en yeni (en son) ve içine bir şey karıştırılmamışken ehl-i kitaba nasıl bir şey sorarsınız. Kur'ân, size ehl-i kitabın Allah'ın kitabını tebdil ettiklerini, değiştirdiklerini, elleriyle kitab yazıp bunu az bir pahaya sattıklarını haber veriyor. Dikkat edin, size gelmiş ilim onlara sormayı yasaklıyor. Biz onlardan birini size indirileni sorarken görmedik." Buhârî, Şehâdât 29; İ'tisâm 25; Tevhîd 42.

bir Yahudi, Hz. Ömer'e Tevrât'tan bazı yerleri okumuş ve onları Hz. Ömer için yazmış. Hz. Ömer de yazılanları Resûlullah'a (sallallâhu aleyhi ve sellem) getirmiş ve okumaya başlamış. Bu durum karşısında Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) yüzünün rengi değişmiş ve "Şaşırdınız mı? Ömer! Yemin olsun ki ben size kusursuz bir din getirdim. Ehl-i kitaba bir şey sormayın, kendileri sapmışken sizi hidayete erdiremezler. Onlara sorarsanız ya bir bâtılı tasdik eder ya da bir hakkı yalanlarsınız. Şayet Mûsâ sizin için ortaya çıksaydı ve siz de beni terk ederek ona uysaydınız, doğru yoldan sapmış olurdunuz. Şayet o sağ olsa ve peygamberliğime kavuşsaydı bana ittibâ ederdi.[100] Siz ümmetlerden benim payımsınız, ben de nebîlerden sizin payınızım" buyurmuştur.[101] Başka bir rivâyette, "Ben, fâtih (öncü) ve son olarak gönderildim. Bana cevâmiu'l-kelim ve fevâtih verildi. Sakın müşrikler sizi helâk etmesin" buyurmuştur.[102] Hz. Peygamber'in tepki göstermesi, böyle tutumların zaman içinde ehl-i kitaba meyletme sonucunu doğurabileceği ihtimalidir.[103] Ayrıca bu hadislere göre başkalarına

---

100 Dârimî, Mukaddime 39.

101 Abdurrezzâk, *Musannef* VI, 113, 114; X, 313-314; Ahmed b. Hanbel III, 387, 388, 471; IV, 266. Hz. Hafsa da Hz. Yusuf'un kıssasından bahseden bir kitap getirip Resûlullah'a (sallallâhu aleyhi ve sellem) okumaya başlayınca Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) yüzünün rengi değişmiş ve "yemin olsun ki ben sizin aranızdayken Yusuf gelse beni bırakıp O'na tâbi olsanız, sapıtmış olursunuz" buyurmuştur. Abdurrezzâk, *Musannef* VI, 113-114; XI, 110.

102 Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 111. Sahâbîler de bu konuda hassas davranmışlar, sünneti başka kitaplarda yazılanlarla kıyaslayanlara tepki göstermişlerdir. Bk. Müslim, İmân 60; Ahmed b. Hanbel IV, 427, 445. Bununla beraber Hz. Peygamber, Benî İsrâil'den bazı şeyleri anlatmaya (tahdis etme) da izin vermiştir. Abdurrezzâk, *Musannef* X, 312. Ancak dikkatli olunmasını istemiştir. Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), "Ehl-i kitabın anlattıklarını ne tasdik edin ne de yalanlayın, 'Allah'a, kitaplarına, peygamberlerine inandık deyin', bâtılsa tasdik etmemiş, hak ise yalanlamamış olursunuz" buyurmuştur. Abdurrezzâk, *Musannef* X, 313, 314. Onları, tasdik de tekzib de bazı sakıncalar taşımaktadır. Buradan müsteşriklerce gerçekleştirilen araştırmalar konusunda da müslüman bilginlerce aynı konuların araştırılmasına kadar "çekimser" bir tavır içinde olmanın, hemen mutlak doğru imiş gibi müsteşrik iddialarını kabullenmemenin bir sünnet olduğu sonucu çıkarılabilir. Kabul için de red için de bilgiye, müslümanca bir yaklaşımla ortaya konmuş bir bilgiye ihtiyaç bulunmaktadır. Bk. Çakan, *Müslüman Kimliği* s. 216-221.

103 Dihlevî, şöyle bir izahta bulunur: "Bir insan herhangi bir dine inanır, kalbi mensup olduğu zümrenin din bilgisiyle dolar. Sonra İslâm dinine girer ancak kalbinde hâlâ o eski diniyle ilgili bilgiler mevcut bulunur ve onlara karşı bir meyil duyar. Bunun sonucunda da, onlar

benzemek Allah'tan, Muhammed'den (sallallâhu aleyhi ve sellem) râzı olmamak demektir. Nitekim Hz. Peygamber'e (başka dinlerden birine ait) bir yazı getirildiğinde bu durumu ifade etmiştir. O, "Bir topluluğa, kendi nebilerinin getirdiği veya kendi kitaplarının dışında bir kitaba rağbet etmeleri ahmaklık veya dalalet olarak yeter" buyurmuştur. "Kendilerine okunmakta olan Kitab'ı sana indirmemiz onlara yetmemiş mi"[104] âyeti bu olay üzerine nâzil olmuştur.[105]

Halbuki İslâm'dan başka dine gerek olmadığı açıkça belirtilmiştir. İslâm dininin, hiçbir dini ve hiçbir milleti taklide ihtiyacı olmayan üstün bir medeniyeti vardır. Bu apaçık bir gerçektir. Buna istinaden taklitçi seviyesine düşmek menedilmiştir. Çünkü ancak bu suretle dinin gösterdiği yapı muhafaza edilmektedir.[106] Aynı çerçevede bir Yahudi'nin, Hz. Ömer'e dinin tamamlandığına dair âyet kendilerinde olsa o âyetin nâzil olduğu günü bayram ittihaz ederdik demesine, Hz. Ömer, o günün Arefe ve Cuma günü olduğunu söylemesi,[107] onların yönlendirmelerine bu dinin ihtiyacı olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla İslâm'ın kıymetini korumak ve onu yaşatmak için başka medeniyetleri taklide lüzum yoktur. Üstün bir seviyeye ulaşmak, gelişmek, ilerlemek için İslâm'ın emirlerine uymak gerekli ve yeterlidir.[108] Zaten Hz. Peygamber, tutumuyla ve sözleriyle müslüman olmayanların örnek alınmaya, uyulmaya lâyık kimseler olmadığını belirtmiş olmakta, dolayısıyla müslümanların

---

İslâm dininde de -zayıf ya da uydurma da olsa- bir yer bulmaya çalışır. Bu yüzden hadîs uydurmayı ve mevzu hadîsleri rivâyet etmeyi câiz gördüğü bile olur. Şu hadîste bu mânâ mevcut bulunmaktadır: «İsrâiloğullarının işleri yolunda gidiyordu. Sonra içlerinde melezler ve diğer uluslardan alınan esirlerin çocukları türedi. Bunlar re'yle hüküm verdiler dolayısıyla hem saptılar hem de saptırdılar.» (Dârimî, Mukaddime 17; İbn Mâce, Mukaddime 8) Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) huzurunda Tevrât nüshası okunması üzerine kızmasının hikmeti işte budur." *Hüccetullâhi'l-bâliğa* I, 445.

104 el-Ankebut (29) 51.

105 İbn Abdilber, *Câmi* II, 41. Özcan Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler* adlı doktora tezinde, Hz. Peygamber'in ehl-i kitap kültürüne bakışını incelemiştir. Bk. s. 210-251, İstanbul, 2006.

106 Bk. Ahmed Naim-Kâmil Miras, *Tecrid Tercemesi* XII, 409.

107 Buhârî, İ'tisam (Giriş kısmı).

108 Muhammed Esed, *Yolların Ayrılış Noktası* s. 83.

onlara özenmemeleri gerektiğini ifade etmektedir. Hz. Peygamber'in bu rivâyetlerde kendisinden söz etmesi, asıl örnek alınacak kimsenin kendisi olduğunu hatırlatmadır. Onu ve sünnetini takip, başkalarını taklit etmeyi önleyen önemli tedbirlerden biridir. Ataları taklidi zemmeden âyetler ve ilmin yok olup insanların cahilleri önder kabul edeceklerine dair hadîs,[109] diğer insanları örnek edinmenin yanlışlığını belirtir. Çünkü insanların her zaman hak yolda olacaklarına dair bir garanti yoktur.[110]

C. Kimliği Koruma Tedbirleri

İslâm'da kimlik oluşturmak ne derece önemli ise bunun yanında kimliği koruma tedbirlerinden de ısrarla söz edilmiştir. Bu tedbirlerden biri ehl-i kitaba benzememek, müslümanlarla kaynaşıldığı, yakınlaşıldığı gibi onlarla bütünleşmemektir. "Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini yahut onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, onlar başka bir söze dalıncaya kadar kâfirlerle beraber oturmayın yoksa siz de onlar gibi olursunuz"[111] âyetinde dînî konularda onların fikirlerinden etkilenmemek için uzak durulması emredilmiştir. Hz. Peygamber de müslüman kimliğini korumak için gayr-ı müslimlerden uzak durulmasını istemiştir. "Ben, müşriklerin arasında yaşayan müslümanlardan uzağım" buyurmuş, sebebi sorulunca "Ateşleri birbirine karışmasın (görünmesin)" buyurmuştur.[112] Ateşleri görünmesin demek müslümanlar müşriklerden uzak yerlerde kalsınlar, ateşleri gözükecek kadar yakınlarında kalmasınlar demektir. Çünkü zaman içinde gayr-ı müslimlerin her halinin normal, tabiî görülmesi, tepkisizliğin oluşacağı beklenen bir durumdur. Kültür karışması, yabancı kültürün etkisi altında kalmanın sonucunda sosyal değişmenin olması gâyet

---

109 Buhârî, İ'tisâm 7; Müslim, İlim 13.

110 Şatıbî, şöyle bir izah getirir: "İnsan cennet ehlinin amelini işler, sonra cehennemliklerin amelini işler ve cehennemlik olarak ölür. Bunun aksi de mümkündür." *İ'tisâm* II, 402.

111 en-Nisâ (4), 140.

112 Ebû Dâvûd, Cihad 95; Tirmizî, Siyer 42; Nesâî, Kasâme 26, 27. Hadîsin baş tarafında hadîsin vürûd sebebi geçmektedir. Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), Has'am kabilesine bir seriyye göndermiş. Orada bulunan müslümanlar da düşman zannedilerek öldürülmüş. Hz. Peygamber, bu durumu öğrenmiş ve onlara diyetin yarısının ödenmesini emretmiştir.

tabiîdir. Her şeyin yerli yerine oturması, müslüman kimliğinin oluşması için bazı tedbirler alınması şarttır.[113] Aynı şekilde müslümanlara mahsus alâmetlerin gayr-i müslimlerce kullanılmasının yasaklanmasındaki hikmet de kültür karışmasını önlemeye yönelik olmalıdır.[114] Sünnete uymakla ilgili naslar, başkalarına benzemeyi, onları taklit etmeyi önleyici tedbirlerdendir. Zira sünnete uymamanın sonucu başka dinlerden etkilenmeye varır.[115] Resûl'e (sallallâhu aleyhi ve sellem), sünnetine muhalefet eden kimse, ittibâı câiz olmayana tâbi olmuş bir mukallit demektir.[116]

Hz. Peygamber'den sonra sahâbîler, müslüman kimliğini muhafazaya her konuda özen gösterir ve bunu ifade de ederlerdi.[117] Gerek ibadetlerde[118] gerekse kılık-kıyâfette gayr-ı müslimlere benzeyen müslümanlara

---

113 Şu değerlendirme, bir meselenin seyrini anlatması açısından önemlidir: Mübahların, gerçek anlamda mübah olarak yerleşebilmesi için, menduplarla ve mekruhlarla bir tutulmaması gerekir. Çünkü eğer mübahlar, devamlı ve belli bir şekil üzere işlenmek suretiyle menduplarla müsâvi tutulacak olursa, onların mübah değil mendup oldukları kanaati uyanacaktır. Şâtıbî, *Muvâfakât* III, s. 310.

114 Kılavuz, "Gıyâr", *DİA,* XIV, 59. Günümüzde de böyle bir uygulamaya ihtiyaç duyulmuştur. Kâdıyânîlerin sapık itikadları sebebiyle Pakistan Büyük Meclisi 1979 yılında, anayasasında bunların kâfir olduğunu ilân ederek onları azınlık grubuna dahil etmiştir. Onların müslümanlara has şiarları kullanmasını yasaklamıştır. Pakistan'da onlara karşı, gayr-i müslimlere davranıldığı gibi davranılmaktadır. Zaferullah Daudî, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, s. 269.

115 Kurtubî I, 592.

116 İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâva* IV, 200. Bedevîlerin imanlarının kalplerine tam olarak yerleşmediği için onların teslimiyetlerinin bir nevi taklit olduğuna dair âyet de burada zikredilebilir. Bk. el-Hucurât (49), 14.

117 Muâz b. Cebel'in «Müslüman olduğumdan beri sağ tarafıma tükürmedim» sözü burada zikredilebilir. Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* I, 435.

118 Sahâbîlerin, ibadetlerin gayr-i müslimlerin ibadetlerinden izler taşımasını önleme gayretlerine dair örnekler bulunmaktadır. Hz. Âişe, namaz kılan kişinin elini kalçasına koymasını hoş karşılamamış ve «Bunu Yahudiler yapar» demiştir. Bk. Buhârî, Enbiyâ 50. Câbir b. Abdillah da Yahudilerin Kâbe'yi görünce ellerini kaldırdıklarını belirtmiş ve Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile birlikte haccettiğini Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) böyle bir şey yapmadığını naklederek aynı zamanda Hz. Peygamber'in örnek olduğunu, onun (sallallâhu aleyhi ve sellem) yapmadığı bir şeyi yapmanın doğru olmadığını, dinin sünnetle tespit edildiğini hatırlatmıştır. Bk. Dârimî, Menâsik 75; Ebû Dâvûd, Menâsik 45; Tirmizî, Hac 32; Nesâî, Menâsik 122. Konuyla ilgili başka bir örnek için bk. Abdurrezzâk, *Musannef* V, 77.

kayıtsız kalmaz,[119] "onlara benzemeyin"[120] "muhalefet edin"[121] uyarısında bulunurlardı. Böylece, müslüman kimliğinden en ufak taviz verilmemesi gerektiği fikrini canlı tutar ve konunun ehemmiyetini öğretirlerdi. Gerektiğinde tepki gösterirlerdi.[122] Halîfelerin; yeni fethedilen yerlerdeki sahâbî veya tâbiîlerin başka kültürlerin etkisinde kalmamaları için onları sünnet bilgileri ile donatması da devlet eliyle alınmış başka bir tedbirdi. Meselâ Hz. Ömer, Azerbaycan'da bulunan Utbe b. Ferkad'a mektup yazmış ve günlük hayatla ilgili sünnetleri belirtmiştir.[123]

Üzerinde hassasiyetle durulmasından da anlaşılmaktadır ki başkalarına benzemek, müslüman fert ve toplum için birçok zarara yol açmaktadır. Taklit sonucunda milletlerin ayırt edilemeyecek şekilde birbirlerine karışmaları dini tahrif eder.[124] Aynı şekilde masûm yani hata işlemekten korunmuş olmayan kimselerin taklit edilmesi dini tahrif eder. Hatadan korunmuşluğu (ismeti) sabit olan Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) dışında kalan kimselerin taklit edilmemesi gerekir.[125] Zikredilen hadîslerde de görüldüğü üzere Resûlullah'ı (sallallâhu aleyhi ve sellem) terk etmek dalâlete düşmek demektir ve sonunda helâke sebebiyet verir. Abdullah, b. Mes'ûd da Hz. Peygamber'in sünnetini dikkate alarak kendisine getirilen ehl-i kitaba ait bir kitaptaki yazıları silmiş ve "Sizden öncekiler, (yabancı) kitaplara uyup kendi kitaplarını terk etmekle helâk oldular" demiştir.[126]

---

119 Bk. Buhârî, Meğâzi 38.

120 Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* I, 352 ve Ebû Dâvûd, Salât 81.

121 Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* IV, 287.

122 Sahabîlerin tepkileri böyle kimseleri yanlarından uzaklaştırmaya kadar varırdı. İbn Ömer, bir fakire yemek ikram etmiş, ancak tekrar tekrar yiyecek getirdiği halde o kimse yemeğe devam etmiş. Bunun üzerine İbn Ömer, «Bu adam bir daha benim yanıma girmemelidir. Çünkü ben Resûlullah'ı (sallallâhu aleyhi ve sellem) 'Kâfir yedi bağırsağıyla yer' buyururken işittim» demiştir. Bk. Müslim, Eşribe 183.

123 Müslim, Libas 12.

124 Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa* I, 445.

125 Dihlevî, *a.g.e.* I, 444.

126 Dârimî, Mukaddime 42. İbnu'l-Hısar: «Me'mun devrinde, iki yüz yılından sonra tercüme edilen eserler yoluyla ihtilâflar başgösterdi. Âlemin kadîm, hudûs oluşu, cevher araz konusuda tartışmalar çıktı. Kalbinde eğrilik olanlarda ve bid'atçılarda bu ıstılahları ezberleme eğilimi hızlı bir şekilde görüldü. Bu görüşlerle ehl-i sünnet arasında garip bir şey peyda etmek, tuhaflık yapmak istediler. Zayıf olanlara şüphe vermek istediler. Bu durum, bid'atler ortaya

Bilinen bir gerçek de aynı zamanda, hem sünnete uymak hem de başka bir hayat tarzına ayak uydurmanın mümkün olmadığıdır. Yabancıya ve yabancılaşmaya özenme, Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) hadislerinin ve onlara bağlı olan sünnet nizamının kabul görmemesinin en kuvvetli sebebi olmaktadır.[127] Başkalarına benzemenin bir diğer zararı da, Müslüman'ı görevlerini yerine getirmekten alıkoymasıdır. Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), Benî İsrâil'de ortaya çıkan olaylar müslümanlar arasında da ortaya çıktığı zaman "emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker"in terk edileceğini haber vermiştir.[128]

Bahsi geçen tedbirler, müslüman toplumların başka medeniyetlere kapalı olması mânâsına gelmemektedir. Yanlış olan, başka din mensuplarının anlayışıyla, bakışı ile ilimleri, olayları, hayatı değerlendirmektir.[129]

Yabancı kültürlere karşı gösterilen bu hassasiyetin haklılığını ve önemini, kültür emparyalizminin, modanın mahvedici etkileri altında olan günümüz müslümanları daha çok hissetmektedirler.[130] Bunun için tarih boyunca İslâm âlimleri, İslâma yabancı ne kadar gelişme ve akım varsa, onlara Kitab ve Sünnet ölçüleriyle karşı çıkarak mücadele etmiş ve bu suretle toplumların İslâmî kimliklerini korumasına yardımcı olmuşlardır. Buna, bugün çok rahat bir şekilde, kültürlerarası mücâdelede İslâm kültürünün korunması ve üstün kılınması gayretleri de denilebilir. Kültürlerarası mücadelede kendi öz değerlerine sahip çıkabilmenin temel şartı, o kültürün kaynaklarına sarılmaktır. İslâm ümmeti için kimlik kaybına uğramamanın, sosyal gelişmelere mağlub olmamanın yolu, "Kitab ve Sünnet'e bağlılık"tır.[131]

Sünneti, İslâm dininin Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) tarafından yapılmış bir yorumu olarak görmek gerekir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in kimlik ve kişiliğinin ölçü alınmasından başka yol gözükmemektedir. Sünnet, Müslüman'ın hayatında var olduğu müddetçe kişilikli insan

---

çıkana kadar devam etti. Bid'atçiler de gruplara ayrıldı. Bu işe sultanlar da karıştı. Kur'ân'ın mahluk olduğunu söyledi ve insanları, âlimleri buna zorladı.» Kurtubî I, 592-593.

[127] Muhammed Esed, *Yolların Ayrılış Noktası* s. 105-106.

[128] İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* XV, 237.

[129] Bk. Muhammed Esed, *Yolların Ayrılış Noktası* s. 77.

[130] Aydınlı, *Dârimî Tercemesi* I, 442.

[131] Bk. Çakan, *Müslüman Kimliği* s. 44.

ve toplumdan söz edilebilir. Müslüman toplumunun oluşması, sünnetle mümkündür. Çünkü sünnet, İslâm kültürü demektir. İlk İslâm toplumu Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) tebliğ ettiği, yorumladığı, şekillendirdiği, İslâmi bir yaşayış tarzıyla oluşmuştur. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), o toplumdan alınmış olsa, ortada İslâm toplumu diye bir şey kalmaz. Bunun için Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) sünneti, İslâm toplumunun varlığına veya yokluğuna hükmedebilmek için yegâne ölçüdür. Sünnetin yaşanma oranı bir toplumun, İslâm toplumu olma yolundaki derecesini gösterir.

III. FIRKALARA AYRILMAK

Sünneti yaşamaya engel teşkil eden sebeplerden biri de fırkalara ayrılmaktır. İslâm literatüründe fırkalara ayrılmak ile daha çok inanç konularında gruplaşmalar kastedilir.[132] Aslında fırkalaşma yani Müslümanların bölünmesi, daha önce geçen hevânın ve reyle hareket etmenin sonucudur.[133] Fırkanın; "bid'atleri kendisini küfre götürmeyen grup" diye tarifi de fırkalaşmanın bid'atlerle ilgili olduğunu ortaya koymaktadır.[134] "Dinlerini bölenler"le ilgili âyette[135] bahsedilenlerin hevâsına uyanlar, bid'atçılar ve dalâlet sahipleri olduğu tesbiti,[136] bid'atçıların Allah'ın ve Resûlü'nün emretmediği bir şeyi getirerek dini tefrik ettiklerini gösterir. Akıl ve nas arasında oluşturulan sun'i çatışma da ümmeti zayıflatıp parçalayan sebeplerin başında gelir.[137] Fırkaların oluşmasının bir başka sebebi de "İnsanlar, câhilleri önder edinirler"[138] hadîsinden de anlaşıldığı gibi

---

132 Şâtıbî ise, İslâm'da tefrikanın zannedildiği gibi sadece akâid ile ilgili meselelerde değil, başka sahalarda da görülebildiğini ifade etmiştir. Bk. *İ'tisâm* II, 414.

133 Bk. Şâtıbî, *a.g.e.* II, 398, 403-404; 428-429; İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâva* III, 415; Yavuz, Ehl-i Ehvâ, *DİA* X, 506. Yahudi ve Hıristiyanların dinlerinde gruplaşması, hevâya tâbi olmaları sebebiyle olmuştur. Bk. Kurtubî II, 1401.

134 Bk. Şâtıbî, *Muvâfakât* IV, 193. Şâtıbî, bu bid'atlerin, daha önceden İslâm üzerinde bulunan bu kimselerden, İslâm'a ait özellikleri tümden gidermeyip, onlardan bir kısmını ibkâ eden türde olduğu ilavesini yapmıştır. Ayrıca bk. Kurtubî, IV, 2585.

135 Bk. el-En'âm (6), 159.

136 Kurtubî IV, 2585-2586.

137 Alvâni, *Çağdaş Düşünce Krizi* s. 25.

138 Buhâri, İ'tisâm 7; Müslim, İlim 13.

sünnetin gerçek konumunun bilinmemesidir.[139] Kitab ve sünnet bilgisi eksik olanlar fırkalaşmaya gider.[140] Kitâb ve Sünnetten uzaklaşmak da müslümanların birliğinin dağılmasına sebep olur.[141]

A. İslâm'ın Fırkalaşmaya Bakışı

İslâm, fırkalaşmayı açık ve kesin ifadelerle yasaklar. Müslümanları, böyle bir duruma düşmemeleri için uyarır. Kur'ân-ı Kerîm'de fırkalar hakkında onları haklı çıkaracak hiçbir delil indirilmemiştir. Meselâ, Allah Teâlâ, "Dinlerini parça parça edip gruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur"[142] âyetinde açıkça fırkalaşmayı yasaklamış ve bunun İslâm'a uygun olmadığını bildirmiştir. "Kim Allah'a sarılırsa, doğru yola iletilmiş demektir"[143] âyetinde de Allah'ın dinine sarılmak suretiyle fırkalaşma yasaklanmaktadır.[144] Ayrıca Allah Teâlâ, müslümanlara ayrı ayrı grup adlarıyla değil "müslümanlar, mü'minler" olarak hitap etmiştir. Dolayısıyla Allah'ın isimlendirdiği isimlerden ayrılmamak için birtakım sonradan eklenmiş bir isimle anılmamak gerekir.[145]

---

[139] Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 431.

[140] Hz. Ömer, «Bu ümmet nasıl olur da ihtilafa düşebilir; Peygamber'i bir, kıblesi bir» demiş. İbn Abbas da bunun sebebini şöyle açıklamıştır: «Bize Kur'ân indi ve biz onu okuduk. Okurken onun kimin hakkında nâzil olduğunu biliyorduk. Bizden sonra kavimler gelecek; bunlar Kur'ân okuyacaklar fakat kimin hakkında indiğini bilmeyecekler. Bunun sonucunda Kur'ân hakkında şahsî görüşler (re'y) ortaya çıkacak. Şahsî görüşler ortaya çıkınca da ihtilâfa düşecekler, ihtilâfa düşünce de birbirine girecekler.» Bk. Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 403-404; *Muvâfakât* III, 332; Suyûtî, *Miftâhu'l-cenne* s. 46.

[141] Âsım Abdullah, *İ'tisâm* s. 20.

[142] el-En'âm (6), 159. Âyette bahsedilenler ashâb-ı bid'at ve dalâlettir. Allah'ın ve Resûl'ünün izin vermediği ihtilâftır. Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) ashâbı dini ahkâmda ihtilâf ettiler, tefrikaya düşmediler. Gruplara (tefrikaya) ayrılmadılar. Dini bölmediler. Kendilerine verilen re'yle ictihâda düştükleri için ihtilâf ettiler. Nas bulamadıklarında Kitab'tan, sünnetten istinbat ettiler. İhtilâf ettiler fakat övüldüler, çünkü emredildikleri üzere ictihâd ettiler. O zaman İslâm kardeşliği vardı. Alçaltıcı hevâlar çıkınca Nebi'nin (sallallâhu aleyhi ve sellem) sakındırdığı düşmanlıklar çıkınca, onlar bölük bölük oldular ve gruplara ayrıldılar. Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 428-429.

[143] Âl-i İmran (3), 101.

[144] Şevkânî, I, 367.

[145] İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâva* III, 415. Müslümanlara "Sen şu musun? Bu musun?" diye sorular sormak ümmet arasında tefrik yapmak ve Allah ile Resûlü'nün (sallallâhu aleyhi ve sellem) yapmadığı imtihanlar yapmaktır. Allah bunlar hakkında delil indirmemiştir.

Fırkalaşma meselesi, ümmet ve cemaat kavramlarına temas etmeyi gerekli kılmaktadır. Ümmet olmak, birlik beraberlik içinde olmak demektir. Müslümanların ümmet olmak fikrini taşımaları; aralarında bölünme ve gruplaşmaya yol olmadığı mânâsına gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'deki ümmet ile ilgili ifadeler[146] yanında Hz. Peygamber de İslam ümmetinin farklı ve üstün yönlerinden bahsetmiş,[147] Müslüman-kâfir ayırımı yaparak[148] ümmet olma bilincini yerleştirmeye yönelik ifadeler kullanmıştır. O (sallallâhu aleyhi ve sellem), bazen ümmet kelimesi yerine "sünnet" kelimesini kullanıp "Bismillahi ve alâ sünneti Rasûlillah" buyurmuştur.[149] Bu ifade, ümmetin ancak sünnet ile var olacağına işaret sayılabilir ve ayrı bir önem taşır. Zira Müslüman ümmeti, Kur'ân ve Sünnet'e bağlılığı nisbetinde ümmet olmuştur. Bu iki kaynağa bağlılık ile toplum, İslâm'a uygun olur ve birlik gerçekleşir. Özellikle sünnet, devre dışı bırakılırsa ümmet yapısı çözülür ve korunamaz.[150]

Cemaat de fırkalaşmakla ilgilidir. Ancak başlangıçta belirtmek gerekir ki cemaat olmak başka, gruplaşma mânâsındaki cemaatleşmek farklıdır. İslâmiyet, birlik olma mânasındaki cemaati emreder. Müslümanların cemaatlere ayrılıp herkesin kendi cemaatine bağlanmasını yasaklar. Nitekim Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem), İslâm cemaatine bağlanmayı ve fırkalardan uzaklaşmayı emretmesinde[151] ve "Cemaat rahmettir, fırkalaşma azaptır"[152] ifadelerinde bu mânâ görülür. Hz. Peygamber'in,

---

Sünnette de bunlar yoktur. Müslüman'a böyle şeyler sorulduğunda, "Ben, Müslüman'ım, Kitab ve sünnete tâbiyim" demesi gerekir. İbn Teymiye, *a.g.e.* a.y.

146 el-Enbiya (21), 92.

147 Bk. Ahmed b. Hanbel II, 6; Buhârî, Enbiya 50; Tevhîd 47. Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel II, 236, 243, 491, 509; Buhârî, Cum'a 1; Müslim, Cum'a 19, 20; Nesâî, Cum'a 1.

148 Bk. Müslim, Musâkat 8.

149 İbn Mâce, Cenâiz 38; Tirmizî, Cenâiz 54. Aynı kaynaklarda Hz. Peygamber'in millet kelimesi ümmet ile aynı mânâda kullandığı da nakledilir. O (sallallâhu aleyhi ve sellem), ölüyü kabre koyarken "Bismillahi ala milleti Rasûlillah» buyurmuştur.

150 M. Ahsen, "Mevdûdî'nin Sünnet Müdafası", *Aylık Dergi,* s 79.

151 Buhârî, Fiten 11; Menâkıb 25; Müslim, İmâre 51; İbn Mâce, Fiten 13. Ayrıca İbn Ebî Âsım'ın *Sünne*'sinde konuyla ilgili hadîslerin toplandığı bâbı da incelemek mümkündür. Bk. I, 30-45.

152 Ahmed b. Hanbel IV, 278, 375; İbn Ebî Âsım, *Sünne* I, 44.

Allah Teâlâ'nın, ümmeti ebediyen dalâlet üzerinde bırakmayacağını bildirmesinde ve Allah'ın yardımının cemaat üzerinde olduğu[153] ifadesinde de Müslüman cemaatine katılmak gerektiğine teşvik vardır. Ayrıca O (sallallâhu aleyhi ve sellem), cemaatten ayrılmamanın İslâmiyet'in bir özelliği olduğunu ısrarla belirtmiştir.[154] Cemaat ile kimlerin kastedildiği üzerinde de durulmuştur. Cemaatin, Kitab ve sünnet üzere birleşenler olduğu, sünnet dışında bir şey üzerinde ittifak edilirse bunun cemaat sayılmayacağı ifade edilmiştir.[155] Aynı şekilde "Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı sarılın, parçalanmayın"[156] âyetinin Kitab'a ve sünnete bağlanmayı emrettiğine yönelik izahlar,[157] cemaatin Kur'ân ve sünnete uygun olan yol olduğunu göstermektedir. İbn Mes'ûd'un, âyetteki "Allah'ın ipi"ni "cemaat" olarak tefsîri[158] de aynı çerçevede değerlendirilebilir. Cemaatin, ilk halîfeler ve sahâbiler olduğu da belirtilmiştir.[159] Çünkü müslümanların fırkalara ayrılacağına dair hadîste Hz. Peygamber, kurtulacak olanların

153 Bk. Tirmizî, Fiten 7; Nesâi, Tahrim 6; İbn Ebî Âsım, *a.g.e.* I, 40.

154 «Cemaatten yüz çevirenden Allah da yüz çevirir» (Muvatta, Selâm 4; Ahmed b. Hanbel V, 219; Buhârî, İlim 8; Salât 84; Müslim, Selâm 26; Tirmizî, İsti'zan 29) ve "Cemaatten bir karış çıkan kimse, câhiliye ölümüyle ölür» (Ahmed b. Hanbel I, 275, 297, 310; IV, 130, 202; V, 180, 344; Buhârî, Fiten 2; Ahkâm 4; Müslim, İmâre 53) hadîsleri burada zikredilebilir.

155 Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 452. Hâricîler gibi gruplara cemaat denmez. Hz. Osman'ın âsilerce öldürülmesi, Cemel, Sıffîn, Nehrevan savaşlarında müslümanların birbirinin kanını dökmesi, benzeri müessif hadiseler beraberinde itikâdi ve fıkhî yönden çözümlenmesi gereken problemler getirmesi, müslüman cemaat bünyesinde itikâdi-fıkhî çeşitli mezheplerin doğmasına yol açmıştır. Muhkem ve müteşâbih âyetler, çeşitli düşünce ekollerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Hadîs âlimlerinin bu meseleleri ele alış tarzları da fırkalara bakışlarını göstermektedir. Onlar, kaderiyye, cehmiyye, mürcie, râfızâ (şia) gibi fırkaların kınanmasını konu alan Kitab (Tirmizî'nin "Kader" bölümü gibi) ve bâblar tertîb etmişlerdir. "Hâricîler ve özellikleri" (Müslim, Zekât 47. bâb) "Hâricîlerin öldürülmesi..." (Müslim, Zekât 48. bâb) "Havâricin insanların en şerlileri oluşu" (Müslim, Zekât 49. bâb) "Mürcienin reddi" (Ebû Dâvûd, Sünnet 14) "Cehmiyenin reddi" (Ebû Dâvûd, Sünnet 19) "Cehmiye ve Mu'tezile bâbı" (Ebû Dâvûd, Sünnet 18) "Hâricîler bâbı" (Ebû Dâvûd, Sünnet 26). Hatta Buhârî'nin, Cehmiye'yi tekfîr ettiği belirtilmiştir. (Beğavî, *Şerhu's-sünne* I, 228)

156 Âl-i İmrân (3), 103.

157 Tabâtabâi, *Mizan* III, 407.

158 Kurtubî II, 1401.

159 Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 449, 450. Ayrıca bk. Topaloğlu, *Kelâm İlmi* s. 156; Özler, *Yetmiş Üç Fırka* s. 26, 36.

kim olduğunu belirtmiştir. Bir rivâyette "cemaat",[160] bir diğer rivâyette de cemaat lafzı yerine "Benim ve ashâbımın üzerinde olduğu yol" ifadesi kullanılarak cemaat açıklanmıştır.[161] Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) şehâdetiyle, O'nun sünnetine sarılan sahâbîlerin yolu diğer müslümanlar için hüccet olmaktadır. Ayrıca o zamanda cemaat bir tane idi.[162] el-Evzâî'nin tesbitine göre de Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) ashâbının ortak olduğu özelliklerden biri cemaat olmaya özen göstermeleri idi.[163] Yine hadîslerden hareketle cemaatin ehl-i ilim olduğu da belirtilmiştir.[164]

Konuyla ilgili bir başka tesbit de her ne kadar fırkalaşmalar olsa da müslümanların cemaatlerinin olması, yani müslümanların doğru bir çizgilerinin bulunmasıdır. Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), ümmetinden bir

---

160 Bk. Ahmed b. Hanbel III, 145; IV, 102; İbn Mâce, Fiten 17; Ebû Dâvûd, Sünnet 1; İbn Ebî Âsım, *Sünne* I, 32; Hâkim, *Müstedrek* I, 128, 129.

161 Bk. Tirmizî, İmân 18; Hâkim, *Müstedrek* I, 129.

162 Şâtıbî, *a.g.e.* II, 443, 450. Şâtıbî, konuyu şöyle izah etmiştir: "Sünnetime ve hulefâ-i râşidinin sünnetine sarılın." Sahâbiler, Allah'ın dinini Nebisi'nden (sallallâhu aleyhi ve sellem) doğrudan almışlardır. Ahvâlin karinelerini, teşriini bilerek gözü açık ve şuurlu olarak almışlardır. Başkalarının hilâfına onların sünnetleri tartışmasız sünnettir. Başkalarının görüşlerini red veya kabul ihtimali vardır. Sahâbiler ise böyle değildir. buna göre ehl-i bid'at cemaate dâhil değildir. Sahâbiler (Kur'ân veya sünnete) iktida eden, onunla hidâyete ulaşanlardır. Kur'ân-ı Kerim onları methetmiş, Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) onların ittibalarını övmüştür. Sahâbîler, Kur'ân ve sünnete ittibada insanların ileri geleni idiler. Onlara iktida eden fırka-ı nâciyedir."

163 Beğâvî, *Şerhu's-sünne* I, 209. Konunun yorumu için bk. Çakan, *Sahâbe Kıvâmı* s. 97-113.

164 Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), kendisinin ve ümmetinin âhirette, diğer peygamberlere şâhit olacaklarını bildirmiş ve "Sizin insanlara şâhitler olmanız, Resûl'ün de size şâhit olması için sizi mutedil bir ümmet kıldık» (el-Bakara (2), 143) âyetini okumuştur. (Ahmed b. Hanbel III, 32, 58; Buhârî, İ'tisâm 19; Enbiya 3.) Buhârî, bu hadîsi delil göstererek Hz. Peygamber'in ehl-i ilm olan cemaate sarılmayı emrettiğini belirtmiştir. Bk. Buhari, İ'tisam 19 (terceme). Buradan hareketle İbn Battâl, câhillerin ve bid'atçilerin âdil olmadıklarını, ehl-i sünnet ve'l-cemaatin bu vasıfları taşıdığını belirtmiştir. Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* XV, 255. Ayrıca Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), ümmetinden bir topluluğun, Allah'ın emri (kıyamet) gelinceye kadar hak üzere bulunacağını ve bu kimselerin hakka, yardımcı olmaya devam edeceklerini ve onlara muhalefet edenlerin o topluluğa zarar veremeyeceklerini, onların gâlip olmaya devam edeceğini belirtmiştir. (Buhârî, İ'tisâm 10; Humus 7; Müslim, Zekât 98.) Hadîsin başka bir rivâyetinde ise "Allah, kimin hayrını isterse onu dinde fakih kılar" (Ahmed b. Hanbel; IV, 97, 99, 101; V, 99; Buhârî, İlim, 13; Menâkıb 28; Tevhîd 29; İbn Mâce, Mukaddime 1; Fiten 9; Ebû Dâvûd Fiten 1) ilavesinin bulunması, cemaatin dinde fakîh olanlardan oluştuğuna işaret sayılabilir.

topluluğun, Allah'ın emri (kıyamet) gelinceye kadar hak üzere bulunacağını ve bu kimselerin, hakka yardımcı olmaya devam edeceklerini ve onlara muhalefet edenlerin o topluluğa zarar veremeyeceklerini, onların gâlip olmaya devam edeceğini belirtmiş,[165] bu ümmetin işinin kıyâmete dek müstakim olacağını haber vermiştir.[166] Hz. Peygamber, böylece toplu bir sapıklık olmayacağını, önemli bir grubun, bilenler grubunun hak üzere yaşayacağını belirlemekte; ilmi, Kitab ve sünnet dışı tavırlara kapılmama garantisi olarak değerlendirmektedir.[167] Buna göre Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in ümmetini dalâlet üzerinde birleştirmekten korumuştur. O ümmet içinde kıyamete kadar hüccet kabul edilecek, gerçek ilim ehli olan insanlar var etmiştir. Bu kimselerin icmâı, delil kabul edilmiştir. "Müslümanların güzel buldukları şeyler, Allah nezdinde de güzeldir. Müslümanların çirkin gördükleri şeyler Allah yanında da çirkindir"[168] hadîsi de aynı konuya işaret etmektedir. Buna karşı ehl-i bâtıl vardır ve onlar, sünnetten ve ehl-i sünnetten yüz çevirirler. Genel olarak yaptıkları şey, Kitab'a uyduklarını iddia etmek ve sünnetten ve müslüman cemaatin yaptıklarından yüz çevirmektir.[169]

İslâm kültürünün oluşması için cemaatin gerekliliği inkâr edilemez. Kişinin tek başına dinini muhafaza etmesinin çok zor olması, ferdî açıdan cemaatten yani diğer müslümanlardan ayrılmamayı zorunlu kılarken, dinin görülebilir olması ve dünya hayatında dinin faydalarının ortaya çıkması için sosyal açıdan da cemaatin oluşturulması zorunludur.[170] İbadetler

---

[165] Ahmed b. Hanbel II, 321, 379; IV, 102; V, 9, 269, 278, 279; Buhârî, İlim 13; Menâkıb 28; İ'tisâm 10; Tevhîd 29; Müslim, İmâre 170, 173, 174; İbn Mâce, Mukaddime 1; Fiten 9; Ebû Dâvûd, Fiten 1; Tirmizî, Fiten 27, 51. İbnu'l-Mübârek (v. 181) ve Yezîd b. Hârûn (v. 206), "Ümmetimden bir taife kıyâmet gününe kadar hak için mukâtele edecektir" hadîsi hakkında "onlar ashâb-ı hadîs değilse, bilmem kimdir" demiştir. Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefu Ashâbi'l-hadîs* s. 26, 27.

[166] Buhârî, İ'tisâm 10; Humus 7; Müslim, Zekât 98.

[167] Çakan, *Müslüman Kimliği* s. 141-143.

[168] Ahmed b. Hanbel, I, 379. Bu sözün İbn Mes'ûd'a ait olduğu ve müslümanlardan kastedilenin de sahâbe olduğu belirtilmiştir. Abdulhay el-Leknevî, *Tuhfetu'l-ahyâr* s. 43-45.

[169] Bk. İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâva* III, 368.

[170] Bk. Elmalılı, *Hak Dini* II, 1153.

bile müslümanların cemaat halinde yaşamasını, birlik ve beraberlik içinde olmalarını gerektirecek şekildedir.[171]

Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), müslümanların fırkalara ayrılmasından endişe ederdi. “Allah size üstünüzden veya ayaklarınızın altından bir azap göndermeye ya da sizi grup grup birbirinize düşürüp kiminize kiminizin hıncını tattırmaya kâdirdir”[172] âyeti nâzil olunca gökten ve yerden azap gönderilmesi ile ilgili kısımlarda “Zâtına sığınırım” buyurmuş, ancak gruplaşma kısmı nâzil olunca “Bu ikisi daha hafif ve kolay” buyurmuş,[173] gruplaşmayı azap gönderilmesinden daha tehlikeli bulmuştur. Çünkü fırkalaşmanın zararı, daha kalıcıdır, fırkalaşma dine zarar vermektedir. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), bu konuda dua ettiğini, ümmeti arasında savaş, ihtilaf, geçimsizlik olmamasını istediğini ancak Allah Teâlâ’nın bunu vermediğini belirtmiştir.[174] Buradan şu sonuç çıkmaktadır ki müslümanlar, ümmet ve cemaat şuurunda olup bölünmekten kaçınmalı, kendi elleriyle kendilerini helâk etmemelidirler. Hz. Peygamber, ümmetini bu konuda da eğitmiş, onları uyarmıştır. Bir gün yere bir çizgi çizmiş ve “Bu Allah’ın yoludur” buyurmuş. Ardından bunun sağından ve solundan bazı çizgiler çizmiş. Sonra “bu yolların her birinin başında o yola çağıran bir şeytan vardır” buyurmuş ve “Şüphesiz emrettiğim bu yol benim dosdoğru yolumdur. O halde ona uyun. Başka yollara tabi olmayın. Sonra sizi O’nun yolundan ayırır”[175] âyetini okumuştur.[176]

Fırkalaşmanın birçok etkeni olmakla beraber, aslında fırkalaşma farklı görüşlerden ve ihtilaflardan doğar. İnsanlar, çeşitli akıl ve idrakte, tasavvur ve fikirde yaratılmıştır. Bu da görüşlerin çoğalması sonucunu doğurur. Ancak insanın bu özelliği fayda getirmeli, olumsuz herhangi bir

---

171 Hac, namaz gibi ibadetler cemaat halinde yapılmaktadır Hz. Peygamber, ibadetlerde birlik ve beraberliğe önem vermiş, cemaate dikkat edilmesini istemiştir. O (sallallâhu aleyhi ve sellem), saffın arkasında tek başına namaz kılan bir kişi görmüş ve o kimseye namazını iâde ettirmiştir. Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* II, 59; Ahmed b. Hanbel IV, 228; Dârimî, Salât 61 (terceme); İbn Mâce, İkâme 54; Ebû Dâvûd, Salât 99; Tirmizî, Salât 56.

172 el-En’âm (6), 65.

173 Ahmed b. Hanbel III, 309; Buhârî, Tefsîr 6/2; İ’tisâm 11; Tirmîzi, Tefsîr 6/2.

174 Ahmed b. Hanbel I, 175, 182; Müslim, Fiten 20.

175 el-En’âm (6), 153.

176 Ahmed b. Hanbel I, 435, 465; III, 397; Dârimî, Mukaddime 23; İbn Mâce, Mukaddime 1.

duruma sebebiyet vermemelidir.[177] Diğer yandan ihtilafın mevcudiyeti, hakikatın muhtelif olmasını gerektirmez. Sadece hakikate giden yolları ve düşünme şekillerini çoğaltmış olur. İhtilafın mevcudiyeti, hakka götürmeye sebep olmalıdır.[178] Hak, tektir.[179] Dolayısıyla fırkalara ayrılmaya gerek yoktur.[180] "Rabbin dileseydi insanları tek bir ümmet yapardı. Fakat onlar ihtilafa düşmeye devam edeceklerdir. Ancak Rabbinin rahmetine nâil olanlar müstesnadır"[181] âyetlerinde de fırkalaşmayı haklı çıkaracak bir taraf bulunmamaktadır. Âyette bahsedilenlerin, ehl-i bâtıl olduğu, ehl-i hak arasında ihtilaf olmayacağı belirtilmiştir.[182] İslâm dini, ihtilafı mutlak olarak nehyeder. Kur'ân-ı Kerîm'de, dinin/şeriatın aslında ihtilaf bulunmadığı açıklanmıştır.[183] "Biz, bu Kitab'ı sana sırf hakkında ihtilafa düştükleri şeyi insanlara açıklayasın diye indirdik"[184] âyeti; şeriatın, ihtilaflar arasında hükmedici olduğunu ifade etmektedir. Şeriatte ihtilâfı gerektiren unsurlar olsaydı, o zaman ona başvurma konusunda tartışma ve görüş ayrılıklarının bulunmaması gereği düşünülemezdi.[185] Bununla birlikte uygulamada bazı ihtilafların vukuu da gerçektir. Ancak İslâm âlimlerine göre ihtilaf, furu'da olur, usûlde ihtilaf olmaz. Cüz'iyyatta olur, külliyyatta olmaz.[186] İslâm dinini yaşayan ilk nesil olan sahâbîler,

---

177 Alvânî, *Edebu'l-ihtilaf* s. 26.

178 Çakan, *İhtilaflar* s. 75.

179 Bk. el-En'âm (6), 153.

180 Hz. Peygamber, fırkalaşmanın ümmete hiçbir faydası olmadığını ifade ederek cemaate sarılmayı tavsiye etmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, ümmeti hidâyetten başka şey üzerinde birleştirmez. Bk. Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 441.

181 Hûd (11), 118-119.

182 İbn Abdilber, *Câmi* II, 88. Bununla beraber Hz. Peygamber'in vefat ettiği hastalığı sırasında yazı yazdırmak istemesi, ümmeti "ihtilaf üzerinde olmaya devam edeceklerdir" kısmından çıkarıp "ancak Rabbinin rahmet ettikleri müstesna" kısmına sokmak içindir şeklinde bir yorum da yapılmıştır. Bk. Şatıbi, *a.g.e.* II, 396.

183 «Kur'ân üzerinde durup düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelseydi, onda çok ihtilâflar bulurlardı» en-Nisâ (4), 82. âyeti örnek verilebilir.

184 en-Nahl (16), 64.

185 Bk. Şâtıbî, *Muvâfakât* IV, 117.

186 Şatıbî, *İ'tisâm* II, 393. Dinin furûundaki muhâlefetin, neticede onu din olmaktan çıkardığı, cüziyyatın çokluğunun küllî kaide yerine geçtiği de belirtilmiştir. Nitekim eski milletlere dini tağyîr ve teşrî'in kolay geldiği hatta bu tutumun onların âdeti olduğu Kur'ân-ı Kerîm'de belirtilmiştir. Bk. el-En'âm (6), 143-144; Şâtıbî, *a.g.e.* II, 416.

ortaya çıkan bazı meselelerde ihtilâf etmişlerdir.[187] Ancak bu ihtilâf onlarda düşmanlık, fırkalaşma -siyâsî olaylar konumuzun dışındadır- meydana getirmemiştir. Fırkalaşmada, düşmanlık vardır. Bir hadîste Hz. Peygamber, ileride çıkacak bir grubun müslümanları öldürüp, put ehlini bırakacağını belirtir.[188] İhtilaf, daha çok ehl-i kitabın ve müşriklerin bir özelliği olarak gösterilmiş ve naslarda onların ihtilaf ettiği gibi ihtilaf etmemek gerektiği bildirilmiştir.[189] İhtilafa düşüldüğünde çözüm yolu gösterilmiştir. "Eğer bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve Resûlü'ne gerçekten inanıyorsanız- onun hallini Allah'a ve Peygamber'e götürün"[190] âyeti, Kur'ân'ın yanında sünnetin ihtilafları giderdiğini, çözüm olduğunu bildirir.

Konuyla ilgili uyarılara rağmen Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) da haber verdiği gibi müslümanlar arasında çeşitli fırkalar çıkmıştır.[191] Mütevâtir olarak rivâyet edilen[192] bir hadîste Hz. Peygamber, ehl-i kitabın yetmiş iki millete ayrıldığını, kendi milletinin yetmiş üç millete ayrılacağını belirtmiş,[193] fırkaların yetmiş ikisinin ateşte, birinin cennette

---

187 Bk. Uraler, *Sahâbe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık,* s. 339-362; Alvâni, *Edebu'l-İhtilâf* s. 47-48, 72, 73. Sahâbilerin ihtilâfı, ictihâdda ihtilâfın olabileceğini ortaya koymuştur, ictihâda örnek olması açısından ümmet için faydalı olmuştur. Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 395. Şâtıbî, konuyu şöyle izah etmiştir: "Tabiî ki kabiliyetler ve bakışlar farklıdır. Sahâbe hükmü açık olmayan fer'î mesâil üzerinde çalışmış olmasalardı o zaman kendilerinden sonra gelecek olan nesiller için ictihâd kapısı aralanmış olmayacaktı. Çünkü ihtilâfı yeren ve şeriatte ihtilâfa yer olmadığını gösteren deliller vardır. Sahabe ictihâd edip, ictihâdleri sonucunda doğruyu elde etme yolunda ihtilâflar belirince, kendilerinden sonra gelen nesiller için de o yola girme kolaylaşmıştır." (*Muvâfakât* IV, 128-129).

188 Ahmed b. Hanbel III, 68, 73; Buhârî, Enbiya 6; Tevhîd 23, 57; İstitâbetu'l-mürteddîn 6; Tefsîr 9/10; Meğazî 61; Müslim, Zekât 143, 158. Konuyla ilgili değerlendirmeler için bk. Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 414, 429.

189 Bk. er-Rûm (30), 31-32; Zurkânî, *Şerhu Muvatta* IV, 410-411.

190 en-Nisâ (4), 59.

191 "Sizden evvel gelenlerin başından geçenler, sizin de başınızdan geçmeden cennete gireceğinizi mi sandınız" (el-Bakara (2), 214) âyetine göre müslümanların da önceki ümmetlerin geçirdiği ahvale mâruz kalacağı ve ihtilaflar olacağı, fırkalar doğacağı şeklinde izahlar da yapılmıştır. Bk. Elmalılı, *Hak Dini* II, 75.

192 Kettânî, *Nazmu'l-mütenâsir fi'l-hadîsi'l-mütevâtir* s. 32-35. Burada hadîsin pek çok rivâyeti verilmiştir.

193 Ahmed b. Hanbel II, 332; III, 120, 145; İbn Mâce, Fiten 17; Ebû Dâvûd, Sünnet 1; Tirmizî, İman 18; Hâkim, *Müstedrek* I, 128; Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr* I, 148. Tirmizî, hadîsin

olduğunu,[194] onun da cemaat olduğunu ifade etmiştir.[195] Başka bir rivâyette, Hz. Peygamber, kurtulan fırkanın kendisinin ve ashâbının üzerinde bulundukları yolu takip edenler olduğunu belirtmiştir.[196] Hadîsin başka bir rivâyetinde ise fırkalaşmanın temelsizliği açıkça belirtilmektedir. "Ehl-i kitab hevâlarında yetmiş iki fırkaya ayrılmışlardır. Bu ümmet de hevalarında yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Biri hâriç hepsi cehennemdedir. O da cemaattir. Ümmetimden kuduzun vücuda yayılması gibi hevânın onlara sirâyet ettiği bir kavim çıkacak. Girmediği ne damar, ne de mafsal kalacaktır."[197] Hz. Peygamber'in bu hadîsteki ifadesine göre yetmiş iki fırka dalâlettedir.[198] Çünkü Allah Teâlâ, ilimsiz hüküm

---

hasen-sahîh olduğunu tesbit etmiştir. Müstedrek'in telhîsinde Zehebî, hadîsin Müslim'in şartına uygun olduğunu ifâde etmiştir. Suyûtî de hadîsin sahîh olduğunu belirtmiştir. Bu rivâyetlerde hadîsin geri kalan kısmı rivâyet edilmemiştir.

194 Ahmed b. Hanbel III, 120; Dârimî, Siyer 75.

195 Ahmed b. Hanbel III, 145; IV, 102; İbn Mâce, Fiten 17; Ebû Dâvûd, Sünne 1; Hâkim, Müstedrek I, 128, 129. Hâkim ve Zehebî, hadîsin sahîh olduğunu tesbit etmişler, delil olarak kullanılabileceğini belirtmişlerdir. Ayrıca hadîste bahsedilenlerin cehennemde devamlı kalıp kalmayacağının belli olmadığı ve hadiste âsi müslümanların kastedildiğine dair bir değerlendirmenin bulunduğunu belirtmekte fayda vardır. (Bk. Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 413)

196 Tirmizî, İmân 18; Hâkim, *Müstedrek* I, 129. Tirmizî, hadîsin "hasen-garib" olduğunu belirtmiştir. Bu hadîs, Abdurrahman b. Ziyad b. En'am'ın teferrüdü sebebiyle sahih kabul edilmemiştir. Abdurrahman, zayıf bir kimsedir. Bk. Asım Abdullah, *İ'tisâm* s.16. İbn Teymiye, Ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılacağı ve "Benim ve ashâbım gibi yaşayanlar" hadîslerinde bahsedilenlerin sırf (yalansız) İslâm'a sarılanlar, yani ehl-i sünnet ve'l-cemaat olduğunu söylemiştir. Bk. Âsım Abdullah, *a.g.e.* s. 17. Ehl-i sünnet ve'l-cemaatin, Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), sahâbe ve onlara tâbi olanlar olduğu; her kalabalığın fırka-i nâciye olmadığı ifade edilmiştir. Bk. Şâtıbî, *İtisâm* I, 21. Ahmed b. Hanbel, fırka-i nâciye'nin kimler olabileceği konusunda "bilmiyorum onlar, ashâbu'l-hadîs değilse kimdir?" demiştir. Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefu Ashâbi'l-hadîs*, s. 25.

197 İbn Ebî Âsım, *Sünne* I, 7, 35. (İbn Ebî Âsım'ın Kitâbu's-Sünne"sini tahkîk eden Nâsıruddin Albânî, hadîsin sahîh olduğunu belirtmiştir. Albânî, Ahmed b. Hanbel'deki rivâyetinin de sahîh olduğunu belirtmiştir. İbn Ebî Âsım, *Sünne* I, 7-8.) Ahmed b. Hanbel IV, 102; Hâkim, *Müstedrek* I, 128. Hadîsin farklı rivâyetleri için bk. Ahmed b. Hanbel II, 332; III, 120, 145; İbn Mâce, Fiten 17; Ebû Dâvûd, Sünnet 1; Tirmizî, İmân 18.

198 Şâtıbî, İ'tisâm II, 395. Şatıbî, bir başka eserinde bu hadîsi şöyle değerlendirmiştir; "Bahsi geçen fırkalar her ne kadar sapıklık üzerinde bulunuyorlarsa da ümmetin dışına çıkmış değillerdir. Buna hadîsteki «Ümmetim fırkalara ayrılacaktır» ifadesi delâlet etmektedir. Çünkü fırkalar, eğer bid'atleri yüzünden ümmetin dışına çıkmış olsalardı o zaman onları «ümmetim» diye kendisine nisbet etmezdi. Hâricîler hakkındaki hadîste de «Bu ümmet içerisinde şöyle şöyle...» ifadesi kullanılmıştır. Eğer onlar ümmetin dışına çıkmış olsalardı,

vermeyi yasaklamıştır, yetmiş iki fırkanın ise delili yoktur.[199] Ayrıca Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem), "biri müstesna hepsi dalâlettedir, ateştedir" buyurması hakkın tek olduğunu, değişmediğini gösterir. Hakkın fırkaları olsaydı "biri müstesna" demezdi.[200] Hadîste dikkat edilmesi gereken bir nokta da Hz. Peygamber'in, fırkalar içinde sadece birini belirleyip diğerlerini yani bâtıl olanları anlatmamasıdır. Çünkü kurtulan grubun hangisi olduğunu ictihad ile bilmek mümkün değildir.[201]

B. Fırkalaşmanın Zararları

Fırkalaşmanın ve gruplaşmanın bu derece üzerinde durulması, dine vereceği zararların büyüklüğü sebebiyledir. Fırkalaşmanın en büyük zararı, fırka sayısınca dinin çıkmasıdır, fırkalar eliyle din tahrif edilir. Peygamberlerin tebliğ ettiği din değil, fırkaların dini esas alınır. Nitekim İslâm'dan önceki milletlerde bu görülmüş ve onlara dini tağyir etmek ve teşri' kolay gelmiştir.[202] Diğer yandan fırkalar, cemaatler kendi prensiplerini her şeyin üzerinde önemseyip onları yaşatmaya çalışırlar. Bu da onları Kitab ve sünnetten alıkoyar. Başlangıçta iyi niyetli olunsa bile fırkalar, zamanla aşırılıklara kayar ve yeni yeni sünnetler icat ederler ve onların peşine düşüp Hz. Peygamber'in sünnetini ihmal ederler. Bir başka yanlışlık, âyet ve hadîslere grupçuluk anlayışı ile bakmalarıdır. Dolayısıyla fırkalaşma, dinde ihtilâfa sebebiyet verir.[203] Bir başka zarar da sünnetin

---

o zaman onların küfür üzere oldukları konusunda şüpheye mahal kalmazdı ve o zaman: «Onlar müslüman olduktan sonra kâfir oldular» denirdi. Onların öldürülmelerinin emredilmesi, onların kâfir olduklarına delâlet etmez. Zira öldürmenin, küfürden başka sebepleri de bulunmaktadır; eşkiyanın (muhârib), te'vilsiz isyana kalkışan grubun... öldürülmesi gibi." Şâtıbî, *Muvâfakât* IV, 191-193.

199 İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâvâ* III, 346. "Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme" (el-İsra (17), 36) âyeti burada zikredilebilir.

200 Bk. Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 441.

201 Bk. Şâtıbî, *a.g.e.* II, 442-443.

202 Şatıbî, *a.g.e.* II, 416. Allah Teâla onlar hakkında şöyle buyurmuştur: "… yoksa o iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram etti… Yoksa Allah'ın size böyle vasiyyet ettiğine şahit mi oldunuz. Kim ilimsizlikle insanları saptırmak için Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalimdir…." el-En'âm (6), 143-144.

203 Şevkâni, I, 367. Nitekim "Ayrılıp, ihtilâfa düşenler gibi olmayın" (Âl-i İmrân (3), 105.) âyetinden anlaşıldığına göre cematten çıkmanın alâmeti, ayrılıktır. (Bk. Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 468-469.)

birleştirici, kaynaştırıcı yönüne verilen zarardır. Şöyle ki her fırka kendi tâbilerine yardım eder, insanları sadece o fırkaya çağırır. Sanki onlar başka bir dinden imişler gibi muhaliflerini yermekte, onların görüşleriyle amel etmemektedirler.[204] Bölünme ile ümmette ülfetin, kaynaşmanın yok olacağı gâyet açıktır.[205] "İhtilâfa düşmeyin, sonra kalpleriniz de ihtilâfa düşer"[206] hadîsinde ihtilafın bu zararına işaret edilir.

Fırkalaşmanın pek çok zararına rağmen sünneti yaşamaya engel olan diğer âmillerde görülen tutumlar burada da mevcuttur. Meselâ, fırkalara ayrılanlar da kendilerini haklı görmekte ve Kur'ân-ı Kerîm'de ifade edildiği gibi her fırka kendilerinde olan ile böbürlenmektedir.[207] Oysa kimin haklı kimin haksız olduğuna hakem, Kur'ân ve sünnettir.[208]

Âyet ve hadîslerde, fırkalaşmayı önleyici tedbir olarak sünnet tavsiye edilmiştir. "Dinlerini parça parça edip gruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur"[209] âyetinde Peygamber'in gruplaşmak ile ilgisinin bulunmadığının bildirilmesi, Hz. Peygamber'in ve yolunun

---

204 Âsım Abdullah, *İ'tisâm* s. 22.

205 Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 423. Oysa Allah Teâlâ, müslümanların aralarının düzeltilmesini istemiştir. Bk. el-Enfâl (8), 1. Ayrıca bk. Âl-i İmran (3), 105.

206 Müslim, Salât 122. "Ve (Allah), onların kalplerinin arasını birleştirendir. Sen yeryüzünde bulunan her şeyi verseydin yine onların gönüllerini birleştiremezdin" (el-Enfâl (8), 63) âyetinde dinin birleştirici özelliğine dikkat çekilmiştir. Fırkalaşmanın bütün zararlarını saymak mümkün değildir. Ancak önemli olan birkaçına burada temas etmekte fayda vardır. Meselâ; bölünme, Allah'ın yolundan ayrılmaya, sonunda da helâk olmaya sebeptir. (Bk. İbn Kesîr, II, 190; Kurtubî II, 1401.) Fırkalaşmanın bir başka olumsuz yanı, müslümanların kuvvetlerinin kaybolmasına sebep olmasıdır. (Bk. el-Enfâl (8), 46.)

207 er-Rûm (30), 32.

208 «Size Allah'ın âyetleri okunurken, üstelik Allah Resûlü de aranızda iken nasıl inkâra saparsınız?» (Âl-i İmrân (3), 101) ve "Eğer bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve Resûlü'ne gerçekten inanıyorsanız- onun hallini Allah'a ve Peygamber'e götürün" en-Nisâ (4), 59 âyetleri burada delil olarak zikredilebilir.

209 el-En'âm (6), 159. Âyette bahsedilenler ashâb-ı bid'at ve dalâlettir. Allah'ın ve Resûl'ü ihtilafa izin vermez. Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) ashâbı dini ahkâmda ihtilâf ettiler, tefrikaya düşmediler. Gruplara (tefrikaya) ayrılmadılar. Dini bölmediler. Farklı ictihâdları sebebiyle ihtilâf ettiler. Nas bulamadıklarında Kitab'tan, sünnetten istinbat ettiler. ihtilâf ettiler fakat övüldüler, çünkü emredildikleri üzere ictihâd ettiler. O zaman İslâm kardeşliği vardı. Alçaltıcı hevâlar çıkınca Nebi'nin (sallallâhu aleyhi ve sellem) sakındırdığı düşmanlıklar çıkınca, onlar bölük bölük oldular ve gruplara ayrıldılar. Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 428-429.

fırkalaşmaktan uzak olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla sünnetin fırkalaşmayı önlediği vurgulanmış olmaktadır. "Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Bana uyun. (Başka) yollara uymayın. Zira o yollar sizi Allah'ın yolundan ayırır"[210] âyetinde de Hz. Peygamber'in yolunun fırkalaşmayı önlediği açıkça belirtilmiştir. Aslında fırkalaşma, sünnetten ayrılmakla başlar. Sünneti terk etmenin, cemaatten ayrılmak demek olduğu hadîsi[211] de sünnetin bu konudaki yerini ve önemini göstermektedir. Konuyla ilgili âyetlere göre ihtilâf anında çözümü, Kitab ve sünnetin dışında aramak haramdır.[212] Hz. Peygamber de dinin ihtilaf etmeyi gerektirmeyecek yapıda olduğunu ve sünnetinin ihtilafı önleyici unsurları olduğunu belirtmiştir. "Ben sizi gecesi, gündüzü gibi apaydınlık olan bir din üzerinde bıraktım. Benden sonra ancak helâk olanlar, o dinden sapar. Sizden kim yaşarsa birçok ihtilâfa şahit olacaktır. Onun için bilip tanıdığınız sünnetime ve hidâyete erdirilmiş olan hulefâ-i râşidinin sünnetlerine yapışınız. Bunlara sımsıkı sarılınız"[213] hadîsinde Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), sünnetin ihtilafa engel olduğunu belirtmiş, sünnetle ihtilafa hem ilke olarak hem de pratik çözüm getirmiştir. "Ümmetim parçalanmışken sünnetime yapışan koru avuçlamış gibidir"[214] hadîsinde sünnet çözüm olarak gösterilmekte hem de bunun zor bir iş olduğu ifade edilmektedir. Çünkü bölünmenin toplumda oluşturduğu gerginlik ve başıboşluk anında sünnete sarılmak ancak şuurlu insanların yapacağı bir iştir. Aynı şekilde Hz. Peygamber, "Ben size neyi yasak edersem ondan sakının, neyi emredersem gücünüz yettiği kadar onu yapın. Sizden öncekileri ancak çok soru sormaları ve peygamberleri üzerinde ihtilâfları helâk etmiştir"[215] buyurarak kendisinin ve sünnetinin ihtilafı önleyici olduğunu ifade etmiş, sünnetindeki ihtilafı hoş görmemiştir. Sünnet, müslümanlar arasında müşterek

---

210 el-En'âm (6), 153. Konuyla ilgili âyetler için bk. Âl-i İmrân (3), 103, 105; el-En'âm (6), 159.

211 Ahmed b. Hanbel II, 229, 506.

212 Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa* I, 561; Şâfiî, *Risâle,* s. 245; Şâtıbî, *Muvâfakât* IV, 119. Konuyla ilgili izahlar için bk. Şâtıbî, *Muvâfakât* IV, 118-121.

213 Ahmed b. Hanbel IV, 126, 127; Dârimî, Mukaddime 16; İbn Mâce, Mukaddime 6; Ebû Dâvûd, Sünnet 5; Tirmizî, İlim 16; İbn Hıbban, Sahîh I, 167.

214 Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-ummâl* I, 184.

215 Müslim, Fedâil 130.

değerler ve uygulamalar oluşturduğu için ondaki ihtilafın vereceği zararı telafi etmek mümkün değildir.

Hz. Peygamber, gruplaşmayı önleyici başka tedbirlerden de söz etmiştir. Müslümanlar birarada (cemaat) iken onları bölmeye kalkanların cezasının ölüm olduğunu belirterek,[216] müslümanların birlik ve beraberliğini bozanları hoşgörmemiştir. İslâm cemaatinin bulunmadığı zamanlarda bile fırkalardan uzaklaşmayı tavsiye etmesi,[217] hiçbir şekilde gruplara katılmamak gerektiğini göstermektedir. Dinin bütün varlığı da cemaatin tesisine bağlıdır. Müslümanlar davranış birliği ve bütünlüğü içinde olmadıkça, müşterek değerlere sahip çıkılmadıkça sağlıklı bir toplumdan söz edilemez. Bunu da ancak Kitab ve Sünnet üzere olmak sağlar.

IV. BİD'AT

Sünnetin tam zıddı olan bid'at, sünneti yaşamaya engel olan etkenlerin en önemlilerinden biridir. Hz. Peygamber, İslâm dininde bid'ate yer olmadığını kesinlikle ifade etmiş, bid'ati yasaklamıştır. Buna rağmen bid'atlerin çıkacağını da belirtmiştir. Bir hadîste "Bilmiyorum benden sonra neler ihdâs edeceksiniz"[218] buyurarak bid'atlerin görüleceğini haber vermiştir. Aynı şekilde sahâbîler de bid'atlere karşı müslümanları uyarmışlar ve bid'atin doğuş ortamı ile ilgili bazı bilgiler vermişlerdir. Abdullah b. Mes'ûd, halkın bazı şeyleri sünnet edinecekleri sonra da onlar değiştirildiğinde, "sünnet değiştirildi" diyecekleri bir fitnenin olacağından bahsetmiş,[219] müslümanların uğrayacakları ciddi bir bozulmaya işâret etmiştir.[220] Bu

---

[216] Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 344.; Ebû Dâvûd, Sünnet 27. Bir hadîste ise dinini bırakan, cemaatten ayrılanın kanının helâl olduğu belirtilmiştir. Bk. Ahmed b. Hanbel I, 382, 428, 444; Dârimî, Hudûd 2; Buhârî, Diyât 6; Müslim, Kasâme 25, 26; İbn Mâce, Hudûd 1; Ebû Dâvûd, Hudûd 1; Tirmizî, Diyât 10; Nesâî, Tahrîm 5. Bu hadîsteki "cemaatten ayrılma"nın bid'at, isyan gibi birçok konuyu kapsadığı belirtilmiştir. Nevevî, *Minhâc* XI, 167.

[217] Buhârî, Fiten 11; Menâkıb 25; Müslim, İmâret 51; İbn Mâce, Fiten 13.

[218] Abdurrezzâk, *Musannef* V, 273.

[219] Dârimî, Mukaddime 22.

[220] Ebu'd-Derdâ'nın şu tesbiti örnek olarak gösterilebilir: «Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) yanınıza gelse, kendisinin ve ashâbının yaptığı şeylerden sadece namazı, tanırdı.» Evzâî de «Bugün olsa Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) ne yapardı?» sorusunu sormuştur. İsa b. Yûnus da «Acaba Evzâî bu zamanda olsaydı ne yapardı?» diye sormaktan kendini alamamıştır. Şâtıbî, *İ'tisâm* I,19.

dönemlerde Müslümanlar dinlerine öyle yabancılaşacaklardır ki, bulundukları durumun değiştirilmesini yadırgayacaklardır. Muaz b. Cebel'in ifadesi ile öyle bir zaman gelecek ki Kur'ân okuyan bir kişi, "İnsanlara ne oluyor? Bana tâbi olmuyorlar. Kur'ân okuyorum, Kur'ân'ı bırakıp bid'at uydurmadıkça bana tâbi olmuyorlar" diyecektir.[221]

Bid'atle ilgili uyarılara rağmen bid'atler erken dönemlerde başlamıştır. Sahâbîlerin bazı şeyleri bid'at olarak nitelemesi, bid'atın sahabîler döneminde başladığını gösterir.[222] Ancak bunlar, münferit olaylardır. Gruplaşma şeklinde ortaya çıkan bid'atlerin ilki yine sahabe döneminde olmuştur. Bunlar, Hâricîlerin ve Şia'nın bid'atleridir ve Hz. Ali'nin devrinde ortaya çıkmıştır.[223]

A. Tanımı

İslâm âlimleri, bid'ati kapsamlı olarak tahlil etmişler, tarifinden başlayarak, her yönüyle bid'ati incelemişlerdir. Bid'atin tarifi "Benden sonra yaşayacak olan kimseler, birçok ihtilâf görecekler. Bunun için benim sünnetime; doğru yolu bulan, hidâyete erdirilmiş halîfelerin sünnetine sarılın. Bunlara azı dişlerinizle (yapışır gibi sımsıkı) yapışın. Sonradan çıkarılmış şeylerden sakının. Çünkü sonradan çıkarılmış her şey bid'attır. Her bid'at

221 Dârimî, Mukaddime 22; Ebû Dâvûd, Sünnet 6; İbn Abdilber, *Câmi* II, 111.

222 İbadetle ilgili bir meselede bazı uygulamalara giden bazı kimselere Abdullah b. Mes'ûd, yaptıklarının koyu bir bid'at olduğunu söylemiştir. Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* III, 221.

223 Bk. İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâva* III, 279. Ömer b. Abdülaziz'in kendisine biat edildiği gün "Nebinizden başka Nebi, Kitab'ınızdan başka Kitab, sünnetinizden başka sünnet yoktur, ben bid'atçı değil, müttebiyim" (Bk. Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 65) ifadesi ve Hasan Basrî'nin, ehl-i sünnetin yanı sıra ehl-i bid'at tâbirini kullanması, ehl-i bid'at tâbirinin ilk asırda varlığını göstermektedir. (Bk. Dârimî, Mukaddime 23.) Şia'yı temsil eden ilk fırkalardan Keysaniyye'nin kurucusu Muhtar es-Sekafî, başlattığı hareketin "Allah'ın Kitabı ile Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) sünnetine uyum sağlamak, ehl-i beytin intikamını almak ve günahkârlara karşı cihad ilân etmek amacı taşıdığını ileri sürüp dolaylı olarak muhâliflerini ehl-i bid'ata dâhil etmiştir. İmamiye Şiası ise Ali'nin, Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) tarafından ilk halîfe olarak tâyin edilmesine rağmen, sahâbilerin sünnete muhâlefet ederek onun yerine Ebû Bekir'i seçtiğini iddia etmiştir. Şia'ya göre ehl-i bid'at ashâb döneminde ortaya çıkmış olup, onların yolunu tâkip eden her fırka bid'at çerçevesi içinde kalmıştır. Yavuz, "Ehl-i Bid'at", *DİA* X, 503.

sapıklıktır"[224] hadisinden yola çıkılarak yapılmıştır. Bid'at, dinde/şeriatte aslı bulunmadığı halde ihdâs edilen, uydurulan şeye denir. Şeriatte ona delâlet edecek bir aslı olduğunda ise o, bid'at değildir. Bid'at, temeli olmayan, misalsiz olarak ihdâs edilen her şeydir. "Kim bizim dinimizde olmayan bir şey ihdâs ederse o merduddur", "Uydurmalardan/muhdes sakının… Her bid'at dalâlettir" hadislerindeki "muhdes iş"teki ihdâs böyledir.[225] "Her bid'at dalâlettir" ifadesinin "uydurmalardan sakının"dan sonra gelmesi muhdesin, bid'at olarak isimlendirildiğine delildir. "Her bid'at dalâlettir", mantuku ve mefhumuyla küllî, şer'î bir kâidedir. Bir hüküm bid'at ise o dalâlettir; o, şeriatten olamaz çünkü şeriat hidâyettir.[226] Selefin, bazı bid'atleri mühtahsen bulmaları ise bid'ati lûgât mânâsında kullanmalarından kaynaklanmaktadır.[227]

Bid'atin, daha başlangıçta hatalı bir iş olduğunu gösteren yönleri vardır. Bir kere bid'at olan şey, sırf bid'at olduğu için sakıncalıdır. Diğer yandan bid'at olan ne ise, vâcipler gibi terk edilmeyerek amel edildiği için bir teşri'dir ve yanlıştır. Bir de bid'atçinin yaptığı işin sünnet veya vâcip olduğuna inanması açısından o iş, bid'attır ve yanlıştır.[228]

Bid'atin ne olduğunu iyice tespit etmek için ilk bakışta uydurma gibi görülen şeyleri bid'atten ayırmak gerekir. Zira sonradan ortaya çıkmış olan bazı şeylerin asılları dinde mevcuttur.[229] Ayrıca her yenilik bid'at sayılmamalıdır. "Bir kimse İslâm'da güzel bir çığır açar da, kendinden sonra onunla amel edilirse, o kimseye bu çığırla amel edenlerin ecri kadar sevap yazılır. Amel edenlerin ecirlerinden de bir şey eksilmez. Ve her kim İslâm'da kötü bir çığır açar da, kendinden sonra onunla amel olunursa, o kimsenin aleyhine o işle amel edenlerin günahı kadar günah yazılır. Amel edenlerin günahlarından da bir şey eksilmez"[230] hadîsi kötü çığır açmayı

---

224 Dârimî, Mukaddime 16. Hadîsin farklı rivâyetleri için bk. İbn Ebî Âsım, *Sünne* I, 16-20.

225 İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri* XV, 187-188.

226 Bk. Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 27; İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri* XV, 180; Aynî, *Umdetu'l-kâri* XII, 360.

227 Şâtıbî, *a.g.e.* I, 29; Aynî, *a.g.e.* XII, 360.

228 Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 257.

229 Şâtıbî, *a.g.e.* I, 28-29. Şatıbî; nahiv, sarf, fıkıh usulü... gibi örnekler verir ve bunların Kur'ân'ı ve sünneti doğru anlamaya götürdüğünü ifade eder.

230 Ahmed b. Hanbel IV, 357, 359, 360, 361; Buhârî, İ'tisâm 15; Müslim, İlim 15; Zekât 69; İbn Mâce, Mukaddime 14; Nesâî, Zekât 64. Çığır açmakla ilgili bu hadîs üzerine Mustafa

yasaklamaktadır. Burada bir uydurma söz konusu değildir. Çünkü hadîs sadaka vermekle ilgili bir olay üzerine söylenmiştir ve sadakanın aslı dinde vardır.[231] Kur'ân'ı biraraya toplamak[232] da bid'at olmayan ve ihtiyaç duyulduğu için yapılan güzel bir uygulamadır. Hakkında nas bulunmayan konularda başlatılan her uygulama, bir çığır açmak ve sünnet başlatmak mânâsına gelmez, sünnetin özelliklerini taşımaz, onun gibi sürekli bağlayıcı değildir. Değişim sebebiyle onun yerine başka uygulamalar başlayabilir. Dolayısıyla her yeni iş, bid'at olarak görülmemiştir. "Sonradan çıkan her şey" ayırımını iyi yapmak gerekir. Sonradan çıkan her şeye bid'at denilirse, selefte olmayan her şey bid'at olur. Yemek, içmek cinsinden olan şeyler bile bid'at sayılır.[233]

Dinde ortaya çıkan her bid'atten maksadın ne olduğu çeşitli yönlerden ele alınmıştır. Meselâ, selefe ittibaın sünnet, onlara muhâlefetin bid'at olduğu tesbiti ile,[234] sahâbenin ve tâbiînin prensip ve metodlarına aykırı olan yenilikler dalâlet kabul edilip bid'at sayılmıştır. Sahâbe zamanında ortaya çıkıp onların mâni oldukları ve kabul etmedikleri şeylerin de dalâlet olan bid'atler olup, "Her bid'at dalâlettir" hadîsinin kapsamına giren işler olduğu belirtilmiştir.[235] İmam Mâlik, bid'atlerle ilgili olarak

---

Ertürk, Sünnetin Güncelleştirilmesine Doğru (Ankara, 2005) adlı müstakil bir çalışma hazırlamıştır.

231 Şâtıbî, *a.g.e.* I, 131-132.

232 Buhârî, Fedâilu'l-Kur'ân 3; Tefsîr 9/20; Ahkâm 37. Hz. Ömer, Kur'ân'ı cem' etmeyi teklif ettiğinde Hz. Ebû Bekr ve Zeyd b. Sâbit, önce buna yanaşmamışlardır. Ancak Hz. Ömer, sonra da Hz. Ebû Bekr, «Vallahi o hayırdır» demişlerdir. «Hayır» kelimesi muhdes iş için kullanılmaz. Bu durum "Kur'ân'ı biz indirdik elbette onu yine biz koruyacağız." el-Hicr (15), 9; "Hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz." el-Hac (17), 77; "Hayırda yarışın" el-Bakara (2), 148; el-Maide (5), 48 âyetlerine uygundur. Bk. Abdullah Mahfuz, *es-Sünne ve'l-bid'a* s. 122.

233 Şâtıbî, *a.g.e.* II, 328.

234 Abdullah b. Mes'ûd'un, bid'at işleyenlere sahâbenin yolunu tavsiye ettiği şu örneği burada zikretmek mümkündür. O, mescidde akşam ile yatsı namazı arasında oturup, içlerinden birinin sayı belirleyip söylediği zikirleri tekrar eden bir gruba «Siz kapkara bir bid'at getirdiniz ya da ilim bakımından Muhammed'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) ashâbından daha bilgilisiniz. Sahâbenin yoluna girerseniz en önde olanlardan olursunuz. Onlara muhalefet ederseniz, tam bir sapıklıkla sapıtırsınız» demiş ve onlara dağılmalarını söylemiştir. Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* III, 221, 222.

235 Bk. Şâtıbî, *Muvâfakât* III, 66-67; Abdulhay Leknevî, *İbadetlerde Bid'at,* s. 29, 35; Birgivî, *et-Tarikatu'l-Muhammediyye,* s. 11.

"bu ümmetin sonradan gelenleri, önce geçenlerden daha hidâyetli olanı getirmiş değildir"[236] diyerek İslâm'ın ilk ve aslî halinin muhafazasının gerektiğine dikkat çekmiştir.

Bid'atin dinde aslı olmayan konularda olması, kişilere aslı dinî olan şeylerde tasarruf hakkı ve yetkisi vermez. Başka bir ifade ile aslın sâbit olması, detayın sâbit olmasını gerektirmez. Meselâ, namaz sâbit olunca öğle, ikindi, vitr namazları nasla vurgulanmadan bilinmez. Sahîh bir delille, tafsilen sâbit olması gerekir.[237] Dolayısıyla bir işin dînî olduğunu söyleyip Allah ve Resûlü'ne ait olan teşri' hakkının sınırlarını ihlâl etmemek gerekir.

Bid'at; dinde tağyir, tebdil yapmak, dine ilâve yapmak veya noksanlaştırmaktır.[238] Dinde bir şey uydurmak nasıl bid'atsa, var olan bir hükmü değiştirmek de bid'attır. Hadîslerde, bizzat Yahudilerin ifadesi ile onların âlimlerinin zina cezası yerine ikâme ettikleri bid'attan söz edilir.[239] Sahâbe ve tâbiînden gelen nakillere göre dine/şeriate muhalif olan işler ve sözler de bid'ate dahildir.[240]

---

236 Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 200; II, 292.

237 Şâtıbî, *a.g.e.* I, 166-167.

238 Şâtıbî, *a.g.e.* II, 300. Şâtıbî, "Bunun gibi ortakları, müşriklerden çoğuna çocuklarını (kızlarını) öldürmeyi hoş gösterdi ki hem kendilerini mahvetsinler hem de dinlerini karıştırıp bozsunlar! Allah dileseydi bunu yapamazlardı. Öyle ise onları uydurdukları ile başbaşa bırak!" (el-En'âm (6), 137) âyetini delil olarak göstermiş ve "Bilgisizlikleri yüzünden beyinsizce çocuklarını ödürenler ve Allah'ın kendilerine verdiği rızkı, Allah'a iftira ederek (kadınlara) haram kılanlar muhakkak ki ziyana uğramışlardır. Onlar gerçekten sapmışlardır ve doğru yolu bulacak da değillerdir." (el-En'âm (6), 140) âyetini de onların dalâlette olduklarının işareti olduğunu belirtmiş ve bunun da bid'atın alâmeti olduğunu söylemiştir. Ayrıca bk. Birgivî, *et-Tarikatu'l-Muhammediyye,* s. 11; Topaloğlu, *Kelâm İlmi,* s. 153.

239 Hadîs şöyledir: Resûlullah'a (sallallâhu aleyhi ve sellem) zina yapan Yahudi bir kadın ve erkek getirildi. Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), Yahudilere: «Sizin kitabınızda ne ceza var» diye sordu. Onlar: da şöyle dediler: «Âlimlerimiz, zina edenin yüzünü kömürle karartma ve bir eşeğin üzerine yüzleri birbirine ters olarak bindirme (bid'atını) ihdâs ettiler." Buhârî, Hudûd 24. Yahudiler arasında recme karşı çıkan ulemânın ihdâs ettiği bu teşhir cezası uygulaması ile müslüman toplumlarda recme karşı çıkanların o cezayı kaldırma girişimleri arasındaki paralellik, fevkâlâde dikkat çekicidir.

240 Şâtıbî, *a.g.e* II, 415. Şâtıbî, şu örneği vermiştir: Bir kimse Ebu'd-Derdâ'ya, "Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) aramızda olsaydı bulunduğumuz durumu yadırgar mıydı?" dedi. Ebu'd-Derdâ kızdı, kızgınlığı arttı ve şöyle dedi: "Maruf bulacağı davranışı var mı?" dedi. Ebu'd-Derdâ'nın "cemaatle kılınan namaz dışında Muhammed'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) emrinden bir şey bilmiyorum" sözü fiillerde ortaya çıkan sünnete muhalif durumlar bulunduğuna delâlet eder.

Bid'at, Allah'ın Kitab'ına, Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile ashâb-ı kirâmın sünnetine aykırılıktır.[241] Hangi muhâlefet yoluyla olursa olsun Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) sünnetine muhâlif olan şey bid'attır ve Nebi'nin (sallallâhu aleyhi ve sellem) "Her bid'at dalâlettir" hadîsine göre hepsi sapıklıktır. Bid'atların her biri incelenirse onun, sünnetin hilâfına olduğu görülür.[242] Bid'at, doğrudan sünnet-i müekkedeyi etkilediği için münker ve sapıklıktır.[243]

Diğer yandan Kur'ân-ı Kerîm'de beyân edildiği üzere İslâm dini, Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) hayatında kemâle ermiştir.[244] Dolayısıyla Resûlullah'tan (sallallâhu aleyhi ve sellem) sonra dinde ihdâs edilen her şey bid'at mefhumuna girer.[245] Çünkü Kur'ân ve sünnetle verilen bilgilerden daha fazlasını ve daha genişini elde etmek, beşerin bilgi vasıtalarının üstündedir.[246]

1. Bid'atin Kısımları

Bid'at, değişik açılardan kısımlara ayrılmış, bu suretle bid'at olan ve olmayan şeyler tesbit edilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte "Her bid'at dalâlettir" hadîsi sebebiyle bid'atleri kısımlara ayırmanın doğru olmadığı, hiçbir şeyin onun dışına çıkamayacağı belirtilmiştir.[247] Çünkü dalâlet, her bid'at için sâbittir.[248] Ayrıca bid'at, zemmedilmesi açısından da tek derece olmamakla[249] birlikte "her bid'at dalâlettir" hadisi sebebiyle hepsi sapıklıktır. Bu bakımdan sınıfı olmaz, sonucu çıkarılmıştır.[250] Yine bu hadîs sebebiyle, bid'atın vâcibi, müstehâbı olur denilirse, Nebi'nin (sallallâhu aleyhi ve sellem) kavli reddedilmiş, hatta Kur'ân reddedilmiş olur,[251]

---

241 Topaloğlu, *Kelâm İlmi,* s. 152.
242 Hey'et, *el-İ'tisâm bi Hablillah,* s. 59.
243 Birgivî, *et-Tarîkatu'l-Muhammediyye*, s. 12.
244 el-Mâide (5), 3.
245 Ebû Dâvûd, Sünnet 6; Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 38.
246 Sofuoğlu, "Bid'atler ve Korunma Yolları", *İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi,* s. 78-79.
247 İbn Receb el-Hanbelî, *Câmiu'l-ulûm* s. 252.
248 Bk. Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 306.
249 Bk. Şâtıbî, *a.g.e.* II, 307.
250 Bk. Şâtıbî, *a.g.e.* II, 305.
251 Hey'et, *el-İ'tisâm bi Hablillah,* s. 68-69.

şeklinde görüşler belirtilmiştir. Bid'at, gruplara ayrılsa bile Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), "her bid'at dalâlettir" buyurmakla meseleyi umumileştirmiştir. Bunun için vücûb, nedb ve ibaha derecelerini devre dışı bırakmak gerekir, geriye bid'at için kerâhet ve tahrîm kalmaktadır sonucu çıkarılmıştır.[252]

Görülmektedir ki bid'atin ne olduğunun anlaşılması için tahlile ihtiyaç duyulmaktadır. Buna göre bid'at, inançta, amel sahasında ve günlük işlerimizde olabilmektedir.

Hakiki bid'at ve izâfî bid'at diye başka bir ayırım yapılmıştır. Hakiki bid'at; ne mücmelen, ne tafsilen şer'î bir delili olmayan, daha önce misâli olmayan uydurmadır, aslen meşru olmayan şeylerdedir. İzâfî bid'atin de dayanağı yoktur. Bu tür bid'at ise, meşru olan şeylerdedir.[253]

Dinin asıllarını ihlâl eden bid'atler büyük, etmeyenler küçük bid'atlerdir denilmiştir.[254] Ancak, buna da itiraz edilmiştir. Çünkü bütün bid'atler dini ihlâl eder. "Her bid'at dalâlettir" hadisi ve bir fırka dışında bütün fırkaların cehennemde olacağı hadisi, neticede bütün bid'atlerin büyük olduğunu gösterir.[255]

Bid'atin, etkilediği alana göre de bir ayırımı yapılmıştır. Bid'at sebebiyle oluşan bozukluk, şeriatın her kesimine yayılırsa küllî bid'at ismini alır.[256] Bu çeşit bid'at, sayısız furuu kaplar. Sadece furuu ilgilendiren bid'atler[257] ise bulunduğu alanı aşmaz.[258]

Bid'atin kelime mânâsı ve ıstılâhî mânâsına göre de izahlar yapılmıştır. Şeriatte/Kitab ve sünnette aslı olmayan işler bid'at-i seyyiedir ki asıl bid'at budur. Dine aykırı olmayan, Kitab ve sünnette aslı olan işlere de bid'at-ı hasene denir. Bu tür, lügat mânâsıyla bid'attır, şer'an bid'at değildir.[259]

---

252 Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 296.
253 Şâtıbî, *a.g.e.* I, 210; II, 285.
254 Şâtıbî, *a.g.e.* II, 311.
255 Şâtıbî, *a.g.e.* II, 312.
256 Aklî olan tahsîn ve takbîh, Kur'ân ile yetinip sünneti inkâr gibi.
257 Namazda tesvîb bid'atı gibi.
258 Şâtıbî, *a.g.e.* II, 313.
259 İbn Receb el-Hanbelî, *Câmiu'l-ulûm* s. 253; Aydınlı, *Dârimî Tercümesi* I, 204; Yaran, "Bid'at", *DİA* VI, 130.

Bazı bid'atler küfürdür. Kur'ân'da belirtildiği gibi câhiliye bid'atleri bunlardandır.[260] Münâfıkların bid'atı da böyledir.[261] Bazı bid'atler ise, küfür değil günahtır.[262] Ancak bunların da bid'at olup olmadığında ihtilaf edilmiştir.[263]

Bu sınıflamaların yanı sıra mutlak surette her bid'at haram olmadığı görüşünden hareket edilerek bid'at; vâcib,[264] haram,[265] mendub,[266] mekruh,[267] mübah[268] olarak kısımlara ayrılmıştır.[269]

2. Bid'at Olarak Nitelenen İşler

Hadîslerde, nelerin bid'at olduğuna dair izahlar bulunmaktadır. "Suçsuz yere her adam öldürüldüğünde, Âdem'in ilk oğlu (Kâbil'e) de ondan günah yazılır. Çünkü adam öldürmeyi ilk ihdâs eden odur"[270] hadîsinde Hz. Peygamber, ***kimsenin yapmadığı bir kötülüğü başlatmayı*** bid'at saymıştır.

---

260 el-En'âm (6), 136. Âyetin meâli şöyledir: "Allah'ın yarattığı ekinlerle hayvanlardan Allah'a pay ayırıp zanlarınca, bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlarımıza) dediler. Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor! Ne kötü hüküm veriyorlar?"

261 Şâtıbî, ***a.g.e.*** II, 297.

262 Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 315. Mâsiyet, bid'atla aynı değildir. Bid'at, şeriatın tamamladığı düşüncesiyle yapılır. Günahkâr ise Allah'a karşı geldiğini bilir.

263 Tebettül, güneş altında ayakta oruç tutmak gibi.

264 Kur'ân'ın tedvini gibi.

265 İtikâdî fırkalar gibi. Bk. Şâtıbî, ***a.g.e.*** I, 138.

266 Terâvih gibi.

267 Ramazanın hemen arkasından altı gün orucunu tutmak, namazların arkasından Kur'ân okumak gibi, bir çeşit ibâdete gün tâyin etmek gibi.

268 Un elemek için elek edinmek gibi. Elek edinmek, israfa sebep olduğu için bid'at kapsamına alınmıştır. Bk. Şâtıbî, ***a.g.e.*** I, 142.

269 Şâtıbî, İ'tisâm I, 136-137; II, 297. Şâtıbî, bunları şeriatte vâcip... isimleriyle anmanın, şer'i delil, şer'i nas ve kâidelerine göre sıralamanın doğru olmadığı kanaatindedir. Bk. a.g.e. I, 138.

270 Ahmed b. Hanbel, I, 383, 430, 433; Buhârî, Cenâiz 33; Enbiyâ 1; Diyât 2; İ'tisâm 15; Müslim, Kasâme 27; Tirmizî, İlim 14; İbn Mâce, Diyât 1; Nesâî, Tahrîmu'd-dem 1. «Ben, cehennemde Amr b. Âmir el-Huzâî'yi bağırsaklarını ateş içinde sürükler halde gördüm. Çünkü o develeri (putlar için) adak yapan ilk kişiydi» hadîsinde de bir kötülüğü ilk defa başlatmaktan söz edilir. Bk. Ahmed b. Hanbel I, 446; II, 275, 366; Buhârî, Tefsîr 5/13; el-Amelu fi's-salât 11; Menâkıb 9; Müslim, Kusûf 3; Cennet 51; Kusûf 3; Nesâî, Kusûf 11.

Bir başka hadîste Hz. Peygamber, "olmayan bir sünneti icâd etmenin"[271] ihdas olduğunu belirtmiştir. Burada da bir iş başlatıp yerleştirmek, ihdas/uydurma olarak nitelenmiştir.

Yine Hz. Peygamber, dinin yasakladığı bazı şeyleri işlemeyi ihdas olarak isimlendirmiştir. Haksız yere adam öldürene, had cezası olmadan bu cezayı uygulayana, müsle yapana ve gasp diyebileceğimiz insanların gözü önünde bir şeyi zorla alana muhdis demiştir.[272]

İslâm âlimleri de nelerin bid'at sayılabileceğini tespit etmeye çalışmışlardır. Bid'atin; akâid ve ibâdette, ahkâm-ı diniyyenin asıllarında,[273] kalbî amellerde, söz ve fiilde olduğu gibi bir nevi alan belirlemesi yapmışlardır.[274]

Bu çerçevede bid'at olarak sayılan şeyleri anahatları ile sıralamak mümkündür. Genel bir ifade ile ehl-i sünnetin dışındaki fırkaların görüşleri, bid'at olarak nitelenmiş ve bu konuda yapılan ictihad hatalarının da özür kabul edilemez olduğu ifade edilmiştir.[275] Meselâ; inançla ilgili bir konu olan dinin mertebelerinden birine ulaştı diye bir kimseden yükümlülüklerin kalkacağı görüşünde olan bazı fırkaların bu sözü dinden çıkarıcı bid'attır.[276] İtikâdî bir konu olan kaderi inkar meselesi ile ilgili olarak Ömer b. Abdülaziz, "Kaderi inkârdan daha açık ve belirgin bir başka bid'at daha bilmiyorum" demiş ve Resûlullah'tan (sallallâhu aleyhi ve sellem) bu konuda hadîslerin bulunduğunu ifade ederek,[277] hakkında nas olan bir konuyu inkâr etmeyi belirgin bir bid'at saymıştır. Mâlik b. Enes de "Allah'ın isimleri, sıfatları, kelâmı, ilmi ve kudreti hakkında konuşanlar, sahâbe ve onlara güzelce tâbi olanların sukût ettikleri yerde sukût etmeyenler ehl-i bid'attır"[278] diyerek itikâdî konularda bid'at olan şeyleri

---

271 Abdurrezzâk, *Musannef* X, 206-207.
272 Abdurrezzâk, *Musannef* X, 206-207.
273 Topaloğlu, *Kelâm İlmi* s. 152.
274 Şâtıbî, *a.g.e.* II, 324-325.
275 Birgivî, *et-Tarîkatu'l-Muhammediyye* s. 12.
276 Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 179. Şia'dan bir grup, Nebi'nin (sallallâhu aleyhi ve sellem) ehl-i beytinden sevgisini din edinenlerden amelleri düşürdüğünü iddia ederler. Onlar tatavvuan isterlerse ibadet ederler. Bk. Şâtıbî, *a.g.e.* II, 302.
277 Ebû Dâvûd, Sünnet 6.
278 Beğavî, *Şerhu's-sünne* I, 217.

saymıştır. Sünnetten uzaklaşmak da, Peygamber'e iman ve sünnete uymayı teşvik eden âyetler göz önüne alındığında öncelikli olarak akâid sahasında bid'at sayılır.

Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) ibâdet olarak koymadığı herhangi bir şeyi, kendisinden sonra ortaya koymak bid'at olarak nitelenmiştir.[279] İbadetleri gerektiği şekilde yapmamak da bid'attır.[280] Çünkü Hz. Peygamber'in yapmadığı tarzda ibadet yapmak dinde kabul edilmeyen bir durumdur. Meselâ, sünnette olmayan tarzda sayı belirleyerek ibadet yapmak sahâbîler tarafından şiddetle kınanmıştır.[281] Zira şer'î yükümlülüklerde

---

279 Hey'et, *el-İ'tisâm bi Hablillah,* s. 59. Kitapta şu örnek verilir. Ezanda, "Eşhedu enne Aliyyen veliyyullah" sözü, Nebi'den (sallallâhu aleyhi ve sellem) gelmemiştir. İbâdetler tevkifidir. Bununla beraber bu (nu söylemek) müstehâb derse cehennemdeki yerine hazırlansın. s. 69. Ayrıca sahâbîlerden de ibadetler içine karıştırılmaya çalışılan bid'atler haber verilmiştir. Meselâ, İbn Ömer, "İmamın selâmdan sonra oturması bid'attır" demiştir. Şâtıbî, *a.g.e.* I, 259.

280 Şâtıbî, *a.g.e.* II, 289. Şâtıbî, bayram günlerinde oruç tutmak, özellikle ikindi ve sabah namazlarından sonra dua yapmayı örnek olarak vermiştir. Ayrıca şu hadîsi de örnek vermek mümkündür: Kurbanlığına nişan takan bir adamın kendisini (helâllerden) tecrîd ettiğini öğrenen Abdullah b. Zübeyr yemin ederek "Bu bidattır" demiştir. (Bk. Muvatta, Hac 53.) Çünkü Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) kurban kesilene kadar Allah Teâlâ'nın kendisine helâl kıldığı şeylerden mahrum kalmadığına dair hadîs vardır. (Bk. Muvatta, Hac 51.) Nehyedilen bir iş de ibadet sayılmaz. Çünkü ibadet olsaydı nehyedilmezdi. Onu yapan gayri meşru iş yapmıştır. Nehy olmasına rağmen ona ibadet diye inanan bid'atçıdır. Şâtıbî, *a.g.e.* II, 294.

281 Şu hadîs, konuyla ilgili çarpıcı bir örnektir: (Kûfe'de iken) Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Abdullah b. Mes'ûd'a şöyle bir olayı haber vermiştir: "Biraz önce mescidde yadırgadığım bir durum gördüm. Ama yine de Allah'a şükür hayırdan başka bir şey görmüş değilim. Mescidde halkalar halinde oturmuş namazı bekleyen bir topluluk gördüm. Her halkada (idareci) bir adam, halkadakilerin ellerinde de çakıl taşları var. İdareci "Yüz defa Allahu Ekber" deyin diyor, onlar da diyorlar. "Yüz defa Lâilâhe illallah" deyin diyor...." Abdullah b. Mes'ûd, "Onlara ne dedin?" dedi. Ebû Mûsâ "Senin görüşünü, emrini bekleyerek onlara bir şey söylemedim" dedi. Abdullah "Onlara kötülüklerini sayıp (hesap etmelerini) emretseydin ve bununla iyiliklerinden hiçbir şeyin zâyi edilmeyeceğine dâir onlara güvence verseydin ya" dedi. Abdullah halkalardan birine geldi ve "Bu yaptığınız nedir?" "Bunlar çakıl taşları, onlarla 'Allahu Ekber' deyişleri sayıyoruz" dediler. Abdullah b. Mes'ûd "Artık kötülüklerinizi sayın. Ben iyiliklerinizden hiçbir şeyin zâyi edilmeyeceğine kefilim. Yazıklar olsun size ey ümmet-i Muhammed ne çabuk helâk oldunuz, Peygamberiniz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) şu sahâbesi içinizde hâlâ bolca bulunmakta. İşte onun elbiseleri henüz eskimemiş, kapları henüz kırılmamış. Allah'a yemin olsun ki sizler kesinlikle (ya) Muhammed'in dininden daha doğru olan bir din üzerindesiniz veya bir sapıklık kapısı açmaktasınız." dedi. Onlar "Biz başka bir şey değil sadece hayrı elde etmeyi istedik" dediler. Abdullah "Hayrı elde etmek

getirilen sayılar ve miktarların hikmetleri vardır. Şeriat, hikmetsiz ve bir maslahata dayanmaksızın hiçbir sayı ya da miktar belirleme yoluna gitmemiştir.[282] Bunun gibi ibadetler için şeriatın belirlediği dışında gün, vakit tayin etmek de dayanaksız teşridir. Bunu yapan reyiyle karar verip bunları belirlemiştir ve bu tahsis etme işi bid'attır. O kişi, delili olmadığı için aklına dayanmıştır, halbuki hiçbir şeriat akla dayandırılamaz, akıl hüsn ve kubha karar veremez,[283] taabbudî şeylerin hakikatı, tafsîlen akledilemez.[284] Bu gibi şeyler Allah'a kullukta, reyiyle amel etmek demektir.[285]

Bid'atin ibadetlerde olduğu gibi günlük işlerde de olduğu, ikisi arasında fark bulunmadığı belirtilmiştir. Çünkü meşru' işler (dinin getirdiği işler), bazen ibadetlerde bazen de âdetlerde olur. İkisi de Şâri' tarafından konulmuştur. Dine muhalefet etme yönünden ikisinde de bid'at olabileceği

---

isteyen niceleri vardır ki onu hiç elde edemeyecekler. Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) bize haber vermişti ki 'Kur'ân okuyacak olan bir topluluğun bu okuyuşları sadece dilde kalacak, köprücük kemiklerinden ileri geçmeyecek' Vallahi bilmiyorum, belki onların çoğu sizdendir." Sonra Abdullah onlardan yüz çevirdi. Olayı nakleden Amr b. Selime "Bu halkalardaki insanları en-Nehravan olayında Hâricilerin yanında bize karşı vuruşurken gördük" demiştir. (Bk. Dârimî, Mukaddime 23.) Halkanın başı olan kimsenin belirlediği sayıyla toplu şekilde aynı saatlerde zikir yapmak şu sebeplerle sakıncalı bulunmuştur: Hz. Peygamber'den sonra sınır tâyin etmek, dinin tamamlandığı âyetine aykırıdır. Şeriatte terki istenen şeyler, mübah ve emredilene muhâlif olduğu takdirde terki istenmiştir. Bunlar sınır koymak, keyfiyet tâyin etmek, muayyen durumlara ve zamanlara devam etmek sebebiyle şeriatın zâhirine muhâlefet ettiği için yasaklanmıştır. Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 27-29. Benzer ifâdeler için bk. Dihlevî, *Huccetullâhi'l-bâliğa* I, 369.

Ayrıca cehrî dua güzel bir şey olsaydı Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) yapardı. Şâtıbî, İ'tisâm I, 260. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), namazdan sonra yaptığı duaya devam etmemiştir, talimi dışında cehrî de okumamıştır. Devam ve ızhâr olsaydı sünnet olurdu. Şâtıbî, İ'tisâm I, 259. Bir rivâyette, Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) duha namazını kıldıktan sonra dua ettiği belirtilmiştir. Şâtıbî, İ'tisâm I, 258. Konuya şöyle bir izah da getirilmiştir: "Tarikatta evrâd ve ezkâr ve meşrebler nev'inden olsa ve asılları Kitab ve sünnetten ahzedilmek şartıyla ayrı ayrı tarzda, ayrı ayrı sûrette olmakla beraber, mukarrer olan usûl ve esâsat-ı sünne'ye muhalefet ve tağyir etmemek şartıyla, bid'at değillerdir. Lâkin bir kısım âlimler, bunlardan bir kısmını bid'ata dâhil edip, bid'at-ı hasene demişlerdir." Saîd Nursî, *Lem'alâr* s. 56.

282 Dihlevî, *Huccetullâhi'l-bâliğa* I, 369.

283 Şâtıbî, *a.g.e.* II, 279.

284 Şâtıbî, *a.g.e.* II, 368.

285 Şâtıbî, *a.g.e.* II, 281, 284.

ifade edilmiştir.[286] Günlük işler (âdî) denilen şeylerde de ibadet izi vardır. Dolayısıyla bunlarda bid'at söz konusu olabilir. Tahâret, namaz, oruç… taabbudîdir. Alışveriş, nikâh, boşanma…[287] günlük hayatla ilgilidir[288] ama günlük işlerin taabbudî yönü bulunmaktadır. Bid'at, günlük işlerin taabbudî yönüyle ilgili ise bid'attır. İbadet yönü ile ilgili değilse bid'at değildir.[289] Bundan ayrı olarak ibâdetle ilgili olmadığı halde kendisine ibâdet rengi verilen her âdet de dalâlet bid'atı olarak tanımlanmıştır.[290] Günah ile bid'at arasındaki farklardan biri de buradan kaynaklanmaktadır. Bid'at, günlük işlere ibadet manâsı katmaktır ve bu, teşrie benzer bid'attir.[291]

Şüphesiz bid'at olarak nitelenen başka şeyler de bulunmaktadır.[292]

---

286 Şâtıbî, *a.g.e.* II, 325.

287 İmrân b. Husayn'a şahitsiz boşayan ve geri dönen bir adam sorulmuş. İmrân: «Ne kötü yapmış. Bid'at içinde boşamış, sünnet dışında geri dönmüş» demiştir. Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* VI, 136. Haksız vergiler, ilmi konularda câhilin öne geçirilmesi gibi işler de bu konudaki bid'atlere örnektir. Şâtıbî, *a.g.e.* II, 324-325.. Ayrıca bk. Said Havva, *el-Esas fi's-sünne* VII, 474.

288 "Helâl bellidir, haram da bellidir" hadîsine göre âdetler konusunda helâl ve haram geçerlidir. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), haram diye yatağında bulduğu hurmayı yememiştir. Şâtıbî, *a.g.e.* II, 385.

289 Şâtıbî, İ'tisâm II, 329, 343, 368.

290 Şâtıbî, *a.g.e.* II, 286; Topaloğlu, *Kelâm İlmi,* s. 153. Şatıbî, konuyu şöyle misallendirmiştir. Birisi namaza kalkarken öksürmeyi âdet edinse ve bu da namazın bir parçası olarak anlaşılsa bid'at olur. Bir ibadeti diğer ibadetin parçası gibi yapmaz ve ona devam etmezse bid'at sayılmaz. Meselâ, tavaf esnasında devamlı olmamak şartıyla Kur'ân okumak gibi.

291 Şâtıbî, *a.g.e.* II, 343.

292 İbadetlerden daha çok başka şeylere tâzimde bulunmak en şiddetli bid'attır. Şâtıbî, *a.g.e.* II, 291. Şâtıbî, Talha b. Ubeydullah ve Enes b. Mâlik'in bu kanaatte olduğunu nakletmiş ve Nevruz, Mihrican günlerinde toplanmak ve o günlerde oruç tutmayı konuya örnek olarak vermiştir. Allah'a yaklaşma gayesiyle vucuda zarar vermek de bid'attır. Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 300. Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem), Osman b. Maz'un'un tebettülünü yasaklaması örnek olarak zikredilmiştir. Hz. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) mahsus olan fiillerde ona iktida bid'attır. Şâtıbî, *a.g.e.* II, 277. Hz. Peygamber'in dörtten fazla hanımla evlenmesi ve ona mahsus teberrük örnek olarak verilmiştir. Allah'ın Kitab'ını te'vil yoluyla tahrîf ederek, bazı kimseler, bu sebeple dörtten fazla kadınla evlilik yapmışlardır. Beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın (en-Nisâ (4), 3) âyetini böyle te'vil etmişlerdir. Haramları helâl yapmak bid'attir. Şâtıbî, *a.g.e.* II, 302. Haber-i vâhid zan ifade ediyor diyerek, ahâd haberleri ıskat eder. Bunlar te'vil ürünüdür. Haber-i vâhidlerin ilim ifade etmediği ile alâkalı görüş ilk zamanlarda mevcut olmayıp sonradan icad edilmiştir. Bid'at olan bu görüşe itibar edilmemelidir. Şâtıbî, *a.g.e.* II, 216-217; Albânî, *Vucûbu'l-ahz bi hadîsi'l-âhâd,* s. 5. Albânî, konuyu şöyle açıklar: "Böyle bir anlayış akâidle alâkalı yüzlerce

Bunlar, bid'at olanı tespit için İslâm âlimlerinin gayretlerinin delili olduğu gibi yapılan kapsamlı tahlilleri de göstermektedir. Hz. Ömer'in teravih namazını cemaatle kıldırması ve buna "ne güzel bid'at" demesi ile ilgili rivâyetten hareket ederek yapılan çalışmaların bir örneğini incelemek mümkündür. Bid'atle ilgili hemen hemen her çalışmada bu örneğe yer verilmektedir.

Hz. Peygamber, mescidde birkaç gece teravih namazı kılmış ve cemaat de ona uymuş. Ancak daha sonra "Yaptığınızın devamlı olduğunu gördüm ve size farz kılınacağından endişe ettim. Size farz kılınırsa onu yerine getiremeyeceğinizden korktum. Ey insanlar bunu evlerinizde kılın" buyurmuştur.[293] Bundan sonra terâvih, Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'in hilâfetinin ilk zamanlarında yalnız kılınmış.[294] Hz. Ömer, bir Ramazan gecesi mescide gitmiş. Mescidde kimi teravih namazını yalnız başına kılıyor, kimi cemaat ile kılıyormuş. Hz. Ömer "Öyle zannediyorum ki, insanları bir imamın arkasında toplamak daha faziletli olur" diye düşünmüş ve onları bir imamın arkasında toplamaya karar vermiş ve Ubey b. Ka'b'ı bu namaz için imam tayin etmiş. Bu uygulamanın isabetli bir iş olduğunu "ne güzel bid'at" sözüyle ifade etmiş. Bununla birlikte Hz. Ömer, bu namazı gecenin sonuna bırakıp yatsıdan sonra uyumanın şimdi namaz kılmaktan daha faziletli olduğunu da

---

hadîsin reddini gerektirir. Ayrıca itikâdî konularda sadece mütevâtir haberlerin delil olup, âhâdların olamayacağına ilişkin ne âyet ne de mütevâtir bir hadîs vardır. Aksini isbat eden ise çok sayıda delil vardır. Haber-i vâhidlerin itikâdi konularda delil olamayacağı görüşü, Kitap ve Sünnete aykırıdır. Sahâbiler böyle bir görüşte değildiler. Onlar hadîsler arasında âhâd-mütevâtir ayırımı yapmaksızın her çeşit hadîsi kabul ederlerdi." a.g.e. s. 9. Eğer haber-i vâhidler dinî konularda delil olmaz denilirse o vakit Hz. Peygamber görevini tam yerine getirmemiş olur. Toksarı, *Delil Olma Yönünden Sünnet* s. 228-229.

293 Ahmed b. Hanbel V, 182; Buhârî, Salâtu't-terâvih 1.; İ'tisâm 3. Ebû Ümâme el-Bâhilî: Ramazan orucu size farz kılındı, siz terâvihi ihdâs ettiniz, ona devam edin, terk etmeyin. Benî İsrâil, bid'atler uydurdu, Allah onu, onlara farz kılmadı, bununla da Allah'ın rızâsını arzu ettiler fakat hakkını vermediler. Allah da onları terkleri sebebiyle kınadı ve «Uydurdukları ruhbanlığa gelince onu biz yazmadık. Fakat kendileri Allah'ın rızasını kazanmak için yaptılar. Ama buna da gereği gibi uymadılar» el-Hadîd (57), 27. buyurdu. İbn Arabî, bu yorumu doğru bulmaz, bir şey adak ve şer' ile farz kılınır. Bu âyette bid'atla ilgili bir şey yok diyenler de vardır. Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 214.

294 Muvatta, Salât fi Ramazan 2; Buhârî, Salâtu't-terâvih 1; Müslim, Müsâfirin 174.

sözlerine eklemiş.[295] Hz. Ömer, "ne güzel bid'at" sözüyle "dinin aslında bulunmadığı halde sonradan ihdâs edilmiş bir ibadet şekli"ni kastetmemiş, bilâkis "dinde yeri olduğu halde o güne kadar uygulamaya konulamayan fakat yeni uygulamaya konulabilen bir ibadet şeklini" kastetmiştir.[296] Çünkü o, Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) cemaatle teravih namazı kıldırması sünnetine uymuştur. Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) teravihi cemaatle kılması, cemaatle kılmanın sıhhatine delildir. Sünnet sahibi olan Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) zamanı vahy ve teşri zamanı olduğu için insanların devamı sebebiyle O (sallallâhu aleyhi ve sellem), vahiy iner diye endişe etmiştir.[297] Hz. Ömer'in teravih namazını cemaatle kıldırmasının sebebi farz olma endişesinin artık bulunmamasıdır. Ayrıca o, teravih namazının gecenin sonunda kılınmasının, kendisinin yaptığı bu işten daha faziletli olduğunu hatırlatmaktan da geri kalmamıştır. Bunun içindir ki sahâbe ve tabiin neslinden ileri gelen simalar, yatsı namazını kıldıktan sonra evlerine gider, teravih namazını cemaatle kılmazlar, gecenin sonunda kendi evlerinde gecelerini ihya ederlerdi.[298] Hz. Ömer, bu uygulama ile Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem), sünnetinin tek bir uygulamadan ibaret olmadığını göstermiş olmaktadır.

Hz. Ömer'in "ne güzel bid'at" sözü, İslâm âlimleri tarafından incelenmiş ve onun bid'ati lügat mânâsında kullandığı ve yapılan işin güzel bir iş olduğunu kastettiği belirtilmiştir.[299] İmam Şâfiî de bid'atin, övülen ve yerilen olmak üzere iki türlü olduğunu belirtmiş. "Yapılan iş, sünnete muvâfık olursa övülen, değilse yerilen bid'at olur" demiştir. Şâfiî, Hz.

---

295 Muvatta, Ramazan 3; Abdurrezzâk, *Musannef* IV, 259; Buhârî, Salâtu't-terâvih 1.

296 Yeniel-Kayapınar, *Sünen-i Ebû Dâvûd Şerhi* V, 230.

297 Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 140. Kâdı Ebu't-Tîb, "Allah, Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) bu namazı onlarla kılarsa, onlara farz olacak diye vahyetmiş olmalı ki terâvihi onlarla kılmadı" demiştir. Şâtıbî, *a.g.e.* I, 217.

298 İmam Mâlik de, güç yetirebilen kimseler için bunu müstehap görmüştür. Bk. Şâtıbî, *a.g.e.* I, 215; *Muvâfakât* III, 52-53. Meselâ, İbn Ömer, terâvih namazını cemaatle kılmazdı. Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* IV, 264.

299 Şâtıbî, *a.g.e.* I, 29, 141; Aynî, *Umdetu'l-kâri* XII, 360. İbn Ömer de duha namazı için "İhdas edilen şeylerden bana ondan daha sevimli gelen şey yoktur" demiştir. Onun da bid'atın lügat manâsını kullandığı söylenmiştir. Abdullah Mahfuz, *es-Sünne ve'l-bid'a* s. 133.

Ömer'in "ne güzel bid'at" sözüyle ihticâc etmiştir. Bu, lügat mânâsıyla bid'attır, şer'an bid'at değildir. Çünkü sünnette aslı vardır.[300] Ömer, sünnete muhâlif olduğu için değil, sürekli devam etmediği bir iş olduğu için bid'at demiştir.[301] Terâvihin cemaatle kılınması, Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) sünneti ile sâbitti. "Ne güzel bid'at" demesi devamı cihetiyledir. Daha önce cemaatle daimi olarak kılınan bir ibâdet değildi.[302] Cemaatle nafile namaz kılmak sünnete aykırı değildir. Hz. Peygamber, teravihten ayrı olarak başka nafile namazlar da kıldırmıştır.[303]

Hz. Ömer'in, "ne güzel bid'at" sözü, "her kim güzel bir sünnet meydana getirirse.." hadîsine uygundur. Ayrıca "benim sünnetim ve benden sonraki râşid halîfelerin sünnetine sarılın" hadîsinden dolayı terâvihi topluca kıldırmak sünnettir. Râşid halîfeler, bid'at çıkarmazlar. Onların tasarrufları da bid'at olmaz. Yukarıdaki, halîfelerin sünnetine sarılmayı tavsiye eden hadîsin devamında Hz. Peygamber'in, bid'atlerden sakındırması da dikkat çekicidir.[304] Hz. Ömer, aslı sünnette olan, cemaatle nafile namaz kılmaya dönmüştür. Ramazanda terâvihi cemaatle kılmak Hz. Ömer'in te'sis ettiği bir sünnet değildir, diğer sahâbîlerin itiraz etmemesi bunu gösterir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in üzerinde devamlı olduğu şey, yani teravihin devamlı cemaatle kılınmaması öncelikli olmakta, selef-i sâlihinin uygun gördüğü şey de yine sünnet telakki edilmektedir.[305]

---

300 İbn Receb el-Hanbelî, *Câmiu'l-ulûm* s. 253.

301 Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 215. İbn Ömer'in "Osman öldürüldüğü zaman hiç kimse duha namazını kılmıyordu. Bu, insanların ihdas ettikleri şeylerden bana en sevimli gelenidir" (Abdurrezzâk, *Muasannef* III, 79) sözündeki ihdas da aynı çerçevede değerlendirilebilir.

302 Şâtıbî, *a.g.e.* I, 237.

303 Muvatta, Salâtul'l-leyl 11; Kasru's-salât 31; Ahmed b. Hanbel III, 131; Dârimî, Salât 61; Buhârî, Salât 20; Ezân 161; Müslim, Mesâcid 266; Ebû Dâvûd, Salât 70; Nesâî, İmâme 19. Bununla birlikte Hz. Peygamber, nâfile namazların evde kılınmasının daha iyi olacağını buyurmuştur. Nafile namazları cemaatle kılmak mutlak olarak meşru kılınmamıştır. Şâtıbî, *Muvâfakât* III, 55. Cemaatle tatavvu namazını kılmak gibi Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) bir sebep ile yaptığı şeyleri, bazı âlimler sünnet-i râtibe saymışlardır. İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâva* XXIII, 111.

304 Sofuoğlu, "Bid'atler ve Korunma Yolları", *İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi,* s. 76.

305 Şâtıbî, *Muvâfakât* III, 54-55.

B. Bid'atin ve Bid'atçının Özellikleri

1. Bid'atin Özellikleri

Bid'atin en önemli niteliği, imandan sonra küfre düşmek sayılmasıdır. İbn Abbas, kıyâmet günü inandıktan sonra kâfir olanların yüzlerinin kararacağını haber veren âyette[306] kastedilenlerin ehl-i bid'at olduğunu söylemiştir.[307] Aynı şekilde "Okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkarlar. İslâm ehlini öldürürler. Ehl-i evsânı bırakırlar. Kur'ân'ı okurlar, boğazlarından ileri geçmez"[308] hadîsinde bid'atçinin özelliklerinden bahsedilmiştir. Burada, bid'atçilerin dinden çıkmaları, müslümanları öldürmeleri ve okudukları Kur'ân'dan istifade etmemeleri diye ifade edilen üç bid'at vardır.[309]

Bid'at, teşri'de bulunmaktır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu açıkça bildirilmiştir. *"Meryemoğlu İsâ'yı da arkalarından gönderdik, Ona İncil'i verdik; ona uyanların kalplerine şefkat ve merhamet vermiştik. Uydurdukları ruhbanlığa gelince, onu biz yazmadık. Fakat kendileri Allah rızâsını kazanmak için yaptılar. Ama buna da gereği gibi uymadılar. Biz de onlardan iman edenlere mükâfatlarını verdik. İçlerinden çoğu da yoldan çıkmışlardır."*[310] Âyette yer alan, ruhbâniyet hakiki bid'attır. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) de bunu aslen ve fer'an reddetmiştir.[311] Bid'at çıkarmanın şekillerini gösteren ve bunun teşri' olduğunu bildiren başka âyetler de bulunmaktadır. "Allah'ın izin vermediği bir dini getirmek"[312] âyetinin bid'at çıkarmak mânâsında olduğu belirtilmiştir.[313] Aynı şekilde kurban olacak başka şeyler uydurmak Allah'a iftira etmek olarak nitelenmiş[314] ve böyle

---

306 Âl-i İmrân (3), 106.
307 İbn Teymiye, *Minhâc* V, 134.
308 Muvatta, Messu'l-Kur'ân 10; Ahmed b. Hanbel I, 92, 156, 160, 404; III, 52, 64, 68, 183; IV, 145, 421-422, 424-425; V, 176; Buhârî, Enbiyâ 6; Menâkıb 25; Meğâzi 61; Fedâilu'l-Kur'ân 36; Edeb 95; Tevhîd 23, 57; İstitâbe 95; Müslim, Zekât 142-144, 147, 148; 154, 156, 159; İbn Mâce, Mukaddime 12; Ebû Dâvûd, Sünne 28; Tirmizî, Fiten 24; Nesâî, Zekât 79; Tahrîm 26; İbn Hıbbân, *Sahîh* I, 186-187.
309 Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 90.
310 el-Hadîd (57), 27.
311 Şâtıbî, *a.g.e.* I, 250.
312 eş-Şûrâ (42), 21.
313 Bk. Buhârî, Tefsîr 42.
314 Bk. el-Mâide (5), 103.

bir uygulama bid'at sayılmıştır. Yine dînî bir iş maksadıyla yapılan bazı şeyler[315] de re'yleriyle hüküm koymak demek olup teşri'de bulunmak olarak nitelenmiştir.[316] Helâl olan bir şeyi haram kılmak, haram olan bir şeyi helâl kılmak da teşri' ve bid'at sayılmıştır. Müslümanlara hitaben söylenen "Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz şeyleri kendinize haram kılmayın ve sınırı aşmayın"[317] âyeti bu konuyla ilgilidir.[318] Sahabîler, haramı helâl kılmanın sakıncalı tarafını izah etmişlerdir. Böyle bir tutumun, Allah'ın yasakladığı te'vili yapmak ve Allah'ın dininde kanun koymak demek olduğunu ve bunun bid'at olduğunu söylemişlerdir.[319] Temelinde bid'at olan bu uygulamalar; Allah'a karşı bir şeriat koymak, din nâmına yalan uydurmaktır. Oysa dinde sınır koymak, keyfiyet tâyin etmek, muayyen durumlara ve zamanlara devam etmek gibi işlerle şeriatın zâhirine muhâlefet etmek yasaklanmıştır.[320] Bid'atçi ise, sanki şeriate kafa tutar, güçlük çıkarmaya çalışır. Bid'atçı başka yollar iddia eder. Buna göre Şâri'in sınırını çizdiği şey çizilmiş değil, tâyin ettiği şeyler tâyin edilmiş değildir. Yine bundan, sanki Şâri bilmiyor da insanlar biliyor mânâsı anlaşılır. Ayrıca bid'atçı, bunları yapmakla kendini Şâri'e benzer bir mevkiye koymuştur. Çünkü Şâri, şeriatı koyar ve insanların bu yolda yürümesini gerekli kılar. Teşrî' insanların idrak ettikleri şeylerden olsaydı, şeriatler inmezdi. Peygamberlere de ihtiyaç olmazdı.[321] Bilindiği gibi

---

[315] Bk. el-En'âm (6), 136.

[316] Şâtıbî, *a.g.e.* I, 101.

[317] el-Mâide (5), 87. Konuyla ilgili olarak şu hadisi nakletmek mümkündür: Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) bir gün hutbesinde şöyle buyurmuşlar: "Dikkat edin, Rabbim, bana öğrettiklerinden bilmediklerinizi bugün size öğretmemi emretti. Allah Teâlâ buyurdu ki: «Bir kula verdiğim her mal helâldir. Ben, kullarımın hepsini müslüman olarak yarattım. Ama onlara şeytanlar gelerek, kendilerini dinlerinden alıp götürdüler. Benim kendilerine helâl kıldıklarımı, onlara haram ettiler." Müslim, Cennet 63.

[318] Bu âyet, dünya nimetlerinden uzak kalmak isteyen Osman b. Maz'un ve arkadaşları için inmiştir. Şâtıbî, *a.g.e.* I, 238-239.

[319] Şâtıbî, *a.g.e.* II, 303.

[320] Bk. Şâtıbî, *a.g.e.* I, 28-29. Şatıbî, konuyu şöyle izah etmiştir: Sınır koymak; ayakta oruç tutmayı adamak, gölgelenmeden güneşte kalarak oruç tutumayı adamak, ibâdet için dünyadan el etek çekmek, belirli yiyecekleri yemek, belirli giyecekleri giymek, muayyen şekil ve keyfiyetlere sarılmak … suretiyle olur.

[321] Şâtıbî, *a.g.e.* I, 37-38.

şeriat, peygamberlerin dilleri ile olur.[322] Buna rağmen aklın, teşri'de bir hareket hakkı olduğunu iddia eden fırkalar, Allah'ın dininde olmayanı uydurmaktadırlar.[323] Netice itibariyle teşri' olması bakımından her bid'-at, kaçınmayı gerektirecek derecede büyük bir vebaldir.[324]

Bid'at; İslâm dışındaki yollara sapmak, Şâri' tarafından çizilmiş yolun dışına çıkmak demektir.[325] Kur'ân-ı Kerîm'de geçen "başka yollara tâbi olmak",[326] bid'atlere ve şüpheli şeylere tâbi olmak diye tefsîr edilmiştir.[327]

"Kalplerinde eğrilik olanlar"[328] âyeti de bid'atçılarla ilgilidir.[329] Onlar müteşâbih âyetleri, şahsi arzu ve düşüncelere göre yorumladıkları için bid'ate düşmüşlerdir.[330]

Bid'at çıkarmak, bölünmek parçalanmak demektir. Bid'at ile fırkalaşma iç içedir. Âyet ve hadisler, ehl-i bid'atın vasfının tefrika olduğunu gösterir.[331] "Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler"[332] âyeti, bid'atçılar olarak açıklanmıştır.[333] Bid'atçılar, müslümanların cemaatini bölmüşler hatta kendilerine muhalefet edenlerin kanını helâl saymışlardır.[334]

---

322 "Biz, bir peygamber göndermedikçe (kimseye) azap edecek değiliz" (el-İsrâ (17), 15) ve "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız-onu Allah'a ve Resûl'e götürün; bu hem hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir" (en-Nisâ (4), 59) gibi âyetler delil olarak gösterilebilir.

323 Şâtıbî, *a.g.e.* II, 303.

324 Şâtıbî, *a.g.e.* II, 315.

325 Şâtıbî, *a.g.e.* I, 28.

326 El-En'âm (6), 153: «Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun. (Başka) yollara uymayın. Zira o yollar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte sakınmanız için Allah size bunları emretti.»

327 Dârimî, Mukaddime 23.

328 Âl-i İmrân (3), 7.

329 Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 160.

330 Topaloğlu, *Kelâm İlmi,* s. 156-157; Aydınlı, *Dârimî Tercemesi* I, 239.

331 Bk. el-En'âm (6), 159; er-Rûm (30), 31, 32. Şâtıbî, *a.g.e.* II, 390.

332 Âl-i İmrân (3), 105.

333 Kurtubî IV, 2585-2586; Şâtibî, *a.g.e.* I,43.

334 İbn Teymiye, *Mecmuû Fetâva* III, 420. Meselâ, Hârîciler birçok Müslüman'ı öldürmüşlerdir. Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* X, 151.

Bid'at, dalâlettir.[335] Bid'atçı da hem sapmış hem de saptırıcıdır. "Sözlerin en doğrusu Allah'ın Kitab'ı, yolların en güzeli Muhammed'in yolu, amellerin en şerlisi ise sonradan uydurulanlardır. Sonradan uydurulan her şey bid'attır; her bid'at sapıklıktır, her sapık da cehennemliktir"[336] hadîsinde bu, açıkça belirtilmiştir. Bid'at işleyenler, "hidâyete karşı dalâleti satın alanlardır."[337] Onlar, sünnetten ayrılıp bid'ate gitmişler,[338] sünneti bid'atle değiştirmişlerdir. Dalâlet, günah işlemekten daha öte bir ifadedir. İhtilâf âyetleri, gruplaşma âyetleri, yolları ayırmaya dâir âyetler, dalâletin günah işlemekten ayrı bir şey olduğuna işâret eder.[339]

Bid'atin bir özelliği de uydurulan şey ile ibadet edilmesi, uydurmaların ibadete benzemesidir. Bid'at, yükümlülükleri artırır ve insanlar sanki farz gibi onlarla ibadet ederler.[340] Bid'at, dine uygun/şer'î imiş gibi görülür. İnsan, meşruiyete benzeyen şeye uymak ister. Meşruiyete benzemezse ne fayda sağlayabilir, ne de zarar defedebilir. Bunun için bid'at sahibi, bid'atını sünnete benzetmeye çalışır.[341] Zaten bid'at, bid'atçının meşru olmayan bir fiilin meşru olduğuna inanmasıdır.[342] Bunun sonunda meşru olan işlere girmiş uydurmalar ortaya çıkar.

Bid'at tariflerinde genellikle ortak nokta "sünnetin terk edilmesi"dir.[343] Bid'atçı sünnete zulmetmiştir.[344] Sünnette olmayanı yapan mübtedinin ta kendisi olarak nitelenmiştir.[345] Oysa bütün hayırlar sünnete ittibada, bütün şerler bid'attadır.[346] Çünkü Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem), ısrarla bid'ati şer olarak vasıflandırmıştır.[347]

---

335 Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 300. Bk. el-En'âm (6), 140.
336 Ahmed b. Hanbel III, 310-311, 371; Dârimî, Mukaddime 23; Müslim, Cum'a 43; İbn Mâce, Mukaddime 7; Ebû Dâvûd, Sünnet 5; Nesâî, Salâtu'l-iydeyn 22.
337 el-Bakara (2), 16.
338 Şevkânî I, 46.
339 Şâtıbî, *a.g.e.* I, 98.
340 Şâtıbî, *a.g.e.* II, 368.
341 Şâtibî, *a.g.e.* I, 30.
342 Şâtıbî, *a.g.e.* II, 349.
343 Yavuz, "Ehl-i Bid'at", *DİA* X, 501.
344 Kastallanî, *İrşâdu's-sâri* XV, 306.
345 Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 33.
346 Şâtıbî, *a.g.e.* I, 137.
347 Bk. Ahmed b. Hanbel V, 71.

Bid'at, hevâya tâbi olmaktır. Bid'atın kökü hevâdır.[348] Nitekim ehl-i ehvâ tamlaması ehl-i bid'atla eş anlamlı olarak kullanılmıştır.[349] Kitab ve sünnete tâbi olmak gerekirken, bid'atçı itikâdi konularda kendi hevâsına, nefsâni anlayış ve arzularına uyar. Halbuki şeriatın gâyelerinden biri, mükellefi kendi hevâsının icâplarından kurtarmaktır.[350] Aynı zamanda bid'attan, hevâ, heveslerden ve bid'at ehlinden kaçınmayı öngören hadîsler, sünnete karşı çıkışın temelindeki keyfiliği, hevâiliği tesbit ve ilân etmektedir.[351] Bid'atın re'yle de ilgisi vardır. Hatta bazı âlimler, haber ve eserlerde geçen rey ile bid'atçinin reyinin kastedildiğini söylemişler ve bütün bid'atlerin reye râci olduğunu söylemişlerdir. Ehl-i bid'atın temel anlayışı, Resûl-i Ekrem'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) getirdiği ahkâmı kendi re'y ve hevâlarına göre tebdil ve tahrîf etmektir.[352] Bid'atçılar, araştırmadan kaçıp re'yleriyle karar veren kimselerdir. Sünnete engel olan etkenlerden aşırılığın da bid'atle ilgisi vardır. Aşırılık bid'atın esasıdır.[353]

Bid'at bir bilgiye, bir asla dayanmamaktadır. İbadetle ilgili bid'at uyduran kimselere Abdullah b. Mes'ûd, yaptıklarının koyu bir bid'at olduğunu söylemiş ve onlara, sahâbîlerden daha mı bilgili olduklarını sormuştur.[354] Bu, onların yaptıklarının dînî temeli olan bir bilgiye dayanmadığını göstermektedir. Ayrıca diğer Müslümanların o konuda bir bilgisi ve genel kabulü olmalıdır. "Müslümanların güzel buldukları şeyler, Allah (c.c.) nezdinde de güzeldir. Müslümanların çirkin gördükleri şeyler Allah yanında da çirkindir"[355] hadisinde de toplumda oluşmuş sağduyuya işaret edilir.

---

[348] Şâtıbî, İ'tisâm II, 339. Zan ve hevânın yanlışlığını ortaya koyan «Bunlar (putlar) sizin ve atalarınızın taktığı isimlerden başka bir şey değildir. Allah onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir. Onlar ancak zanna ve nefislerinin arzusuna uyuyorlar. Halbuki kendilerine Rableri tarafından yol gösterici gelmiştir.» en-Necm (53), 23 âyetini burada zikretmek mümkündür.

[349] Yavuz, "Ehl-i Ehvâ", *DİA* X, 506.

[350] Topaloğlu, *Kelâm İlmi* s. 156-157.

[351] Çakan, "İslâm Toplumu ve Sünnet", s. 11-12. Buhârî de "kişi, hadîsten dolayı reyinden vazgeçmeli, hadîs sâbitse, hevâsını desteklemek için sahîh olmayan birtakım illetler (gerekçeler) getirmemelidir" demiştir.Bk. Kâsımî, *Kavâid,* s. 303.

[352] Şâtıbî, *a.g.e.* I, 75-76; İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm* s. 60.

[353] el-Vezîr el-Yemânî, *el-Avâsım ve'l-Kavâsım* VII, 152.

[354] Abdurrezzâk, *Musannef* III, 221.

[355] Ahmed b. Hanbel, I, 379.

Bid'atın şer'i bir dayanağı yoktur. Bid'atçı, aslında işinin dayanağından emin değildir ve elde edeceği şeyden de emin değildir. Çünkü bid'at, bir yandan akla dayanır. Oysa akıl, vahiy olmadan iyi olanı idrakte müstakil değildir. Aynı şekilde akıl, yararlı ve zararlı olanı bilmek konusunda müstakil değildir. Dünyevî işlerde olsun, uhrevî işlerde olsun bu böyledir. Bid'at ise akla dayanmak açısından bu esasa zıttır.[356] Ayrıca bid'atçı, Kitab ve Sünnet'i akla aykırı zannetmektedir ve bu yüzden nasların zâhirinden yüz çevirmekte ve nasları te'vil etmekte ve onları anlamak için akla güvenmektedir. Kitab ve sünneti ise iddialarını te'yid için kullanmaktadır.[357] Bid'atçı, aklı itham etmez, delil kendilerine muvâfık gelmezse delili itham eder ve birçok delili reddeder.[358] Ömer b. Abdilaziz, bu mesele ile ilgili olarak "Sünneti koyan, sünnetin hilâfı olan hata, sürçme, ahmaklık ve aşırılığı biliyordu" demiştir.[359]

Bir başka açıdan bid'at, Şâri tarafından belirlenmiş yolun dışında bir yol olduğundan,[360] bid'atçılar orta yolun dışındadırlar, ifrata veya tefrite düşmüşlerdir.[361]

Emirlere ve yasaklara uymama açısından da bid'atten söz edilmiş ve Allah Teâlâ'nın helâl kıldığını şer'i bir özür olmaksızın terk etmek bid'at olarak nitelenmiştir.[362]

Bid'atın sonu yoktur. Bid'atlara başlandıktan sonra ardı arkası kesilmez..[363] Meselâ, her fırka, ana bid'atıyla ilgili bid'atler uydurur, onlar bu bid'atlarla tanınırlar, sonra o bid'atla ilgili olmayan başka bid'atlar da uydururlar.[364]

---

356 Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 35-36.
357 İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm,* s. 61.
358 Şâtıbî, *a.g.e.* I, 106.
359 Şâtıbî, *a.g.e.* I, 37-38.
360 Dinde olup da ilk bakışta uydurma gibi görülen şeyleri bid'atten ayırmak gerekir. Sarf, nahiv, fıkıh usulü... gibi. Bunlar ilk zamanlarda olmasa bile asılları dinde mevcuttur. Çünkü lisan, ilimleri Kur'ân'ı ve sünneti doğru anlamaya götürür. Şâtıbî, *a.g.e.* I, 28.
361 Şâtıbî, *a.g.e.* I, 45.
362 Şâtıbî, *a.g.e.* I, 33.
363 Dârimî, Mukaddime 56.
364 Şâtıbî, *a.g.e.* II, 422.

2. Bid'atçinin Özellikleri

Bid'atlerin çıkış noktasından başlanacak olursa bid'atçinin niyetinden bahsetmek gerekir. Genellikle bid'atler, daha dindar olmak ve Allah rızasını kazanmak için yapılmaktadır.[365] Oysa dindarlık olsun diye sünnette olmayanı yapan tam mânâsıyla bid'atçi olarak isimlendirilmiştir.[366] İslâm dışına çıkan diğer yollara sapanlarda olduğu gibi bid'atçi de yaptığının iyi olduğunu düşünür ve yaptığı iş kendisine güzel görünür.[367] Hatta bid'atçiler kendilerinin ehl-i sünnet olduğunu iddia ederler.[368] Bid'atçı, bu inancı sebebiyle bid'atinin takip edilmesini ister[369] ve bid'atler yayılma eğilimi gösterirler. Dolayısıyla daha iyi bir dînî hayat yaşama isteğinde olanlar, sünnet olarak yapılan bir işin yanında bid'atın bulunmasının yakışmayacağını bilip dikkatli olmalıdırlar.[370]

Bid'atçıların özelliklerinden biri, Kur'ân'a bağlı olduklarını söylemeleridir. Oysa bu, bir iddia olmaktan öteye gitmemiştir. Abdullah b. Mes'ûd, "Siz, Allah'ın Kitab'ına çağıran fakat Kur'ân'ı arkalarına atan bir kavimle karşılacaksınız. Size ilim (sünnet) gerekir. Bid'atlardan ve aşırılıktan sakının, size eski/elinizdeki bilgilere uymak gerekir" tavsiyesinde bulunmuştur.[371] İbn Mes'ûd'a göre bid'atın karşısına ilim (sünnet) ile çıkılmalıdır. Böyle bir tavsiyenin sebebi, sünnetin Kur'ân'a uygun olması ve sünnetin ihtilafları giderme gibi özelliklerinin bulunmasıdır.

Bid'atçılar, Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) sünnetine karşı menfi bir tavır takınırlar. İbn Hıbbân, sünneti kabul etmeyen ve ona

---

[365] "Uydurdukları ruhbanlığa gelince, onu biz yazmadık. Fakat kendileri Allah rızâsını kazanmak için yaptılar. Ama buna da gereği gibi uymadılar" el-Hadîd (57), 27 âyetinde bu durumdan söz edilmektedir.

[366] Şâtıbî, *a.g.e.* I, 33.

[367] Şâtıbî, *a.g.e.* I, 92. "Kötü işi kendisine güzel gösterilip de onu güzel gören kimse (kötülüğü hiç istemeyen kimseye benzer) mi?" el-Fâtır (35), 8 ve "De ki: Size (yaptıkları) işler bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim mi? "(Bunlar); iyi işler yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir." âyetlerini burada zikretmek uygundur. el-Kehf (18), 103-104.

[368] Bk. Şâtıbî, *a.g.e.* I, 160.

[369] Şâtıbî, *a.g.e.* I, 27.

[370] Şâtıbî, *a.g.e.* II, 324-325.

[371] İbn Abdilber, *Câmi* II, 193.

boyun eğmeyerek zayıf te'villerle sünnetlere karşı çıkan kimselerin bid'atçılar olduğunu söylemiştir.[372] Ayrıca onlar, hadîslere de kendi arzuladıkları, işlerine geldikleri biçimde yaklaşırlar. Kur'ân'ın genel karakteri ve İslâm'ın temel yönelişleriyle bağdaştığı halde kendi görüşleriyle bağdaştıramadıkları bazı hadîsleri mütevâtir olmadıkları gerekçesiyle reddederler. Haber-i vâhid zan ifade ediyor diye âhad hadîsleri kabul etmezler. Diğer yandan mezhebî telâkkilerini desteklemek amacıyla uydurma ve zayıf hadîslere dayanırlar veya hadîs uydururlar.[373] Yeri geldiğinde sahîh hadîslerin Kur'ân'a, diğer hadîslere ve akla muhâlif olduğunu iddia ederler.[374] Bid'atçıların bu düşünceleri, re'yle hadîsleri kaldırmaya yönelik bir iştir.[375] Veki', "Kim hadîsi olduğu gibi talep ederse, o sâhib-i sünnettir, kim de hevâsını desteklemek için ararsa o bid'atçıdır" tespitinde bulunmuştur.[376]

Bid'atçının bir başka özelliği, ashâba karşı iyi niyetli olmamak, onların özellikle dini ilgilendiren rivâyet, anlayış ve uygulamalarına değer vermemektir.[377]

Bid'atçı, Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile ashâb topluluğunun İslâm'ın inanç ilkeleri demek olan akâid alanındaki yolunu terk eder. Aklı esas alıp, nasları te'vil etmek sûretiyle Hz. Peygamber'den (sallallâhu aleyhi ve sellem) sonra sünnete aykırı bazı inanç ve davranışları benimser.[378] Dolayısıyla ashâbtan itibaren oluşan çoğunluğun, yani müslümanların

---

[372] *Sahîh* I, 185.

[373] Bk. Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 216-217; Yavuz, "Ehl-i Bid'at", *DİA* X, 502-503.

[374] Şâtıbî, *a.g.e.* I, 179. Şatıbî, konuyu şöyle izah etmiştir: "Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem), "Kitabullah ile hükmedeceğim" deyip recm cezası vermesi, Allah'ın Kitab'ına muhâliftir. Recm ve sürgün cezası vermiştir. Recm ve sürgün Kur'ân'da yoktur. Hadîs bâtıl ise bu bizim de kastettiğimizdir, hak ise recm ve sürgün ile Kitabullah'a ziyâde ile nakzetmiştir. Bu, müteşâbihe ittibâdır. Çünkü Kitab Arap dilinde ve şeriatte şu şekilde kullanılır. Hüküm ve farz. "Oruç sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı" el-Bakara (2), 183. "Kendilerine savaş farz kılınınca" en-Nisâ (4), 77. Buna göre Kitabullah'la hükmedeceğim, demek bize şeriat kılınan Allah'ın hükmü demektir. Kitab'ın Kur'ân olarak mutlak kullanılması gibi.

[375] Şâtıbî, *a.g.e.* I, 181.

[376] Kasımî, *Kavâid* s. 303.

[377] Yavuz, Ehl-i Bid'at, *DİA* X, 503.

[378] Topaloğlu, *Kelâm İlmi,* s. 151; Yavuz, "Ehl-i Bid'at", *DİA* X, 501.

çoğunluğu demek olan cemaatin din anlayışından kopup ayrılmak, azınlık psikolojisi içinde karşı grupları küfürle itham etmek ve dinin temel hükümlerini sürekli olarak tartışmaya açık tutmak bid'atçinin belirtilerindendir.[379] Abdülkâdir el-Cilânî'ye (v. 561) göre ehl-i bid'atın en belirgin alâmeti onların ehl-i sünnete, ehl-i hadîse dil uzatmaları, onları küçültücü isimlerle anmalarıdır.[380]

Bid'atçı, Kur'ân ve sünnet hakkında yeterli bilgiye sahip değildir. Dolayısıyla nasların ruhuna ve İslâm'ın temel yönelişlerine vâkıf değildir. Bunun için bid'atçı başka dinlerin, yabancı kültürlerin özellikle Yunan felsefesinin etkisi altında kalmaktadır[381] ve birtakım felsefi görüşleri mutlak doğrular olarak kabul edip nasları bunlarla uzlaştırmaya çalışır, nasları uzak yorumlarla te'vile tâbi tutar. Bunun yanında bazı âyetlerin ve hadîslerin zâhirine takılıp kalır, nasların yorumlanmasında peşin ve indî görüşlerini naslara hâkim kılmak ister.[382] Her fırka Kur'ân'dan ve sünnetten kendisine delil bulur. Ancak bid'atçı, Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve ashâbının neyin üzerinde olduklarını bilmekte müşkil duruma düşer. Onların görüşlerinin delile dayanması olması mümkün değildir.[383]

C. Bid'ate İhtiyaç Olup Olmadığı

Önceki dinlerin tahrif edilmiş olması örneğine rağmen bundan ibret alınmayıp Müslümanlar arasında da bid'atler ortaya çıktığına göre dinde bid'ate ihtiyaç var mı meselesi üzerinde durmak gerekir. İslâm dininin bid'ata ihtiyaç duyulacak bir yapıda olmadığı muhakkaktır. Şeriat ne fazla ne de eksik olarak gelmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu açıkça bildirilmiştir.[384] Hz. Peygamber de "Ben sizi apaydınlık bir yol üzerinde bıraktım"[385] buyur-

---

379 Topaloğlu, *a.g.e.* s. 156-157; Yavuz, Ehl-i Bid'at, *DİA* X, 503. Hâricîleri, örnek olarak göstermek mümkündür. Onlar, müslümanları ilk tekfir edenlerdir. Kendilerine muhâlif olanları, tekfir ediyorlardı. Kanlarını ve mallarını helâl sayıyorlardı. Bu bid'atçının halidir. Bid'at uydurur ve kendilerine karşı çıkanları tekfir ederler. Bk. İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâva* III, 279.

380 Topaloğlu, *a.g.e.* s. 157.

381 Çelebi, *Akılcılık* s. 160.

382 Bk. Yavuz, "Ehl-i Bid'at", *DİA* X, 502-503.

383 Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 444-445.

384 Bk. el-Mâide (5), 3.

385 Ahmed b. Hanbel IV, 126, 127; Dârimî, Mukaddime 16; İbn Mâce, Mukaddime 6; Ebû

mak suretiyle dinin mükemmelliğine işaret etmiştir. Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) din ve dünya ile ilgili işlerden ihtiyâç olunan her şeyi getirene kadar vefat etmediği sâbittir. Bir peygamber olarak böyle olması gereklidir. İmam Mâlik "Güzel olduğunu düşünerek kim İslâm'da bid'at ortaya koyarsa, Hz. Muhammed'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) risâlete ihânet etmiş olduğunu iddia eder, çünkü "Bugün dininizi tamamladım"[386] âyeti vardır. O gün din olmayan bugün de din olmaz" demiştir.[387] Buna göre bid'at, risâletin kemâlinde noksanlık mânâsına gelir. Oysa farzlar ve sünnetler, Allah tarafından belirlenmiş olarak gelmiş ve Resûlü de (sallallâhu aleyhi ve sellem) onu infâz ve tatbikini yerine getirmiştir.[388] Buhârî de Câmii'ndeki İ'tisâm bölümüne dinin tamam olduğuna dair bir olayı naklederek başlamıştır. Bir Yahudi, Hz. Ömer'e "Ey mü'minlerin emiri, 'bugün size dininizi tamamladım, size din olarak İslâm'ı seçtim' (âyeti) bize nâzil olsaydı, o günü bayram ittihaz ederdik" demiş. Hz. Ömer de "Ben, bu âyetin indiği günü biliyorum. Günlerden cuma, Arefe günü Arafat'ta nâzil oldu"[389] diyerek o günün zaten bayram olduğuna, yeni bir şey ittihaz etmeye gerek olmadığına ve günün önemini bildiğine dikkat çekmiş, böyle bir teklife gerek olmadığını ifade etmiştir.[390] Zira dine yapılan ziyâdeler, dinin tamam olmadığı mânâsına gelir.[391] Dinin ancak o bid'atı kabulle tamamlandığını iddia etmek, Allah Teâlâ, dinin tamam olduğunu bildirdiği halde dinin noksan olduğu mânâsına gelmektedir. Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) tebliğ ve elçilik[392] görevi vardır ve böyle bir şeyi ümmete tebliğ etmemesi onun (sallallâhu aleyhi ve sellem) görevine aykırıdır. Ayrıca ilk halîfelerin de böyle bir yola gitmediği görülmüştür. Çünkü Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) halkı davet etmediği şeye davet etmek bid'at olarak kabul edilmiştir. Resûlullah'a (sallallâhu aleyhi ve sellem) mümkün olmayan şeyin, diğer insanlar için de mümkün ve nasip

---

Dâvûd, Sünne 5; Tirmizî, İlim 16.

386 el-Mâide (5), 3.

387 Şâtıbî, *a.g.e.* I, 37, 283; II, 308-309.

388 Hey'et, *el-İ'tisâm bi Hablillah* s. 62.

389 Buhârî, İ'tisâm Giriş kısmı; İman 33; Tefsîr 5/2; Nesâî, İman 18.

390 İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* XV, 170.

391 Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 267; II, 312.

392 el-Mâide (5), 67.

olmaması gerekir.[393] Diğer yandan "Bugün dininizi tamamladım" âyetinin aynı zamanda sünnetin de tamamlandığını zımnen ifade ettiği belirtilmiştir. Çünkü Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), Kur'ân'da olan hususlar için tebliğ ve beyan edicidir. Peygamber'in vefatından sonra İslâmiyet'in olgunlaşmasından söz etmek, esassız olur.[394]

İslâm dinine göre Kitab ve sünnet, dini yaşamak için yeterlidir. Hz. Muhammed, bir tek dinle gönderilmiştir.[395] Kitab ve sünnette olmayan üçüncü bir kaynağa dayanarak amel etmeye müsaade edilmemiştir. Üçüncü bir şey olsaydı Allah Teâlâ açıklardı. Kim böyle bir iddiada bulunursa bâtıla düşmüş olur.[396] Hz. Ömer, sünnetlerin sünnet, farzların farz kılındığını sağa-sola sapmamak ve saptırmamak için insanların doğru yol üzerinde bırakıldığını belirtmek suretiyle[397] bid'atlere ihtiyaç olmadığını ifade etmiştir.

Hz. Peygamber'e inanmak ve O'na güvenmek de bid'ate ihtiyaç olmadığı düşüncesine sahip kılar. Mutedil kimseler, Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile yetinirler[398] ve bid'at olarak yapılan şeyler, güzel bir şey olsaydı

---

[393] Şâtıbî, *a.g.e.* I, 176-177. Halku'l-Kur'ân iddiasında bulunan Ebû Abdillah Ahmed b. Ebû Dâvûd'a bir şeyh şöyle sorular sorar: "Halku'l-Kur'ân, dinin onsuz olamayacağı dinin özünden mi?" Ahmed: "Evet". Şeyh: "Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) ona davet etti mi, yoksa etmedi mi?" Ahmed: "Hayır". Şeyh: "Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) bunu biliyor muydu, yoksa bilmiyor muydu?" Ahmed: "Biliyordu". Şeyh: "Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) halkı davet etmediği şeye sen niye davet ediyorsun?" Ahmed sustu. Şeyh: Allah: "Bugün size dininizi tamamladım" buyuruyor. Sen din ancak Halku'l-Kur'ân'ı kabulle tamamlanır diyorsun. Allah dinin tamam olduğunu, sen noksan olduğunu söylüyorsun. Allah: "Ey Resûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Doğrusu Allah, kâfirler topluluğuna rehberlik etmez" [el-Mâide (5), 67] buyuruyor. Bu, Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) ümmete tebliğ ettiği şeylerden midir, yoksa değil midir?" "Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) senin insanları çağırdığın şeyi isterse açıklayabilir miydi, yoksa açıklayamaz mıydı?" Ahmed: "İsterse açıklayabilirdi". Şeyh: "Bu, Ebû Bekr, Ömer, Osman, Ali için söz konusu değil miydi? Resûlullah'a (sallallâhu aleyhi ve sellem) mümkün olmayan şey, bizim için de mümkün olmasın, nasip olmasın."

[394] Hamdi Zakzuk, *Oryantalizm* s. 101.

[395] Şâtıbî, *a.g.e.* II, 339.

[396] Şâtıbî, *a.g.e.* II, 384. Şatıbî, "Biz ancak Rabbinin emri ile ineriz. Önümüzde, arkamızda ve bunlar arasında olan her şey O'na aittir. Senin Rabbin unutkan değildir" (Meryem (19), 64) âyetini delil olarak zikretmiştir.

[397] Şâtıbî, *a.g.e.* II, 383.

[398] Asım Abdullah, *İ'tisam* s. 12.

Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem) yapardı[399] düşüncesinde olurlar. Ömer b. Abdilaziz de bid'at uydurmaya gerek olmadığını şu cümlelerle ifâde etmiştir. "Üzerinde bulunduğunuz yol üstün olsaydı selef yapardı."[400]

Bid'atın yasak oluşu sebebiyle bid'atı yerine getirmek için çabalamak da gereksizdir. Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), "Sünnette az amel bid'atta çok amelden hayırlıdır" buyurmuştur.[401] Amelin çokluğu ancak sünnet olduğu sürece makbuldur. Bid'atçı, bid'at olan şeyler için birçok sıkıntılara göğüs gerer. "O gün birtakım yüzler zelildir, durmadan çalışır, (fakat boşuna) yorulur, kızgın ateşe girer"[402] âyeti, bu duruma delil olarak gösterilmiştir.[403]

İslâm dini, yeniliklere engel bir din değildir. İslâm'da güzel bir çığır açmakla ilgili hadîs,[404] dinde aslı olan konularda yenilikler geliştirmeye teşvik etmektedir.

Bu arada şeriatın sustuğu konuların -ki bunlar, ayrı bir inceleme mevzuudur- bid'ate sebep olup olmayacağı da akla gelebilir. Şeriatte sükût edilen konular, ya Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) zamanında esbâb-ı mûcibe (gerekli sebepleri) olduğu halde sükût edilmiş ve hakkında o zamanda bulunan hükümler ötesinde ilave bir hüküm getirilmemiş konulardır. Bu durumda bir ziyadeye gidilerek ona muhalefet imkânı yoktur. Çünkü şeriate, onda olmayan bir şey eklemek istenirse sünnete muhalefet edilmiş olur. Şeriatte sükût edilen konular, ya da Hz. Peygamber (sallallâhu

---

399 Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 260.

400 Ebû Dâvûd, Sünnet 6; Şâtıbî, *a.g.e.* I, 38.

401 Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 291. Ayrıca bk. Şâtıbî, *a.g.e.* I, 60.

402 el-Ğâşiye (88), 2-4.

403 Ayrıca «De ki: Size (yaptıkları) işler bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim mi? (Bunlar); iyi işler yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir» [el-Kehf (18), 103-104] âyetleri de bu konuda örnek gösterilebilir. Şâtıbî, *a.g.e.* I, 92.

404 Bk. Ahmed b. Hanbel IV, 357, 359, 360, 361; Buhârî, İ'tisâm 15; Müslim, İlm 15; Zekât 69; İbn Mâce, Mukaddime 14; Nesâî, Zekât 64. Hadîs, şu olay üzerine söylenmiştir: Bir grup bedevî, Resûlullah'a (sallallâhu aleyhi ve sellem) geldiler. Üzerlerinde yün elbiseler vardı. Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) hallerinin kötülüğünü, muhtaç kaldıklarını gördü de, halkı onlara sadaka vermeye teşvik etti. Fakat halk ona gelmekte geciktiler. Hatta bu halden üzüldüğü yüzünden belli oldu. Sonra Ensâr'dan bir zât bir kese gümüş getirdi. Sonra bir başkası geldi. Sonra ashâb birbirinin peşinden geldiler. Nihayet yüzünden sevindiği anlaşıldı ve Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) bu sözü buyurdu.

aleyhi ve sellem) zamanında esbâb-ı mûcibesi bulunmayan ve bu yüzden de sükût edilen konulardır. Bunlar daha sonra meydana gelmiş ve bu gibi durumlarda genel prensiplerden hareketle şeriatın ruhuna uygun hükümler konulmuştur. Bunlar, *mesâlih-i mürsele* diye anılmaktadır.[405]

Dinde bid'ate ihtiyaç yoksa bid'atlerin niçin ortaya çıktığını incelemek gerekir. Bid'atlerin ortaya çıkmasının sebepleri vardır. En önemlilerinden biri sünneti yaşayanların azalmasıdır. Nübüvvet nuru zayıfladıkça bid'at güç bulur. Sünnet olmazsa bir kenarda kalmış, yaygınlaşmamış bid'atler güç kazanır. Çünkü bütün bid'atler başlangıçta gizlidir.[406]

Bid'atlerin çıkış sebeplerinde ilim adamlarının rolü olduğu görülmektedir. Cahillerin âlim olarak takdimi, onlara itibar edilmesi bid'attır veya bid'at sebebidir. "İnsanlar câhilleri önder edinirler, onlar da ilimsiz fetvâ verirler ve kendileri sapar, başkalarını da saptırırlar"[407] hâdîsi, buna delildir. Gerçek âlim, bid'at uydurmaz.[408] Dine muhalif olan bir şeyi âlimin yapması da bid'ate sebeptir. Bilgi sahibi olmayan kimseler, onun meşru bir iş olduğunu zannederler. Âlim, bid'at olarak yapmasa da bilmeyen kimse öyle zannedebilir. Âlimin gücü yettiği halde câhil bir kimsenin yadırganacak amelini reddetmemesi de câhilin o işin dine aykırı olmadığını zannetmesine yol açar.[409] Muaz b. Cebel'in ifadesine göre, fitne

405 Şâtıbî, *Muvâfakât* III, 66. Şâtıbî, İ'tisâm adlı kitabında bu konunun üzerinde detaylı olarak durmuş, kitabının sekizinci bölümünü buna tahsis etmiştir. Şatıbî, şeriatin bazı konularda hüküm bildirmemesini şöyle izah eder: 1) Hüküm vermeyi gerektirecek bir şey, bir olay, sebep yoktur. Mushafları cemetmek gibi. 2) Hükmü gerektirecek mesele varken susulmasının sebebi ise şeriatte onun benzerinin olmasıdır. O konuda ilave yapmak bid'attır. Bk. Şâtıbî, İ'tisâm I, 265, 266. Burada maslahat ile ilgili örneklere de işaret edilebilir. Halifeler, sahâbiler maslahata göre hükümler vermişlerdir. İçki içene seksen değnek, sanatkârın zararını tazmin gibi. (Bk. II, 356.) Şatıbî, mesâlih-i mürselenin, istihsânın bid'at olup olmadığının tartışıldığından bahseder. Bid'at, mesâlih-i mürselenin zıddıdır. Mesâlih-i mürselenin konusu, tafsîlen bilinen şeylerdir. Mesâlih-i mürsele zarûriyâtı korumaya vesiledir ya da güçlüğü hafifletmektir. Bunda bid'at olmaz. Bk. II, 351, 368.

406 İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâva* III, 104. İbn Münâzil (v. 330/941), farzları yerine getirmeyenlerin sünnetleri kaybedeceğini, sünnetlerin zâyi edilmesine aldırış etmeyenlerin de bid'at belâsına düşeceklerini söylemiştir. *Kuşeyrî Risâlesi,* s. 161.

407 Buhârî, İlim 34.

408 Şâtıbî, İ'tisâm II, 330, 397.

409 Şâtıbî, *a.g.e.* II, 350.

devirlerinde halkın dinden uzaklaşması üzerine bilgili kimselerin şeytana uygun konuşması bid'ata sebep olur.[410]

Yabancı millet ve kültürlerle olan sürekli temasların etkileşmeye yol açması bid'atler için bir sebeptir. Müslümanlar, başka dinler, türlü etkiler ve cereyanlar altında kalarak dini öğrenemez, anlayamaz veya yanlış belleyip yanlış tatbik ederler. Hurâfe ve eski din kalıntılarının bir topluma kasten sokulması da bid'atların sebeplerindendir. Diğer yandan İslâmiyet'in kısa sürede farklı sosyal ve kültürel yapılara sahip bulunan milletler arasında yayılması da bir başka sebeptir. Sosyal ve kültürel yapıların bazı unsurları, İslâmî bir kimliğe bürünerek yeni dönemde de varlığını sürdürür. İslâmî esas ve hükümlerin yeni müslümanlar tarafından yanlış anlaşılması veya eski kültür mirâsının etkisiyle yanlış yorumlanması bid'atlerin İslâmiyet'e girişine zemin hazırlar.[411]

Bilgisizlik, bid'ate sebeptir. Bid'atçiler, Kur'ân ve sünneti ve dolayısıyla dinin mekâsıdını bilmezler.[412] Ayrıca izâh ve yorumu zor olan nasları (müteşâbih) irdelemeyi âdet edinip dinin ilke ve hükümlerini kaygan bir zemine çekmeye çalışmak, temel dini konularda nasların gereğine yâni Allah'ın irâdesine bağlı kalmak yerine beşerî görüş ve indî arzulara tâbi olmak da sünnet çizgisinden uzaklaşıp bid'at çizgisine girmeye sebep olur. Bid'atçı, nasların zâhirî mânâlarının akla aykırı olduğunu zannedip bunları te'vil etmek gerektiğini düşünür. Birtakım felsefî görüşleri mutlak doğrular olarak kabul edip nasları bunlarla uzlaştırmaya çalışırlar. [413]

Bid'atın psikolojik sebepleri de vardır. Bazı kimseler devamlılıktan ve düzenli ibâdetleri yapmaktan bıktığı için bid'atler uydurulur. Terğib ve terhibte (teşvik ve sakındırmada) aşırı giderek dinde canlılık sağlanmaya

---

410 Bk. Ebû Dâvûd, Sünnet 6; İbn Abdilber *Câmi* II, 111. Hadîsin farklı rivâyeti için bk. Dârimî, Mukaddime 22. İbn Ömer'in ayağına Mina'da mızrak batmış, kendisini ziyarete gelen Haccâc, "Seni yaralayan kim?" diye sorunca İbn Ömer: "Sensin!" demiş ve "Silah taşınmayacak günde silah taşıttın. Harem'e silah girmezken, oraya silah soktun" demiştir. Buhârî, İydeyn 9. Konuyla ilgili bir örnek için bk. Dârimî, Mukaddime 19.

411 Bk. Yaran, "Bid'at" *DİA* VI, 130; Yavuz, "Ehl-i Bid'at", *DİA* X, 502; Sofuoğlu, "Bid'atler ve Korunma Yolları", *İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi,* s. 74.

412 Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 177.

413 Yavuz, «Ehl-i Bid'at», *DİA* X, 502, 504.

çalışılır. Halbuki dinde yeterli miktarda terğib ve terhib vardır.[414] Din, zaten teşvik edici müjdeler, sakındırıcı uyarılar getirmiştir.

Bid'atların yayılmasının bir sebebi de insanın psikolojik yapısıdır. Psikolojinin kabul ettiği şöyle bir gerçek vardır; insan küçükken kendisine telkin edilen bütün dînî inançlarını kaybedebilir. Ancak bu inançlara bağlı bazı hurâfeler kuvvetle varlığını korur ve insanın bütün hayat devrelerinde her türlü aklî analizi aşarak kalmakta devam eder.[415]

D. Bid'atin Hükmü

Bid'atin kısımlarına göre hükmü de değişmektedir. Daha önce değindiğimiz gibi bid'atlerin bazıları mekruh, bazıları haramdır.[416] Bu taksimattan ayrı olarak bid'atların hükmünü gösteren bilgiler mevcuttur. Bid'atlerin en tehlikelisi, itikadî/inanç konuları ile ilgili bid'atlerdir. Bu türlü bid'atler, ümmetin fırkalara ayrılacağını bildiren hadiste, kişiyi kurtuluşa eren grupta olmaktan çıkararak, cehennem azabını hak edecek yetmiş iki fırkadan biri içerisine sokar.[417]

Bid'atçıda din var mı, yok mu diye şüpheye düşülür. Şu hadîs, bid'atçinin durumu için delil gösterilmiştir: Hz. Peygamber, yaptığı ganimet taksimine itiraz eden kimsenin soyundan çıkacak bir topluluk olacağını haber vermiş ve onları şöyle tanımlamıştır. "Onlar, Allah'ın Kitabı'nı kolayca okuyacaklar, fakat okudukları gırtlaklarını geçmeyecek, dinden okun avı delip geçtiği gibi çıkacaklar. Onlar, Mesih Deccâl gelinceye kadar böyle devam ederler. Mesih Deccâl çıkınca da onunla beraber olurlar. Onlarla karşılaştığınızda öldürün. Onlar mahlûkatın en şerlisidirler. Ben onlara yetişseydim kendilerini mutlaka Semûd kavminin tepelendiği gibi tepelerdim" buyurmuştur.[418]

---

414 Şâtıbî, *a.g.e.* I, 31.

415 Muhammed Esed, *Yolların Ayrılış Noktası* s. 65-66.

416 Şâtıbî, *a.g.e.* I, 142.

417 Said Havva, *el-Esas fi's-sünne* VII, 474.

418 Muvatta, Messu'l-Kur'ân 10; Ahmed b. Hanbel I, 92, 156, 160, 404; III, 52, 64, 68, 183; IV, 145, 421-422, 424-425; V, 176; Buhârî, Enbiyâ 6; Menâkıb 25; Meğâzi 61; Fedâilu'l-Kur'ân 36; Edeb 95; Tevhîd 23, 57; İstitâbe 95; Müslim, Zekât 142-144, 147, 148; 154,

Allah Teâlâ, bid'atçı bid'atini terk edene kadar bid'atçının amelini kabul etmez.[419] Çünkü onlar, farkında olmadan kolayca dinden çıkmışlardır. Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), "Allah Teâlâ, bid'at sahibinin orucunu, namazını, sadakasını, haccını, umresini, cihadını, farzını, nafilesini kabul etmez. O kimse kılın, hamurdan çıktığı gibi (kolayca) İslâm'dan çıkar"[420] buyurarak açıkça bid'atçinin durumunu belirtmiştir. Bid'atın küfre götüren yönü sebebiyle kâfirler[421] ve münafıklarla ilgili âyetler[422] bid'atçılar için de kullanılmıştır. Bid'atın zararları, İslâm dini için oluşturduğu tehlike ve bazı bid'atlerin sonunun dinden çıkmaya varması gibi sebeplerle cezasının da büyük olması gerektiğine hükmedilmiştir. Hz. Ali'ye göre dinde kanun koymak şeklindeki bid'atten tevbe edilmezse cezası ölümdür.[423] Çünkü bid'at; dinde tağyir, tebdil yapmak, dine ilâve yapmak veya noksanlaştırmaktır.[424] Bu, kasıtlı olarak yapılırsa küfürdür.[425]

İbn Abbas da "Kim, Allah'ın Kitab'ında ve Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) sünnetinde aslı olmayan şeyleri ihdas ederse, Allah ile karşılaştığı

156, 159; İbn Mâce, Mukaddime 12; Ebû Dâvûd, Sünne 28; Tirmizî, Fiten 24; Nesâî, Zekât 79; Tahrîm 26; İbn Hıbbân I, 186-187.

419 İbn Ebî Âsım, *Sünne* I, 22.

420 İbn Mâce, Mukaddime 7; Fesevî, *Tarih* III, 492.

421 Şâtıbî, Âl-i İmrân Sûresi'nin, 86-87 âyetlerini ve "Kim bir bid'at uydurursa veya bid'atçıyı barındırırsa Allah'ın meleklerin ve bütün insanların laneti onun üzerinedir" hadîsini delil olarak kullanmıştır. Bk. *İ'tisâm* I, 86, 97.

422 Ebû Kılâbe, "Bid'atın taraftarları, sapıklığın taraftarlarıdır. Onların varacağı yeri de başka değil ancak cehennem görüyorum" demiş ve sonra Tevbe Sûresi'nin 75; 58; 61. âyetlerini okumuştur. Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* X, 151; Dârimî, Mukaddime 16.

423 Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 303. Diğer sahâbîlerden de benzer hükümler nakledilmiştir. Ebû Kılâbe, bid'at işleyenlerin öldürülmesinin helâl olduğunu belirtmiştir. Bk. Dârimî, Mukaddime 16. İbn Ömer'e Haruriye sorulunca şöyle demiştir: "Onlar, müslümanları tekfir ettiler, kanlarını ve mallarını helâl saydılar. Kadınlarla iddetleri içinde evlendiler. Evli kadınlarla evlendiler. Onlardan daha çok kıtale lâyık kimse görmedim." Şâtıbî, *a.g.e.* II, 404.

424 Şâtıbî, *a.g.e.* II, 300. Şâtıbî, "Bunun gibi ortakları, müşriklerden çoğuna çocuklarını (kızlarını) öldürmeyi hoş gösterdi ki hem kendilerini mahvetsinler hem de dinlerini karıştırıp bozsunlar! Allah dileseydi bunu yapamazlardı. Öyle ise onları uydurdukları ile başbaşa bırak!" (el-En'âm (6), 137) âyetini delil olarak göstermiş ve "Bilgisizlikleri yüzünden beyinsizce çocuklarını ödürenler ve Allah'ın kendilerine verdiği rızkı, Allah'a iftira ederek (kadınlara) haram kılanlar muhakkak ki ziyana uğramışlardır. Onlar gerçekten sapmışlardır ve doğru yolu bulacak da değillerdir." (el-En'âm (6), 140) ayetini de onların dalâlette olduklarının işareti olduğunu belirtmiş ve bunun da bid'atın alâmeti olduğunu söylemiştir.

425 Şâtıbî, *a.g.e.* II, 314.

zaman ne hal üzere olacağını bilemez"[426] diyerek bid'atçının iman üzere olduğundan emin olunamadığını belirtmiştir. İbn Abbas, "yüzlerin beyazlanacağı zaman" âyetinde yüzleri beyazlanacak olanların sünneti bilen ve yaşayanlar, "yüzlerin kararacağı zaman" kavlinde, yüzleri kararacak olanların da bid'at çıkaran kişiler olduğunu belirterek bid'atçının âhiretteki durumuna işaret etmiştir.[427]

Sünnetin beşiği olan Medine'de bid'at çıkarmanın, bid'atçıyı barındırmanın yasaklanması ve böyle bir şeyin lânetlenmesi[428] de bid'atin ve bid'atçinin dindeki hükmünü göstermektedir.

Bid'atçi, cehennemlik kimse olarak nitelendirilmiştir. Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), her bid'atın sapıklık, her sapığın da cehennemlik olduğunu haber vermiştir.[429] Bid'atçı, yaptığı işler sebebiyle Allah'ın gazabını hak etmiştir. "Gazaba uğramışlar",[430] bid'atlara tâbi olanlar ve sünnetten uzaklaşanlar olarak tefsîr edilmiştir.[431]

Bid'atin kabul görmesi mümkün değildir. "Her kim bizim şu işimizde (dinimizde) ondan olmayan bir şey icât ederse, o merduddur"[432] hadîsi

---

426 Suyûtî, Miftâhu'l-cenne s. 47.

427 Suyûtî, *a.g.e.* s. 65.

428 Hadîsin metni şöyledir: «Medine şuraya kadar Sevr ile Air dağı arası haremdir. Kim orada bir bid'at çıkarırsa veya bir bid'atçıyı barındırırsa, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onun üzerine olsun. Ondan ne farz, ne de nafile kabul olunmaz." (Ahmed b. Hanbel I, 81, 108, 118, 119, 122, 126, 151, 152; II, 398, 450, 526; III, 238, 242; Buhârî, Medine 1, 4; Cihâd 71, 74; Cizye 10, 17; Ferâiz 21; İ'tisâm 6; Müslim, Hac 463, 467, 469; Itk 20; Edâhi 43, 44; Ebû Dâvûd, Menâsik 99; Diyât 11; Tirmizî, Velâ 3.) Kur'ân-ı Kerîm'de "Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onların üzerine olsun" ifadesinin kâfirler için kullanılmış (Bk. Âl-i İmrân (3), 87.) olması bid'atin cezasının büyüklüğünü ifade eder. Bk. Şâtıbî, *a.g.e.* I, 86.

429 Nesâî, Salâtu'l-iydeyn 22. Ayrıca bk. Şâtıbî, *a.g.e.* II, 440.

430 el-Fâtiha (1), 7.

431 Kurtubî I, 130.

432 Ahmed b. Hanbel VI, 270; Buhârî, Sulh 5; Müslim, Akdiye 17, 18; İbn Mâce, Mukaddime 2; İbn Hıbbân, *Sahîh* I, 188. (İbn Hıbbân, bu hadisten hareket ederek "Allah ve Resûlü izin vermediği sürece müslümanların işleri konusunda kişinin ihdâs etmesinin yasaktır" değerlendirmesinde bulunmuştur. *Sahîh,* I, 187. Ebû Ubeyd de şöyle demektedir: "Nebi (sallallâhu aleyhi ve sellem), âhiret işlerini, 'dinimizde olmayan bir şeyi icâd edenin bu işi merduddur' hadîsinde toplamış, dünya işlerini de, 'ameller niyetlere göredir' hadîsinde toplamıştır." Beğavî, *Şerhu's-sünne* I, 218.

bu konuda bir ilke belirlemiştir. Din adına işlenen her bid'at, bâtıl ve merduddur.

Bid'at günahtır ve bu günaha sebep olmanın vebali ağırdır. "Kim Allah ve Resûlü'nün kabul etmediği bir dalâlet bid'atı çıkarırsa, ona o bid'atla amel edenler kadar (ve) insanların hiçbirinin günahlarından bir şey eksik olmaksızın günah vardır"[433] hadîsinde bu vebâle işaret edilir. Ancak bid'at günahının diğer günahlardan farklı olduğu belirtilmiştir.[434] Allah Teâlâ, bid'atçının tevbesini kabul etmez.[435] Bu sebeple onların, âhirette Kevser Havuzu'na varamayacak kimseler olduğu belirtilmiştir.[436]

---

433 İbn Mâce, Mukaddime 15; Tirmizî, İlim 16.

434 Şâtıbî, her günahın bir tevbesi olduğunu, ancak hevâ ehli ve bid'at ehli için tevbe olmadığını belirtmiş ve "Ben, onlardan uzağım, onlar da benden uzaktır" hadisini delil getirmiştir. Bk. *İ'tisâm* I, 60.

435 İbn Ebî Âsım, *Sünne* I, 21. Süfyân es-Sevrî de "Bid'at, şeytana günahtan daha sevimli gelir. Günahtan tevbe edilir. Bid'atın tevbesi yoktur" demiştir. Beğavî, *Şerhu's-sünne* I, 216.

436 Kevser Havuzu ile ilgili hadîs şöyledir: Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) mezarlığa gittiğinde «Esselâmu aleykum ey mezarlıkta yatan mü'minler! Allah dilerse biz de sizlere kavuşacağız» dedi ve devamla «kardeşlerimizi görmeyi çok isterdim» deyince ashâb: «Yâ Resûlellah! Biz kardeşlerin değil miyiz?» dediler. Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem): «Hayır, sizler aynı zamanda ashâbımsınız da. Kardeşlerim henüz gelmediler. Ben onları (âhirette) havzın başında bekleyeceğim» buyurdu. Ashâb-ı kirâm: «Yâ Resûlallah! Ümmetinden senden sonra gelecekleri nasıl tanıyacaksın?» deyince: «Söyleyin, bir adamın siyah atlar arasında alnı ve üç ayağı beyaz bir atı olsa onu tanımaz mı?» dedi. Onlar: «Evet, yâ Resûlallah» diye cevap verdiler. Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem): «İşte onlar, kıyâmet gününde dünyada iken aldıkları abdestlerden dolayı alınları nur gibi parlayarak gelirler. Ben daha önceden gidip kendilerini havzın başında bekleyeceğim. O kimseler havzımdan sahipsiz develerin kovulduğu gibi kovulmazlar. Onlara (kovulacak kimselere): «Gelin, gelin, gelin» diye seslenirim. O sırada «bunlar senden sonra (dinlerinde) çok şey değiştirdiler, denilir. Ben de (benden): «Uzak olsunlar! Uzak olsunlar! Uzak olsunlar!» derim» buyurdu. Bk. Muvatta, Tahâret 28; Ahmed b. Hanbel I, 257, 384, 402, 406, 407, 425, 439, 453, 455; II, 102, 281, 298, 300, 454, 467; III 102, 281; V 393, 412; Buhârî, Şürb 10; Fiten 1; Rikâk 53; Müslim, Tahâret 37-39; Salât 53; Fedâil 26, 29, 32, 40; Cennet 58; İbn Mâce, Menâsik 76; Zühd 36; Nesâî, Tahâret 109, İftitah 21. Tercümesi alınan hadîsin bu metninde, kevserden uzaklaştırılacaklar için "onlar benim ashâbımdır" ibaresi yoktur. Ancak yukarıdaki kaynaklar içinde bu ibarenin de bulunduğu rivâyetler vardır. O rivâyetlerde Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) «ashâbım» buyurduğu kimselerin bid'at çıkardığından bahsedilir. Ancak hadîsin bazı rivâyetlerinde, ashâb yerine «ricâl», (bk. Ahmed b. Hanbel II, 298, 467; Buhârî, Şürb 10; Müslim, Tahâret 38; İbn Mâce, Zühd 36), «abd» (bk. Müslim, Salât 53; Nesâî, iftitah 21) bazılarında «ümmet» kullanılmıştır. (Bk. Ahmed b. Hanbel III, 102; Müslim, Salât 53; Cenne 58; Nesâî, iftitah 21.) Kevser Havzı'na ulaşamayanların ashâb olmadığına delâlet

Bid'atı işlemek, sünneti terk etmekten daha zararlıdır. Bundan dolayı bir şeyin sünnet veya bid'at olduğunda şüpheye düşüldüğünde o işi terk etmenin vâcib olduğuna hükmedilmiştir.[437] Zira bid'ati terk etmek, sünnettir. Bir bid'at işleyen bid'ati terk etmek gerektiğini emreden sünneti terk etmiş olur.[438]

"Bid'atçı kadın ve erkeğin şehâdeti kabul edilmez"[439] hadîsi de bid'atçileri güvenilmez kılmıştır. Bid'atçı imamın arkasında namaz kılıp kılmamak meselesi ortaya çıkmıştır.[440] Hadîs ilminde de bid'at, râvinin ta'n edilme sebeplerinden biridir.[441]

E. Bid'atin Zararları

Bid'at hakkında şimdiye kadar temas edilen konular, aynı zamanda bid'atin zararlarını da ortaya koymaktadır. Bununla birlikte önemine binaen -tekrar sayılsa da- bu zararlara bir kez daha işaret edilecektir. Bütün

eden başka rivâyetler de vardır. Meselâ şu hadîsi zikretmek mümkündür: Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) «Benden sonra yoluma uymayan, sünnetimle amel etmeyen sefîh emîrler olur. Kim onların yalanlarını tasdiklerse, zulümlerine yardımcı olursa, onlar benden değildir, ben de onlardan değilim. Havzıma varamazlar. Kim onların yalanlarını tasdik etmez, zulümlerine yardım etmezse o bendendir, ben de onunlayım. Havz'ın başında yanıma gelecektir» buyurmuştur. (Ahmed b. Hanbel III, 321; Nesâî, Biat 35.) Bu rivâyetlere göre havz başından geri itilecekler ümmettendir. Sahâbilerden murat da ümmettir. (Bk. Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 418-419) Sahâbîlere hitâben yapılan bu hadîslerde bid'atlara karşı hem sahâbîler hem de ümmet uyarılmış gözükmekte, ancak gelecekte yaygınlaşacak bid'atlardan haber verilmektedir.

437 Birgivî, *et-Tarîkatu'l-Muhammediye,* s. 12.

438 Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 85. Âlimlerin bid'at ehli hakkında verdikleri hükümler için bk. Yavuz, "Ehl-i Bid'at", *DİA* X, 503.

439 Abdurrezzâk, *Musannef* VIII, 320. Mâlikîler ve Hanbelîler, bid'atçıların şahitliğini geçersiz sayarken Hanefî ve Şâfi fakihleri bid'at ehlinin şahitliklerini geçerli kabul ederler. Yaran, "Bid'at", *DİA* VI, 130.

440 İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâva* III, 280-281; Kurtubî III, 1829. İslâm hukukçularına göre bid'atı küfür noktasına varmayan kimsenin arkasında namaz kılmak câizdir. Ancak Hanefîler, Şâfiler ve bir rivâyete göre Mâlikîler başka bir imam varken bid'at ehlinin arkasında namaz kılmayı tenzihen mekruh sayarlar. Yaran, "Bid'at", *DİA* VI, 130. Ahmed b. Hanbel de bid'atçının arkasında namaz kılınmayacağını söylemiştir. Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *es-Sünne* s. 10. Bilindiği gibi imam olmakta öncelik, Kur'ân ve sünnete uyan kişinindir. Bid'at ise sünnetin zıddı olduğu için böyle görüşler bildirilmiştir.

441 Bk. Hatib Bağdâdî, *Kifâye* s. 1148-154.

bid'atlerin dini ihlâl ettiği[442] tesbiti, genel olarak bid'atin zararlarına işaret etmektedir. Bid'at tariflerinde genellikle ortak noktanın "sünnetin terke dilmesi"[443] ifadesi, bid'at ile sünnet ilişkisini ön plana çıkarmaktadır. Onun için bid'atin sünnete vereceği zarardan başlamak gerekmektedir. Hadîslerde sünnetin bid'atler yüzünden zarara uğrayacağı haber verilmiştir. Hatta bid'atın zararlarının büyüklüğü sebebiyle İslâm âlimleri, "Bid'atı işlemek, sünneti terk etmekten daha zararlıdır" sonucunu çıkarmışlardır.[444]

Bid'atin sünnete vereceği zararlardan biri, sünneti kaldırmaya sebep olmasıdır. Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) "Hiçbir kavim yoktur ki, bir bid'at uydursun da onun misli (benzeri) bir sünnet kaldırılmış olmasın. Sünnete sarılmak, bid'at uydurmaktan hayırlıdır" buyurmuştur.[445] Bid'at olan ne ise, o konudaki sünnetin yerine geçtiğinden sünnet yok edilmiş, öldürülmüş olmaktadır.[446] Sünnet, terk edilir, çünkü bid'at, muhakkak o konudaki sünnetle çatışacaktır. Sünnetin terk edilmesiyle doğacak boşluk sünnetin tam zıddı demek olan bid'atla doldurulur.[447]

Bid'atin sünnet gibi algılanması, din olma tehlikesi vardır. Bid'atler çoğalıp, zararı yaygınlaşınca, insanlar ona sarılınca ve âlimler de susunca, bid'at sanki sünnetler gibi, Şâri'in takrir ettiği şeriatler gibi olur. Meşruiyet, gayrisiyle karışır. Sünnet, sünnet dışı görülür.[448] Bunun

---

442 Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 312.

443 Yavuz, «Ehl-i Bid'at» *DiA* X, 501.

444 Bk. Birgivî, *et-Tarîkatu'l-Muhammediye* s. 12.

445 Ahmed b. Hanbel IV, 105; Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid* I, 188. Hassan b. Atıyye, bid'at çıkarıldığında o konudaki benzer sünneti çekip alanın Allah Teâlâ olduğunu ve kıyâmet gününe kadar o sünnete döndürmediğini belirtmiştir. Bk. Dârimî, Mukaddime 16; Fesevî, *Tarih* III, 488.

446 İbn Abbas, aynı konuda şöyle demiştir: "Bir yıl geçmeden insanlar bir bid'at uydurur ve bir sünnet öldürür. Hatta bid'atı ihyâ eder, onu diri tutar, sünnetleri öldürür. Kişi, bir bid'at uydurur, (karşılığında) ondan daha hayırlı bir sünneti terk eder." Bk. Heysemî, Mecmeu'z-zevâid I, 188; Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 23, 61; II, 274, 422; Suyûtî, *Miftâhu'l-cenne* s. 58.

447 Çakan, "Sünnete Yönelik Tartışmalar", *Bilgi ve Hikmet Dergisi* s. 14., Bahar 1994/6.

448 Şâtıbî, İ'tisâm, I, 24. Abdullah b. Mes'ûd, «Fitne size giydirildiği zaman yaşlılar onunla ömür geçirir, küçükler onda büyürler. Bu hal devam eder, onu sünnet diye uydururlar, değiştirildiğinde ise buna münker derler» demiştir. Hakim, *Müstedrek* IV, 514; Şâtıbî, *a.g.e.* I, 60. Bir başka rivâyette İbn Mes'ûd, "İçinde büyüğün kuvvetten düşeceği, küçüğün yükseleceği, halkın da onu sünnet edinecekleri sonra da değiştirildiğinde, "sünnet

sonucunda sünnet dışı tavırlar, bid'at içinde yaşayan bir toplum meydana getirir. Sünnetin çeşitli gerekçelerle, parça parça hayattan uzaklaştırılması demek, bunun yerine bid'ati getirmek demektir.

Bid'atin bunlardan ayrı olarak pek çok zararı vardır. Bazılarına işaret etmek gerekirse, bid'at dinden çıkmaya, ibadetlerin kabul edilmemesine sebep olur.[449] Bid'atçi, kendisini Şâri'ye benzer bir mevkiye koymuştur.[450] Bid'atçılara uyanlar da farkında olmadan onları ilahları konumuna getirmiş olmaktadırlar.[451]

Her çıkarılan bid'ata uyanlar, ayrı ayrı gruplar olacağı için bid'at tefrikaya,[452] fitneye,[453] dinde aşırılığa sebep olmaktadır.[454]

Bid'atla farz gibi ibadet edilir. Bid'at teklifleri/yükümlülükleri artırır.[455] Şöyle ki bid'atçı bazı şeyleri kendine gerekli kılar. Merâsimlerin artması dinî işlerin çoğalmasına, insanların dinden ve ibâdetlerden soğumasına, İslâm'ın zor ve tatbiki güç bir din haline gelmesine, ibadet lezzetini ve kalbî huzuru kaldıracak bir bıkkınlığa ve usanca yol açar.[456]

---

değiştirildi" diyecekleri bir fitne sizi kapladığı zaman haliniz ne olacak?" demiştir. Dârimî, Mukaddime 22. Abdullah b. Mes'ûd, bu durumun hangi şartlarda oluşacağını da açıklamıştır: "(İbâdetlerin zâhiri şekilleriyle yetinip, öze varmayan, mânâsını anlamadan, anladıklarını uygulamadan Kur'ân okuyan) "kurrânız" çoğaldığı, fakihleriniz azaldığı, buyruk edicileriniz (emîrleriniz, âmirleriniz) çoğaldığı, güvenilir kişileriniz azaldığı ve âhiret ameli karşılığında dünya (lık şeyler) in peşine düşüldüğü zaman!" Ömer b. Abdilaziz, İbn Mes'ûd'un bahsettiği bu durumdan yakınmıştır. Bk. Şâtıbî, *a.g.e.*I, 24.

449 Bk. İbn Mâce, Mukaddime 7.

450 Şâtıbî, *a.g.e.* I, 37-38.

451 «Onlar, Allah'ı bırakıp bilginlerini ve rahiplerini Rabler edindiler» (et-Tevbe (9), 31) âyeti hakkında Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) âlimlerin, rahiplerin haram ilân ettiklerini haram, helâl ilân ettiklerini helâl kabul etmenin onları Rabler edinmek olduğunu söylemiştir. İbn Abdilber, *Câmi* II, 109.

452 «Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın.» [Âl-i İmrân (3), 105] âyetinde bahsedilenlerin bid'atçılar olduğu belirtilmiştir. Şâtıbî, *a.g.e.* I, 43.

453 Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), «Ümmetimden yalancılar, deccâllar çıkacak. Ne sizin ne de babalarınızın duymadığı bid'atler getireceklerdir. Onlardan sakının, sizi fitneye sürüklemesinler» (Ahmed b. Hanbel II, 349) hadîsi delil olarak zikredilebilir. Süfyân es-Sevrî, bid'atçıyla arkadaşlığın fitneye sebep olacağını belirtmiştir. Şâtıbî, *a.g.e.* I, 96.

454 Şâtıbî, *a.g.e.* I, 223.

455 Şâtıbî, *a.g.e.* II, 368.

456 Şâtıbî, *a.g.e.* I, 221-222; Abdülhay Leknevî, *İbadetlerde Bid'at,* s. 164-165; Sofuoğlu, "Bid'atler ve Korunma Yolları", *İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi,* s. 80-81.

İlâhî kaynaklı olmadığı için bid'at olan ibadetler, fayda yerine zarar verir. Meselâ, bir farzın ihlâline, iptaline sebep olur. Uydurulan bid'at, kendisinden hayırlı olan sünneti öldürür.[457]

Bid'atler, dinin hâlisliğini, eskimez ve ölmez prensiplerini gözlerden uzaklaştırır. İlâhi dinlerin tatbik edilemez ve yaşanılamaz hâle gelmesinde, dinlere beşer eli değmesi sebep olmuştur. Bunlardan ayrı olarak bid'atler, ibâdetlerin mevsukiyetinde şüpheler belirmesine, dinin mükemmel olmadığı fikrine, dinî yaşayışın tatbik edilmemesine, ibâdetlerin tesirlerinin kaybolmasına, din düşmanlarının menfi propaganda fırsatı bulmalarına, fertlerin ve milletlerin maddeten ve mânen çöküp, yeryüzünden silinip gitmelerine sebep olur. Çünkü eski ümmetlerden çoğu Allah'ın dininde yaptıkları tahripler ve bid'atler yüzünden helâk olmuşlardır.[458]

Bid'attan geri dönüş zordur. İbn Sîrîn "Hiçbir kimse bir bid'ate tutunup da, ondan sonra tekrar sünnete dönmüş, müracaat etmiş değildir" demiştir.[459] Bid'atler yayıldıktan sonra telâfi imkânı yoktur, kıyâmete kadar izi silinmez.[460] Bid'atın tesbit edebildiğimiz bu zararlarından çıkan sonuç, bütün hayırların sünnete ittibada, bütün şerlerin bid'atta olduğudur.[461]

F. Sünnetin Bid'ati Engellemesi ve Alınacak Tedbirler

Sünnete uyulmazsa, bid'ata mahkûmiyet söz konusudur. Zira bid'at, sünnetin zıddıdır. Bunun için bid'atleri engellemekte en etkili yol sünnettir. Çünkü Kur'ân ve sünnet hasımlarını can damarından yakalar.[462] Özellikle sünnet, etkili olacaktır. Bilindiği gibi her bâtıl mezhep veya görüş, Kur'ân-ı Kerim'den bir âyete dayandığını iddia etmiştir. Oysa sünnet, sınırlıdır ve Kur'ân'ın açıklayıcısıdır. Dolayısıyla bid'atçıya malzeme

457 Bk. Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid* I, 188; Şâtıbî, *a.g.e.* I, 23, 61; II, 274, 422; Suyûtî, *Miftâhu'l-cenne* s. 58.

458 Bk. Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 267; Sofuoğlu, "Bid'atler ve Korunma Yolları" *İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi,* s. 80-81, 85.

459 Dârimî, Mukaddime 23.

460 Şâtıbî, *a.g.e.* II, 440.

461 Şâtıbî, *a.g.e.* I, 137.

462 Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 177.

olmadığı gibi bid'atlere de açık kapı bırakmaz. Hz. Peygamber'in, kendi sünnetini bid'ate karşı çözüm olarak göstermesinin[463] hikmetlerinden biri de bu olmalıdır.

Bid'atın karşısına sünnet çıkarılmıştır ama sünnete göre yaşamak gerekir. Sünnet, kendisiyle amel edilmedikçe kendiliğinden etkili olmaz.[464] Hz. Peygamber'in kendi yoluna bağlanmayı tavsiye edip diğer yolların kişiyi Allah'ın yolundan ayıracağını bildirmesi[465] de sünneti yaşamayı çözüm olarak gösterdiğinin ifadesidir.

Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) konumu, bid'atın önlenmesinde ve iptalinde önem kazanmaktadır. Hz. Peygamber'in "Ben, ashâbım için güvenceyim. Ben gittim mi ashâbıma vâdolunanlar gelir. Ashâbım da ümmeti için bir güvencedir. Ashâbım gitti mi ümmetime vâdolunanlar gelir"[466] sözü, O'nun bid'atlara, ihtilâflara, fitnelere karşı güvence olmasıdır. Sünneti devam ettiği sürece bu güvence bâkidir. Sünneti ölünce belâ ve fitneler gelir.[467]

Sünnetin, bid'ati engellemekte çözüm olması yanında alınması gereken tedbirlerden de bahsedilmiştir. Bilindiği gibi diğer dinler, tebdil ve te'vilden kurtulamamışlardır. İslâmiyet'i bundan korumak için Kur'ân'da ve sünnette yeteri derecede uyarı yapılmıştır. Hz. Peygamber, "Ne mutlu o gariplere ki benden sonra insanların bozduğu sünnetimi ıslah ederler"[468] hadîsinde sünnetleri koruma görevi verirken, diğer yandan "Kim,

---

463 Bk. Dârimî, Mukaddime 16; İbn Mâce, Mukaddime 6; Ebû Dâvûd, Sünnet 5; Tirmizî, ilim 16. Sahâbe ve tâbiînin bu konudaki tavsiyeleri için bk. Abdurrezzâk, *Musannef* XI, 252; Dârimî, Mukaddime 19, 20, 23; Ebû Dâvûd, Sünnet 6; Beğavî, *Şerhu's-sünne* I, 214, 216.

464 Dârimî, Mukaddime 56.

465 Hz. Peygamber, «Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun. (Başka) yollara uymayın. Zira o yollar sizi Allah'ın yolundan ayırır" (En'âm (6), 153) âyetini okumuştur. Bk. Ahmed b. Hanbel I, 435, 465; Dârimî, Mukaddime 23. Mücâhid, âyette geçen «(başka) yollara tâbi olmayı», «bid'atlere ve şüpheli şeylere tâbi olmak» diye tefsîr etmiştir. Dârimî, Mukaddime 23.

466 Ahmed b. Hanbel IV, 399; Müslim, Fedâilu's-sahâbe 207.

467 Kâdı Iyâz, *Şifâ* I, 119.

468 Tirmizî, İman 13. Konunun önemi sebebiyle Ebû İdris el-Havlânî "Mescidin yandığını görüp söndürememem, bid'atı görüp değiştirememden hayırlıdır" demiş, mescidin yok olmasına râzı geleceğini ifâde etmiştir. Şâtıbî, İ'tisâm I, 62.

bid'atçıyı nehyederse, Allah, onu kıyâmet günü büyük korkudan emin kılar"[469] hadîsiyle bid'atçıyı engelleme görevi vermiştir. Bu ve benzeri görevler nedeniyle başta İslâm âlimleri olmak üzere müslümanların geneli, konuya gereken önemi vermişler, meseleye ciddiyetle eğilmişler, bid'atı önlemek için onunla mücadeleyi görev edinmişlerdir.[470] İslâmî yapının devamında, bid'atı reddeden hadîslerin denetleyici ve koruyucu etkisi olmuştur. Bu sebeple dinde, insan/akıl ürünü "değişiklikler" ve "tâdiller" yaparak dinin saflığını bozmaya niyetlenen bid'atçılarla, İslâmiyet'i ilk sâfiyeti içinde muhafazada ısrar eden gerçek âlimler arasında bir mücâdele olmuştur. Diğer dinlerde olduğu gibi bid'atçiler üstün gelmiş olsalardı, İslâmiyet de Hinduizm, Budizm, Yahudilik yâhut Hristiyanlıktan daha iyi olmayacaktı.[471]

Bid'atı engellemenin yollarının en önemlilerinden biri, uydurma bir şeyi sünnet gibi uyulsun diye başlatmamak, bir şeyi sünnet ittihaz etmemektir. Sünnet ittihaz etmek, bir şeyi devamlı, açıkça yapmaktır. Bu, sünnetin özelliğidir. Sünnet olmayan bir şey sünnet mecrasında devam ederse şüphesiz bid'at olur. Sünnet olmayan bir şeyin sünnet edinilmesini engellemek gerekir.[472] Çünkü yerleşmiş bir inancı veya uygulamayı

469 Ebu Nuaym, *Hilye* VIII, 200.
470 Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 26.
471 Meryem Cemile, *Garb Materyalizmi Karşısında İslâm* II, 136.
472 Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 256. Konuyla ilgili pek çok örnek vardır. Hz. Ömer'in şu uygulaması bu konuya örnektir: Bir grup hac dönüşünde Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) namaz kıldığı yere gidip namaz kılmak istediler. Hz. Ömer "Sizden öncekiler bu sebepten helâk oldu. Peygamberlerinin izlerine tâbi oldular, oraları kilise edindiler. Kim namaz vakti oraya varmışsa, orada kılsın yoksa kasten gitmesin" demiştir. Hz. Ömer, altında Nebi'ye (sallallâhu aleyhi ve sellem) biat edilen ağacı da kestirmiştir. Çünkü insanlar onun altına gidip namaz kılıyorlardı. O, bir fitne olmasından korkmuştur. İbn Ömer ise bu gibi yerleri gözlemektedir. Hz. Ömer'in bu tavırları, sünnet olmayanın sünnet edilmesini engellemektir. Tapınmanın aslı teberrüktür. Hz. Ömer onun için Hz. Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) biat edilen ağacı kesmiştir. Şâtıbî, *a.g.e.* I, 255; II, 277. Abdullah b. Ömer de aynı anlayıştadır. O, bazılarının namazı bitirince sağdan dönülmesi gerektiğini söylediklerini belirterek istenilen taraftan dönmekte bir mahzur olmadığını belirtmiştir. Muvatta, Kasru's-Salât 78. Hz. Ömer, kendisi için istiğfar etmesini isteyen bir adama: "Ben, Nebi miyim?" demiştir. Sad b. Ebî Vakkas ve Huzeyfe de böyle demişlerdir. Bunun sebebini Huzeyfe açıklamış, "başkaları da istiğfar etmem için gelecekler endişesi" ile reddettiğini

değiştirmek çok zordur. Ayrıca bir işi vâcipler gibi terk etmeyerek amel etmek, esasen bir teşri'dir.[473]

Bid'atları önlemedeki tedbirlerden bir diğeri âlimlerle ilgilidir. Âlimler, bid'at işlememelidirler. Onların bid'at işlemesi, diğer insanlara kıyasla daha kötü sonuçlar doğurur. Çünkü onlar örnek alınmaktadırlar. Bid'at işlemek şöyle dursun âlimler, bid'at olan şeyleri engellemekle yükümlüdürler. Halk, yaptığı işin yadırganmadığını görürse onun dine uygun ve güzel bir iş olduğuna inanır. Zamanla bunlar, sünnet haline gelir ve meşru olur, hatta sünnetler, sünnet dışı görülür.[474] Bu durum, önceki toplumların başına gelmiştir. Diğer dinlerde de bid'atlar ihdâs edilmiş, Peygamberlerin emirleri zâyi edilmiştir. O toplumların âlimleri ise manastırlara çekilmiş, halkı bid'atlarla başbaşa bırakmışlardır. Bid'atları önlemek için yeteri kadar çalışılmadığı takdirde dinin zarara uğrayacağı açıktır.[475]

Kişilerin önemi olduğu kadar bid'at çıkarılan yerin de önemi vardır. Büyük şehirler, merkezler hem diğer yerlere örnek olmaları hem de kalabalık nüfusa sahip olmaları sebebiyle bid'atlerin yayılmasına müsaittirler. Bu bakımdan merkezde bulunan idarecilerin daha dikkatli olmaları gerekmektedir. Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem), bid'atı yasaklamakla birlikte özellikle Medine'de bid'at çıkarmaktan menetmesinin gerekçelerinden biri de bu olmalıdır. O (sallallâhu aleyhi ve sellem), Medine'yi harem kıldığını belirttikten sonra "Kim orada bir bid'at çıkarırsa veya bir bid'atçıyı barındırırsa, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onun üzerine olsun.

---

söylemiştir. Bu iş git gide sünnet edinilir. Şâtıbî, *a.g.e.* II, 288. İmam Mâlik, hayır da olsa her bid'atı kerih görürdü. Şâtıbî, *a.g.e.* I, 255. İmam Mâlik, Kuba mescidine, sünnet ittihaz edilmesinden korktuğu için gelinmesini kerih görürdü. Şâtıbî, *a.g.e.* I, 256. İmam Mâlik, Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) mescidinden -ki orası şerefli bir yerdir- ihrama girmek isteyen bir kimseye müsaade etmemiştir. Şâtıbî, *a.g.e.* II, 308. İmam Mâlik, namazlardan veya özellikle bir vakitteki namazdan sonra Kur'ân okunmasını da bid'at saymış ve "bu ümmetin sonu, başındakilerin bulunduğundan daha hidâyetli olanı getirmiş değildir" demiştir. İbn Rüşd, Mâlik'in bu düşüncede olmasının sebebinin bu fiillere sünnet zannedilinceye kadar devam edilmesi olduğunu söylemiştir. Şâtıbî, *a.g.e.* II, 292.

473 Şâtıbî, *a.g.e.* I, 257.

474 Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 24; II, 344-345. Evzâî (v. 157): "Bid'atler yayıldığında, âlimler o bid'atleri reddetmezlerse onlar sünnet olur" demiştir. Bk. Hatîb Bağdâdî, *Şerefu Ashâbi'l-hadîs* s. 17.

475 Bk. Şâtıbî, *a.g.e.* I, 249-250.

Ondan ne farz, ne de nafile kabul olunmaz" buyurmuştur.[476] İbn Battal: "Hadîs, Medine dışında yapılan uydurmalarla Medine'deki uydurmaların vaid yönünden benzer olmadığına delâlet eder. Medine; şerefi, vahiy beşiği, Resûl'ün (sallallâhu aleyhi ve sellem) vatanı olması bakımından özeldir. Din oradan yeryüzüne yayılmıştır. Bu, onun diğer yerlere göre faziletini artırır" demiştir.[477] Medine'nin faziletine eş olarak orada yapılacak sünnet dışı herhangi bir uygulamanın da sorumluluğu fazla olacaktır. Hz. Peygamber'e ait sözlü ve fizikî hatıraların bulunduğu sünnetin beşiği, İslâm'ın ilk başkenti Medine'nin sünnet açısından fevkalade önemi olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü orada yapılacak bir yanlışın bid'at olarak ümmete etkisinin derin olacağı kesindir.[478]

Tehlikesinin büyüklüğü sebebiyle sahâbîlerden başlayarak, bid'atlara müdahale edilmiştir.[479] Sahâbîlerin bid'at konusundaki titizliklerinin hoş karşılanmadığı dahi olmuştur.[480] Bid'atlere karşı çıkanlara gösterilen tepkiler, "İslâm garip başladı, başladığı gibi garipliğe dönecek. Ne mutlu o gariplere!" hadîsini hatırlatmaktadır.[481] Garip kalan kişiler sünneti yaşadıkları için garip kalmışlardır. Çünkü sünnet ayırıcı vasıftır. Ma'ruf münker, münker ma'ruf; sünnet bid'at, bid'at sünnet olduğu zaman hadîs-i şerifteki "gurbet" gerçekleşmiş olur. Ehl-i bid'atın durdurulmaya çalışıldığı gibi, ehl-i sünnetin durdurulmaya çalışıldığı, ehl-i sünnete zulüm yapıldığı zaman "gurbet" meydana gelir.[482] İşin önemi ve zorluğu sebebiyle bid'atçıyı reddeden, mücâhit olarak görülmüştür.[483]

---

[476] Ahmed b. Hanbel I, 81, 108, 118, 119, 122, 126, 151, 152; II, 398, 450, 526; III, 238, 242; Buhârî, Medine 1; Cizye 10, 17; Ferâiz 21; İ'tisâm 6; Müslim, Hac 463, 467, 469; Itk 20; Edâhi 43, 44; Ebû Dâvûd, Menâsik 99; Diyât 11; Tirmizî, Velâ 3.

[477] İbn Hacer, *Fethu'l-bâri* XV, 213.

[478] Bk. Çakan, *Müslüman Kimliği* s. 123-124.

[479] Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* II, 384; Ahmed b. Hanbel I, 450.

[480] Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* III, 80.

[481] Hz. Peygamber, bahsettiği "garipler"in "insanlar fesada düştüğünde onları ıslah edenler" (Bk. Ahmed b. Hanbel II, 222; IV, 73; İbn Mâce, Fiten 15; Tirmizî, İman 13) ve "toplumdan dışlanmışlar" olduğunu belirtmiştir. (Bk. Ahmed b. Hanbel I, 398; İbn Mâce, Fiten 15.)

[482] Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 18.

[483] İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâva* IV, 13, 14.

Bid'atçıya tepki gösterilmelidir. Çünkü Hz. Peygamber, bid'ate ve bid'atçıya tepkisiz kalmamak gerektiğini şu sözlerle belirtmiştir: "Kim Allah (rızası için) buğz ederek, bid'atçıdan yüz çevirirse, Allah onun kalbini emniyet ve iman ile doldurur. Kim, bid'atçıyı nehyederse, Allah onu kıyâmet günü büyük korkudan emin kılar. Kim, bid'atçıya selâm verir, onu sevinçle, saygıyla karşılarsa, Allah'ın Muhammed'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) indirdiğini hafife almış olur"[484]

Hz. Peygamber'in bid'atçiye tepki ve tedbir olarak tavsiyelerinden biri bid'atçiden uzaklaşmaktır.[485] "Allah yolunda birbirini seven iki kişiyi ancak birinin uydurduğu bid'at ayırır (ayırsın)"[486] hadîsine göre bid'atçi, arkadaş bile olsa tepki gösterilmelidir. Bid'atçıyla arkadaş olunduğunda veya arkadaşlık devam ettiğinde kişinin, dinine bir zarar gelmeyeceğinden, o kimseden etkilenmeyeceğinden emin olunamaz.[487] Nitekim "Ümmetimden kuduzun vücuda yayılması gibi hevânın onlara sirâyet ettiği bir kavim çıkacak. Girmediği ne damar, ne de mafsal kalacaktır"[488] hadisi de kötülüklerin yaygınlaşma özelliğine işaret etmektedir.[489]

---

484 Ebu Nuaym, *Hilye* VIII, 200; Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-ummâl* III, 82. Sahâbîlerin bu hadîsin gereğini yerine getirmişlerdir. İbn Ömer'e bir bid'atçı selâm göndermiş. Ancak o, bid'atçıya selâmının iletilmemesini istemiştir. (Bk. Dârimî, Mukaddime 35)

485 Ahmed b. Hanbel II, 349; Beğavî, *Şerhu's-sünne* I, 223.

486 Ahmed b. Hanbel V, 71.

487 Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 96. Burada şu örneği zikretmek mümkündür: İki bid'atçı İbn Sîrîn'in huzuruna girdiler ve "Ebû Bekr! Sana bir hadîs rivâyet edelim mi" dediler. İbn Sîrîn, "Hayır" dedi. O halde sana "Allah'ın Kitab'ından bir âyet okuyalım mı?" dediler. O, bunu da kabul etmedi ve "Ya siz yanımdan kalkıp gideceksiniz ya da ben kesinlikle kalkıp gideceğim" dedi. Bunun üzerine onlar çıkıp gittiler. Daha sonra topluluktan biri, İbn Sîrîn'e "Allah'ın Kitab'ından bir âyet okumalarının sana ne zararı olurdu?" dedi. O, şöyle cevap verdi: "Bana bir âyet okuyup da onu asıl mânâsının dışına çıkarmalarından, bunun da kalbime te'sir etmesinden korktum." Dârimî, Mukaddime 35. Eyyûb es-Sahtiyânî de ehl-i bid'attan bir kimse kendisine bir kelime sormak istediğinde "yarım kelime bile olmaz" demiştir. Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *es-Sünne* s. 24.

488 İbn Ebî Âsım, *Sünne* I, 7, 35. (İbn Ebî Âsım'ın Kitâbu's-Sünne"sini tahkîk eden Nâsıruddin Albânî, hadîsin sahîh olduğunu belirtmiştir. Albânî, hadîsin Ahmed b. Hanbel'deki rivâyetinin de sahîh olduğunu belirtmiştir. İbn Ebî Âsım, *Sünne* I, 7-8.) Ahmed b. Hanbel IV, 102; Hâkim, *Müstedrek* I, 128. Hadîsin farklı rivâyetleri için bk. Ahmed b. Hanbel II, 332; III, 120, 145; İbn Mâce, Fiten 17; Ebû Dâvûd, Sünnet 1; Tirmizî, İmân 18.

489 Şâtıbî, *İ'tisâm* II, 462. Abdullah b. Mes'ud, "Kim dinini üstün tutmak, dinine saygı göstermek isterse, arzularına uyan (bid'atçılarla) münâkaşa etmesin" diyerek onlardan uzaklaşmayı tavsiye etmiştir. Bk. Dârimî, Mukaddime 29.

Hz. Peygamber, bid'atçıya iyi davranmayı, ona saygı göstermeyi de yasaklamış ve bunun sebebini "Kim bir bid'at sahibine, onu yüceltmek için giderse muhakkak ki İslâm'ın yıkılışına yardım etmiş olur"[490] hadîsiyle açıklamıştır. Buna rağmen bid'atçıya hoşgörü gösterip bid'atçıyı koruyan kimsenin Allah'ın düşmanı olduğunu belirtmiştir.[491] Bid'atçı ve bid'atçıyı barındıran, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lânetini hak etmiştir.[492]

Bid'atleri engellemek için başvurulan yollardan geri kalan bazılarını şöyle sıralamak mümkündür. Bid'atçıları irşad etmek, eğitmek, hüccet getirmek.[493] Bid'atı engellemenin bir yolu da yayılmasını önlemektir. Duyulan bir bid'at, başkalarına anlatılmamalıdır.[494] Bid'at propagandası yapılması ise hiç hoş görülmemiştir.[495] Gerektiğinde kuvvet kullanılmalı ve bid'atçi tecrîd edilmelidir.[496]

Bütün bunlar, bid'atın, sünnetin yaşanmasına tam anlamıyla ve ciddi mânâda engel teşkil ettiğini göstermektedir.

---

490 Taberânî, *el-Mucemu'l-kebîr* XX, 96; Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid* I, 188; Suyûtî, *Miftâhu'l-cenne* s. 58; Şâtıbî, *a.g.e.* I, 84.

491 Abdurrezzâk, *Musannef* IX, 47.

492 Abdurrezzâk, *Musannef* X, 206-207.

493 İbn Abbas, Hâricilerle konuştuktan sonra onlar görüşlerinden vazgeçmişlerdir. Bk. Şâtıbî, *a.g.e.* I, 126.

494 Bk. Beğavî, *Şerhu's-sünne* I, 227.

495 Bk. Abdurrezzâk, *Musannef* II, 245.

496 Hz. Ömer, müteşâbih âyetler konusunda konuşan Subeyğ el-İrakî'yi dövüp hapsetmiş, sonra memleketine gitmesine müsaade etmiş ve Ebu Mûsa el-Eş'ari'ye mektup yazıp onun kimseyle oturmamasını emretmiş, durumu düzelince müslümanlarla görüşmesine müsaade etmiştir. Bu, önemsiz sayılan şeylerin önemsiz olmadığını gösterir. Şâtıbî, *a.g.e.* II, 309-310, 427.

SONUÇ

Sünnet'e uymaya ferdî ve sosyal engeller olarak iki ana başlık altında değerlendirdiğimiz konular hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadîslerde pek çok nas bulunmaktadır. Naslar bir bütünlük içinde incelendiğinde, bunların dinin korunmasını amaçlayan tedbirler olduğu görülür. Bu durum aynı zamanda insanlara dinin/şeriatın çizdiği sınırda durmanın gerekli olduğunu ve insanın kul olduğunu unutmaması gerektiğini göstermektedir.

Aslında sünnete uymaya engel olan düşünce ve eylemlerin varlığına bizzat sünnet de engeldir. Çünkü sünnet, müslümanları hakta ihtilaf etmekten, hevâya uymaktan, şahsî görüşlerin din olarak gösterilmesinden, dalâlet yollarından, şüpheli şeylerden, husûmetlerden korur.[1] Sünnet, Kur'ân-ı Kerîm'i detaylarıyla açıklamak olduğu için belirleyicidir. Aynı şekilde sünnet, dindeki önemi ve konumu sebebiyle İslâmî çizgiden uzaklaşan kimselerin haklı oldukları iddialarına karşı bir engel teşkil etmiştir. Dolayısıyla bu durum, böyle kimseleri öteden beri hadîs inkârına yöneltmiştir.

Günümüzde de müslümanlar arasında Hz. Peygamber'in ve sünnetinin konumunu takdir etmede bazı problemler oluşmuş, bunun sonucunda sünnetten uzaklaşmalar görülmeye başlamıştır. Sünnetten yüz çevirmenin, Peygamber'den (sallallâhu aleyhi ve sellem) yüz çevirmek olduğunun farkında olmayan kimseler bulunmaktadır. Onun için sünnetin işlevlerinin, bir ölçü

1 Bk. Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 65.

ve ölçüt olduğunun öğretilmesi zaruret haline gelmiştir. Kur'ân'ın sünnete uymayı emretmesi yanında tarih boyunca İslâm toplumlarında yaşanan tecrübeler de Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) izine tâbi olmaktan başka çıkar yol bulunmadığını göstermektedir. Pek çok özelliği yanında sünnetin, bağlayıcı ve her dönemde geçerli olduğuna vurgu yapılmalıdır. Ancak ondan sonra İslâm dünyasında görülen mânevî çöküntüden kurtuluşun ve dirilişin, sünnetin ihyası ile mümkün olacağı daha iyi anlaşılacaktır.

Sünnetin değeri bilinemediğinden ilk bakışta bazı sünnetleri yerine getirmemek önemsiz görünebilir. Fakat bu, sistemde çözülmeyi başlattığının habercisi olması açısından çok çok önemlidir. Dinin elden çıkışı sünnetin terkiyle başlar. Halat nasıl lif lif kopup parçalanırsa din de sünnetin birer birer terkiyle ortadan kalkar.[2] Sünnet korunmadığı zaman dinin pek çok unsuru da yok olup gidecek, din parçalanacaktır.[3] Hatta farklı şeriatler oluşacaktır. İslâm'dan başka her şeye kapı açılacaktır. İslâm dininde diğer dinlerde görülen aşırı bölünme ve gruplaşma olmamasının sebeplerinden biri de birleştrici özelliği bulunan sünnettir.

Sünnetin değeri bilinmediği zaman ortaya çıkacak daha pek çok yanlış vardır. Sünnet olmazsa Kur'ân'ı yaşamanın da mümkün olmayacağı, "Kur'ân bize yeter" fikrinin Kur'ân'ı felsefî bir nazariye[4] halinde bırakmaktan başka bir şey olmadığı bilinmelidir.

Hz. Peygamber'den öte müslümanlık ve O'na rağmen müslümanlık olmayacağı bilinmeyince sınır tanımamazlık görülmeye başlar. Sünnet olmazsa kişiler, kişiler her konuda kendini yetkili görüp karar vermeye başlar ve görüşler sünnetin yerini alır. Hevesler, istekler, te'viller, arzular, görüşler din olur. Bunların sayısı kadar sünnet ortaya çıkar. Böylece sünneti değiştirmenin asıl büyük zararı görülmeye başlar, ümmet değişip bozulmaya doğru gider.[5]

---

2 Dârimî, Mukaddime 16.

3 Bk. Buhârî, Mevâkît 7. Ayrıca bk. Şâtıbî, *İ'tisâm* I, 20. Konuyla ilgili olarak eş-Şûrâ (42), 13. âyeti burada zikredilebilir.

4 Muhammed el-Gazzâlî, "Mulahhas" *es-Sünnetu'n-Nebeviyye ve Menhecuha fi binâi'l-ma'rife ve'l-hadâra* II,744.

5 Şâtıbî, İ'tisâm I, 94.

Sünnetten ayrılanlar, hak, adalet ve doğruluktan ayrılmış olmaktadırlar. Özellikle "doğru olan"ın bilinmemesi, müslümanların kültürlerini, mâzi ve tarihlerini, geleceklerini tesir altına alan bir aşağılık duygusunu oluşturmuştur. Bunun sonunda kurtuluş, ancak ve yalnız başka din ve kültürlerde aranmaya başlanmıştır. Böylece sünnetten uzaklaşmak, kimliği kaybetmek ve İslâm kültüründen uzaklaşmak olarak belirmiştir.

Bu çalışmada, sünnete uymakta kişilerden kaynaklanan etkenlerin, toplumsal engellere sebep olduğu görülmektedir. Bu da uygulamaların sürekli sirayet özelliğinin bulunduğunu göstermektedir ve kişileri sorumluluk sahibi olarak davranmaya zorlamaktadır. Özellikle toplumdaki yanlışlar karşısında âlimlerin sorumlu oldukları unutulmamalıdır. Kendisine güvenilen âlimlerin yanlış işler yapmaları ise din için çok zararlıdır. Bu durumda kişilere değil, onların delillerine bakmak gerektiği ortaya çıkmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem), ümmetine yaptığı tavsiyelerde "Benim ve ashâbımın üzerinde bulunduğu yol" diye sünnetini çözüm olarak göstermiş,[6] "Ben ve ashâbım" dememiştir. Kişilere değil yola dikkat çekmiştir.

Diğer yandan ileri gelenlerin, toplumun gidişatı ile ilgili sorunları çözmek görevleridir. Toplumun ileri gelenlerinin her türlü kötülükten kurtuluş için kendi dinini tanıyan aydınlar yetiştirmenin lüzumuna inanmaları gerekir. Mâlumdur ki dini, aslî haliyle ve uygulamalarıyla muhafaza etmek, yani İslâm'ın korunması öncelikli olarak bilgi ile ilgilidir. Din ile ilgili olumsuzlukların asıl sebeplerinden biri, bilgisizlik veya eksik, yanlış bilgidir. Hz. Peygamber'in ifadesiyle "hak üzere olan bir topluluk"[7] olmalıdır. Bu hadîsin devamına göre Allah Teâlâ, Muhammed ümmetini dalâlet üzerinde birleştirmekten korumuştur. O ümmet içinde kıyamete kadar hüccet kabul edilecek insanların bulunacağı bildirilmiştir. Bu kimseler; ehl-i hak, ehl-i sünnet ve'l-cemaat denen grup olarak isimlendirilmiştir.[8]

---

6 Tirmizî, İmân 18; Hâkim, *Müstedrek* I, 129.

7 Ahmed b. Hanbel II, 321, 379; IV, 102; V, 9; Buhârî, İlim 13; Menâkıb 28; Tevhîd 29; İbn Mâce, Mukaddime 1; Fiten 9; Ebû Dâvûd, Fiten 1.

8 İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâva* III, 368.

Dolayısıyla hak üzere olan ilim adamlarına ihtiyaç vardır ve bu ciddi bir konudur.

Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem), sünneti koruma konusunda titiz davranması, müslümanlara köklü bir sorumluluk yüklemektedir. Sünnetin yaşanması ve korunmasının her müslüman için görev olduğu bilincinin tekrar yerleştirilmesi gerekmektedir. Hayatı sünnete göre yaşamakta şuurlu olmak ve işleri kendi haline bırakmayıp kontrol altında tutmak aynı zamanda sünnete verilen önemi göstermektedir. İslâm'a göre durumumuzu, sünnet önündeki durumumuzun tesbit edeceğinin[9] farkında olmak gerekmektedir. Yapılan işler veya projeler sünnetten faydalandığı nisbette, sünnetle iç içe olduğu ölçüde doğru ve başarılı olacaktır.

Günümüzdeki müslümanlar, her ne kadar Kur'ân'ı Kerim ve Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) sünnetinden faydalanma konusunda kusurlu olsalar da Kur'ân ve sünnet sağlam olarak ortadadır. Engellere karşı dikkatli olunduğu takdirde dine uygun yaşamak her zaman mümkündür.

Çalışmamazı, Süleyman Çelebi'nin Mevlid'indeki sünneti terk etmemeyi tavsiye eden şu mısralarla bitirelim:

Ol Beni cân ile seven ümmetüm
Hem seve cânı gibi her sünnetüm
Cehd ile bir sünnetüm terk itmeye
Toğrı yolı koyup eğri gitmeye

---

9 Muhammed Esed, *Yolların Ayrılış Noktası* s. 108.

BİBLİYOGRAFYA

Abdullah b. Muhammed el-Ensârî, Tabakatu'l-muhaddisîn bi İsbahan I-V, Beyrut, 1412.

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, es-Sünne, Beyrut, 1405/1985.

Abdullah Mahfuz, es-Sünne ve'l-bid'a

Abdullah Mahfuz Muhammed el-Haddâd, es-Sünne ve'l-bid'a, Beyrut, 1413.

Abdulhay el-Leknevî, Tuhfetu'l-ahyâr

Abdulhay el-Leknevî, Tuhfetu'l-ahyâr bi ihyâi sünneti seyyidi'l-ebrâr, Beyrut, 1992.

--------- İbadetlerde Bid'at

Dünden Bugüne İbadetlerde Bid'at, trc. Harun Ünal, İstanbul, 1984.

Abdurrezzâk, Musannef

Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm, es-San'ânî, el-Musannef thk. Habîburrahman el-A'zamî, I-XI, Beyrut, 1390/1970.

Ahmed b. Hanbel, Müsned

Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, el-Müsned, I-VI, Beyrut, ts.

----- el-İlel ve ma'rifetu'r-ricâl, I-IV, Beyrut 1408.

Ahmed Kemal Ebu'l-Mecd, "Vazîfetu's-sünne"

"Vazîfetu's-sünne fî binâi'l-fikriyyi ve's-sekâfiyyi ve'l-hadâriyyi li'l-umme" es-Sünnetün'n-Nebeviyye ve Menhecuha fî Binâi'l-Ma'rife ve'l-Hadâra adlı sempozyumda sunulan tebliğ, I-II, Amman, 1991-1992.

Ahmed Naim-Kâmil Miras, Tecrîd Tercemesi

Ahmed Naim-Kâmil Miras, Tecrîd Tercemesi, Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, I-XII, Ankara, 1979.

Auguste Bebel, Hz. Muhammed ve Arap Kültürü (trc. Veysel Atayman), İstanbul, 1997.

Ali el-Muttakî, Kenzu'l-ummal

Alaeddin Ali el-Muttakî, Kenzu'l-ummal, I-XVI, Beyrut, 1405, 5. baskı.

Albânî, el-Hadîsu Huccetun

Muhammed Nâsıruddin el-Albânî, el-Hadîsu Huccetun bi nefsihi fi'l-akâid ve'l-ahkâm, Peşâver, ts.

Ali Murat Yel, "İslâm'da Büyük, Küçük Gelenekler"

Ali Murat Yel, "İslâm'da Büyük ve Küçük Gelenekler", trc. Ali Coşkun, Bilgi ve Hikmet Dergisi, sy. 10, Bahar, İstanbul, 1995.

Alper, Akıl-Vahiy

Ömer Mahir Alper, İslâm Felsefesi'nde Akıl-Vahiy Felsefe-Din İlişkisi, İstanbul, 2000.

Alvânî, Çağdaş Düşünce Krizi

Taha Câbir el-Alvânî, Çağdaş Düşünce Krizi, trc. Burhan Köroğlu, İstanbul, 1994.

-----------Edebu'l-ihtilaf

Edebü'l-ihtilâf fi'l-İslâm, Katar, 1405.

Âsım Abdullah, İ'tisâm

Âsım Abdullah el-Karyûtî, el-İ'tisâm bi'l-Kitâb ve's-sünne ve eseruhu fi vahdeti'l-ümme, el-Mektebetu't-tev'iyye el-İslâmiyye (Kahire), 1410.

Atilla İlhan, Ulusal Kültür Savaşı, İstanbul, 1986.

Aydınlı, Dârimî Tercemesi

Abdullah Aydınlı, Sünen-i Dârimî (tercüme ve şerh) I-IV, İstanbul, 1994-1996

Aynî, Umdetu'l-kâri

Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, Umdetu'l-kâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, I-XV, Beyrut, ts.

Bayrakçı, İslam Medeniyetinin Devam Eden Tesirleri,

Halil Bayrakçı, İslam Medeniyetinin Devam Eden Tesirleri, İstanbul, 1990.

Beğavî, Şerhu's-sünne

Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud el-Ferra el-Beğavî, thk. Zuheyr eş-Şâviş, Şuayb el-Arnaud, I-XVI, 1390-1400/1970-1980, Dımaşk.

----- Mesâbîhu's-sünne I-IV, Beyrut, 1407/1987.

Beyhakî, Şuabu'l-iman

Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, Şuabu'l-iman, thk. M. Saîd b. Yusuf Zağlûl, I-VIII, Beyrut, 1990.

Bezzâr, Müsned

Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-Bezzâr, Müsnedu'l-Bezzâr I-X, Beyrut, 1409.

Bigiyef, Kitâbu's-sünne

Musa Carullah Bigiyef, Kitâbu's-sünne, (trc. Mehmet Görmez), Ankara, 1998.

Birgivî, et-Tarikatu'l-Muhammediyye

Zeynu'ddin Muhammed b. Pîr Ali Muhyiddin el-Birgivî, et-Tarîkatu'l-Muhammediyye, İstanbul, ts.

Bolay, "Akıl"

S. Hayri Bolay, "Akıl", DİA, II, İstanbul, 1989.

Buhârî

Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil, el-Câmiu's-sahîh, I-VIII, İstanbul, 1315'den ofset.

-------------Halku Ef'âlil-ibâd

Halku Ef'âlil-ibâd ve'r-Reddu ale'l-Cehmiyye ve Ashâbi't-ta'tîl, Beyrut, 1411.

Bulaç, "İslâm ve Gelenek"

Ali Bulaç, "İslâm ve Gelenek", Bilgi ve Hikmet Dergisi, sy. 9, s. 4-21, Kış, İstanbul, 1995.

------ "İslâm'ı ve Tarihini Okuma Biçimi", Bilgi ve Hikmet Dergisi, sy. 7, Yaz, İstanbul, 1994.

-------------"Kitâbî İslâm"

"Kitâbî İslâm-Ümmî İslâm Ya Da Ümmetin Kitab'a Dönüşü", Bilgi ve Hikmet Dergisi, sy. 10, Bahar, İstanbul, 1995.

Câbirî, Arap-İslâm Kültürü,

Muhammed Âbid el-Câbirî, Arap-İslâm Kültürünün Akıl Yapısı, (trc. Hasan Hacak, Ekrem Demirli, Burhan Köroğlu), İstanbul, 1999.

Canatan, "Gelenek, Din ve Modernite"

Kadir Canatan, "Gelenek, Din ve Modernite", Bilgi ve Hikmet Dergisi, sy. 9 28-39, Kış, İstanbul, 1995.

Cürcânî, Ta'rifât

Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed el-Curcânî, et-Ta'rîfât, Beyrut, 1983.

Çakan, İhtilaflar

İsmail L. Çakan, Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları, İstanbul, 2000.

---- Müslüman Kimliği, İstanbul, 2003, 2. baskı.

---- Hadîslerle Gerçekler, İstanbul, 2003.

---- Sahâbe Kıvâmı, İstanbul, 2005.

---- "İslâm Toplumu ve Sünnet" Yeni Ümit Dergisi, yıl, 6, sy. 21, 9-14, Temmuz-Ağustos-Eylül, İzmir, 1993.

---- "Sünnete Yönelik Tartışmalar" Bilgi ve Hikmet Dergisi, sy. 6, Bahar, İstanbul, 1994.

---- Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi Mukaddime'si, I, s. XXI-LVI, İstanbul, 1987.

---- "Hadîs Soruşturması", Mektep Dergisi, sy. 10, Ocak, İstanbul, 1987.

Çamdibi, Gazzâli

Mahmut Çamdibi, Şahsiyet Terbiyesi ve Gazzâli, İstanbul, 1983.

Çelebi, Akılcılık

İlyas Çelebi, İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadı Abdulcebbar, İstanbul, 2002.

Çelik, Halk İnançları

Ali Çelik, Halk İnançları İstanbul, 1995.

Dârekutnî, Sünen

Ali b. Ömer ed- Dârekutnî, Sünen, Kahire, 1386.

Dârimî

Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman b. Fadl b. Behrâm, Sünenü'd-Dârimî, I-II, Dımaşk, 1349.

Daryal, "Millet Hayatının Devamında Sosyolojik Direnme"

Ali Murat Daryal, "Millet Hayatının Devamında Sosyolojik Direnme" Kubbealtı Akademi Mecmuası, s. 35-48, Temmuz 1986, yıl, 15; sy. 3, İstanbul.

Dihlevî, Huccetullâhi'l-bâliğa

Şah Veliyullah ed-Dihlevî, Huccetullâhi'l-bâliğa, trc. Mehmet Erdoğan, I-II, İstanbul, 1994.

Ebû Dâvûd

Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî, Sünen, I-II, Mısır, 1371/1952.

Ebû Nuaym, Hilye

Ahmed b. Abdillah el-İsbahânî, Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-esfiyâ, I-X, Mısır, 1351/1932.

Ebû Ya'lâ, Müsned

Ahmed b. Ali b. el-Müsenna Ebû Ya'lâ, Müsnedu Ebî Ya'lâ, I-XIII, Dımaşk, 1404.

Elmalılı, Hak Dini

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, I-IX, İstanbul, ts.

Erdoğan, Sünnet

Mehmet Erdoğan, Akıl-Vahiy Dengesi Açısından Sünnet, İstanbul, 1995.

Fesevî, Tarih

Ebû Yûsuf Ya'kub b. Süfyan el-Fesevî, Kitâbu'l-Ma'rife ve't-tarih, I-IV, Medine, 1410.

Gazzâlî, İhya

Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâli, İhyau Ulumuddin, I-IV, Dâru İhyâi'l-kutubi'l-Arabiyye, ts.

Hâkim, Müstedrek

Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah en-Nisâbûrî, el-Müstedrek ale's-Sahîhayn, I-IV, Haydarâbâd, 1334-1342.

Hamdi Zakzuk, Oryantalizm

Mahmud Hamdi Zakzuk, Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Planı, trc. Abdülaziz Hatip, İzmir, 1993.

Mustafa Sares (Ertürk), el-Hasen b. Süfyân ve "Kitâbu'l-erbaîn" Adlı Hadîs Cüzü, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 1989,

Hatîb el-Bağdâdî, Tarîhu Bağdad

Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, Târîhu Bağdâd, I-XIV, Beyrut, ts.

---------Şerefu Ashâbi'l-hadîs

Şerefu Ashâbi'l-hadîs, thk. Mehmed Saîd Hatîboğlu, Ankara 1991, 2. baskı.

----Kifâye

el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye, Beyrut, 1406.

-----------el-Câmi'

el-Câmi' li ahlâki'r-râvi ve âdâbi's-sâmi', I-II, Riyad, 1403.

Heyet, el-İ'tisâm bi hablillah

Heyet, el-İ'tisâm bi hablillah, Bağdâd, 1374/1955.

Heysemî, Mecmeu'z-zevâid

Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî, Mecmeu'z-zevâid, I-X, Kahire, 1407.

İbn Abdilber, Câmi

Ebû Ömer Yusuf b. Abdilber en-Nemerî, Câmiu beyâni'l-ilm ve fadlihi ve ma yenbeği fi rivâyetihi ve hamlihi, I-II, Beyrut, ts.

İbn Ebî Âsım, Sünne

Ahmed b. Amr b. Ebî Âsım, Kitâbu's-sünne, I-II, Beyrut, 1400.

İbn Ebî Şeybe, Musannef

Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, el-Musannef fi'l-ehâdîs ve'l-âsâr, I-XV, Bombay, 1399-1403.

İbn Hacer, Fethu'l-bâri

İbni Hacer el-Askalânî, Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî, I-XV, Beyrut, 1414/1993.

İbn Haldun, Mukaddime

Abdurrahman b. Muhammed b. Haldun, Mukaddime, trc. Zâhir Kadiri Ugan, I-III, İstanbul, 1990-1991.

İbn Hıbbân, Sahîh

Ebû Hâtim Muhammed b. Hıbbân el-Bustî, Kitâbu't-tekâsim ve'l-envâ', tertîb, Aleaddin Ali b. Belbân el-Fârisî, I-IX, Beyrut, 1407/1987.

İbn Kesîr

Ebu'l-Fidâ İsmail b. el-Hatîb, Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm, thk. Muhammed İbrahim el-Benna, Muhammed Ahmed Âşûr, Abdülaziz Ğuneym, I-VIII, İstanbul, 1984.

İbnu'l-Cevzî, Zemmu'l-hevâ

Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. el-Cevzî, Zemmu'l-hevâ, Matbaatu's-saade, (Nâşir: Dâru'l-kütübi'l-hadise), 1381/1962.

İbn Mâce

Ebû Abdillah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, Sünen, I-II- Mısır, ts.

İbn Receb el-Hanbelî, Câmiu'l-ulûm

Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Şihâbuddin b. Ahmed b. Receb el-Hanbelî, Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem fi şerhi hamsine hadîsen min cevâmi'l-kelim, Mısır, 1393/1973, 4. baskı.

İbn Teymiye, İlmu'l-hadîs

Ebu'l-Abbas Takıyuddin İbn Teymiye, İlmu'l-hadîs, Beyrut, 1405/1985.

----------Mecmûu Fetâvâ

Mecmûu Fetâvâ, cem ve tertip, Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım el-Asımî, I-XXXVII, Kahire, 1404.

---------Minhâc

Minhâcu's-sünneti'n-Nebeviyye, I-IX, baskı yeri yok, 1406.

İzmirli, Yeni İlm-i Kelâm

İzmirli İsmail Hakkı, Yeni İlm-i Kelâm, Ankara, 1981.

Kâdı Iyâz, Şifâ

Ebu'l-Fazl Iyâz b. Mûsâ el-Yahsubî el-Endülusî, eş-Şifa bi Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafa, I-II, Dımaşk 1392.

Kandemir, Çakan, Küçük, Peygamberimiz'den Hayat Ölçüleri

M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, Peygamberimiz'den Hayat Ölçüleri, (Riyâzu's-sâlihin tercüme ve şerhi), I-VIII, İstanbul, 1998.

Karaman, İctihâd

Hayreddin Karaman, İslâm Hukukunda İctihâd, Ankara, 1985, 3. baskı.

----- "Müslüman Kimliği ve Âidiyeti", İzlenim Dergisi, Ekim, 1994, İstanbul.

-----"Âdet" DİA, I, 369-373, İstanbul, 1988.

----- "Ahmed b. Hanbel", DİA, II, 75-87, İstanbul, 1989.

Kâsımî, Kavâid

Muhammed Cemâluddîn el-Kâsımî, Kavâidu't-tahdîs min fünûni mustalahi'l-hadîs, Beyrut, 1414/1993, 2. baskı.

Kastallanî, İrşâdu's-sâri

Ahmed b. Muhammed el-Kastallanî, İrşâdu's-sâri, I-XV, Beyrut, 1410/1990.

Kettânî, Nazmu'l-mütenâsir fi'l-hadîsi'l-mütevâtir

Ebû Abdillah Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, Nazmu'l-mütenâsir fi'l-hadîsi'l-mütevâtir, Haleb, ts.

Kılavuz, "Gıyâr"

Ahmet Saim Kılavuz, "Gıyâr", DİA, XIV, 59, İstanbul, 1996.

Kılıçer, "Ehl-i rey",

M. Esad Kılıçer "Ehl-i rey" DİA X, 520-524, İstanbul, 1994.

Kurtkan, Genel Sosyoloji

Âmirân Kurtkan, Genel Sosyoloji İstanbul, 1982.

Kurtûbî

Muhammed b. Ahmed el-Kurtûbî, el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân, I-IX, Kahire, ts.

Kuşeyrî Risâlesi

Ebû Kâsım Abdulkerim b. Havâzin b. Abdülmelik Nisaburî Kuşeyri, Tasavvuf İlmine Dâir Kuşeyrî Risâlesi, trc. S. Uludağ, İstanbul, 1981, 2. baskı.

el-Lâlekâî, İtikâdu ehli's-sünne, Ebu'l-Kâsım Hibetullah b. el-Hasen, I-IV, Riyad, 1402.

M. Ahsen, "Mevdûdî'nin Sünnet Müdafası"

Menâzir Ahsen, "Mevlâna Mevdûdî'nin Sünnet Müdafaası", trc. Mahmud Erol Kılıç, Aylık Dergi, s.78-83, sy. 58-59-60 Eylül-Ekim-Kasım, Ankara,1983.

Meryem Cemile, Garb Materyalizmi Karşısında İslâm, (trc. Kemal Kuşçu) I-II, İstanbul, 1965.

Mevlânâ, Mesnevî

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, Mesnevi, trc. Veled İzbudak, (MEB Yayınları), I-VI İstanbul 1990.

Mizzî, Tehzibu'l-kemâl

Yusuf b. el-Zeki el-Mizzî, Tehzibu'l-kemâl, I-XXXV, Beyrut, 1400.

Muhammed b. İsmail es-San'anî, Sübülü's-selâm, I-IV, Beyrut, 1379.

Muhammed b. Muhammed, Dirâsâtu'l-lebîb

Muhammed b. Muhammedes-Sindî, Dirâsâtu'l-lebîb fi'l-Usvetil-Haseneti bi'l-habîb, thk. Muhammed Abdurreşid en-Nu'mânî, Karaçi, 1957.

Muhammed Esed, Yolların Ayrılış Noktası

Muhammed Esed, Yolların Ayrılış Noktasında İslâm, trc. Hayreddin Karaman, İstanbul, 1986, 5. baskı.

Muhammed Gazzâlî, "Mulahhas"

Muhammed el-Gazzâlî, "Mulahhasu Kitab bi'ş-şeyh Muhammed el-Gazzâlî 'es-Sünnetu'n Nebeviyye beyne ehli'l-fıkh ve ehli'l-hadîs' "es-Sünnetu'n-Nebeviyye ve Menhecuha fi binâi'l-ma'rife ve'l-hadâra, I-II, Amman 1991-1992.

Muhammed Kasım el-Hârisî, Muhaddisler Nazarında İmam Ebû Hanife I-II. (trc. A. Yücel-İ. Tüfekçi), İstanbul, 2004.

Muhammed Kutub, Taklitlerin Çarpışması, (trc. Erol Ayyıldız) İstanbul, 1971.

Mustafa Erkal, XXI. Yüzyıla Doğru Millî Kültürlerin Geleceği Ve Bazı Çelişkiler, Sosyoloji Yazıları (Düzenleyen: İ. Sezai) Bursa, 1983.

Muvatta

Ebû Abdillah Mâlik b. Enes, el-Muvatta, I-II, İstanbul, 1401/1981.

Müslim

Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâburî, Sahîhu Müslim, I-IV, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Mısır, 1374/1955.

Nesâî

Ebû Abdirranman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr b. Sinan b. Dinâr en-Nesâî, Sünen, I-VIII, İstanbul, 1992.

Nevevî, Minhâc

Ebû Zekeriya Yahya b. Şeref, el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Müslim İbni'l-Haccâc, Beyrut, I-XVIII, 1415/1995, 2. baskı.

Ögke, Kur'an'da Nefs Kavramı

Ahmet Ögke, Kur'an'da Nefs Kavramı, İstanbul, 1997.

Özler, Yetmiş Üç Fırka

Mevlut Özler, İslam Düşüncesinde Yetmiş Üç Fırka, İstanbul, 1996.

Özşenel, Ehl-i Rey-Ehl-i Hadis Yaklaşımları

Mehmet Özşenel, Ehl-i Rey-Ehl-i Hadis Yaklaşımları ve İmam Şeybani, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1999.

Peker, Din Psikolojisi

Hüseyin Peker, Din Psikolojisi, İstanbul, 2003.

Peter L. Berger, Dinin Sosyal Gerçekliği, trc. Ali Coşkun, İstanbul, 1993.

Peyami Safa, Seçmeler

Peyami Safa, Seçmeler, hazırlayanlar: Faruk K. Timurtaş, Ergun Göze, İstanbul, 1970.

Polat, Hadis Araştırmaları

Salahattin Polat, Hadis Araştırmaları, İstanbul, 2003.

Saîd b. Mansur, Sünen, I-V, Riyad, 1414.

Said Nursî, Lem'alar, İstanbul, 1986.

Said Havva, el-Esas fi's-sünne

Said Havva, el-Esas fi's-sünne, trc. Ahmet Varol ve dğr. I-X, İstanbul, 1989.

Sezen, Hümanizm

Yümni Sezen, Hümanizm ve Atatürk Devrimleri, İstanbul, 1997.

------- İslâm'ın Sosyolojik Yorumu

İslam'ın Sosyolojik Yorumu, İstanbul, 2000.

Sofuoğlu, "Bid'atler ve Korunma Yolları"

Mehmed Sofuoğlu, "Bid'atler ve Korunma Yolları", İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi, sy. 2, İstanbul, 1964.

Subhi el-Mahmasani, "Müslümanların Geri Kalmaları"

"Müslümanların Geri Kalmaları ve Kalkınmaları İslam'ın Muâsır İctimai İhtiyaçları Tatmin Kabiliyeti" İslam Üzerine Düşünceler adlı kitabın içinde, Ankara, 1984.

Suyutî, el-Câmiu's-sağîr

Celâluddin Abdirrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, el-Câmiu's-sağir fi ehâdisi'l-beşîr, I-II, Beyrut, 1401/1981.

---- Miftahu'l-cenne

Miftâhu'l-cenne fi'l-ihticâc bi's-sünne, Medine, 1410.

Şâfiî, Risâle

Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, er-Risâle, Kahire, 1388/1969.

Şâtıbî, İ'tisâm

Ebû İshâk İbrahim b. Mûsâ b. Muhammed el-Lehamî eş-Şâtıbî el-Garnâtî, el-İ'tisâm I-II, Kahire 1408/1988.

----- Muvafakat, el-Muvafakat, (trc. Mehmet Erdoğan) I-IV, İstanbul, 1993.

Şener, Kıyas

Abdülkadir Şener, İslâm Hukuku Kaynaklarından Kıyas, İstihsan, İstıslah, Ankara, 1974.

Şener, Örf

Mehmet Şener, İslâm Hukukunda Örf, İzmir, 1987.

Şevkânî

Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, Fethu'l-kadîr el-Câmi' beyne fenni'r-rivâyeti ve'd-dirâyeti min ilmi't-tefsîr, I-V, Mısır, 1382/1964.

Tabâtabâi, Mizan

es-Seyyid Muhammed Hüseyn et-Tabâtabâî, el-Mîzân fi tefsîru'l-Kur'ân, I-XX, Tahran, 1389, 2. baskı.

Taberânî, el-Mu'cemu'l-kebîr

Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, el-Mu'cemu'l-kebîr, I-XX, Musul, 1404/1983.

------- el-Mu'cemu'l-evsât,

el-Mu'cemu'l-evsât, I-X, Kahire, 1415.

Tebrizî, Mişkâtu'l-Mesâbih

Muhammed b. Abdullah el-Hatîb et-Tebrizî, Mişkâtu'l-Mesâbih, I-III, Beyrut, 1399/1979, 3. baskı.

Tirmizî

Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, el-Câmi, thk. Abdülvehhâb Ubeyd el-Latîf, I-V, Kahire, 1384/1964.

Toksarı, Delil Olma Yönünden Sünnet, Ali Toksarı Kayseri, 1994.

Topaloğlu, Kelâm İlmi

Bekir Topaloğlu, Kelâm İlmi, İstanbul, 1985, 2. baskı.

Topçu, İnsan Psikolojisi

Sedat Topçu, "İslâmiyet ve İnsan Psikolojisinin Boyutları", Kutlu Doğum Haftası 1989, Ankara, 1990.

Uludağ, Kuşeyri Risâlesi

Süleyman Uludağ, Tasavvuf İlmine Dâir Kuşeyrî Risâlesi, (Mukaddime), İstanbul, 1981, 2. baskı.

Uraler, Sünnete Bağlılık

Aynur Uraler, Sahâbe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık, İstanbul, 2001, 2. baskı.

Uyanık, "19. Yüzyıl İslâm Yenilikçileri"

Mevlut Uyanık,"19. Yüzyıl İslâm Yenilikçilerine Göre İslâm'ın Uygulanabilirliği Meselesi", Bilgi ve Hikmet Dergisi, sy. 9, s. 104-109, Kış, İstanbul, 1995.

el-Vezîr el-Yemânî, el-Avâsım ve'l-Kavâsım

Muhammed b. İbrahim el-Vezîr el-Yemânî, el-Avâsım ve'l-Kavâsım fi'z-zebbi an Sünneti Ebi'l-Kâsım, I-IX, Beyrut, 1412/1992, 2. baskı.

Winter (Abdulhakim Murad), Kıbleyi Bulmak

T. J. Winter (Abdulhakim Murad), Postmodern Dünyada Kıbleyi Bulmak, (trc. Ö. Baldık-M. Şeviker), İstanbul, 2003.

Yaran, "Bid'at"

Rahmi Yaran, "Bid'at" DİA, VI, 129-131, İstanbul, 1992.

Yavuz, "Akıl"

Yusuf. Şevki Yavuz, "Akıl" DİA, II, İstanbul, 1989.

----"Ahmed b. Hanbel" DİA, II, İstanbul, 1989.

------"Ehl-i Bid'at" DİA, X, 501-505, İstanbul, 1994.

-----"Ehl-i Ehvâ", DİA, X, 505-507, İstanbul, 1994.

Yavuz , İslâm Düşüncesinde Nübüvvet

Salih Sabri Yavuz , İslâm Düşüncesinde Nübüvvet, İstanbul, ts.

Yeniel-Kayapınar, Sünen-i Ebû Dâvûd Şerhi

Necati Yeniel, Hüseyin Kayapınar, Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi, I-XVI, İstanbul,1987-2003.

Zaferullah Daudî, Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları

Zaferullah Daudî, Şah Veliyullah Dehlevî'den Günümüze Pakistan ve Hindistan'da Hadîs Çalışmaları, İstanbul, 1995.Âlemlerin gerçek ve yegane sahibi Allah'a hamd, insanlığın iftihar vesilesi Hz. Muhammed'e, O'nun aile ve ashabına salât ve selam olsun.

Zurkânî, Şerhu Muvatta

Muhammed b. Abdulbâkî ez-Zurkânî, Şerhu'z-Zurkânî alâ Muvatta İmam Mâlik, I-IV, Beyrut, 1398.

İNDEKS